

TARTALOM

Tanulmányok

HORVÁTH ANDOR, Sértett értelem. Németh László, <i>Colbert</i> című drámája alapján	3
GAAL GYÖRGY, Körző mellett toll. Éjszaki Károly írói pályája	21
SÁROSI-MÁRDIROSZ KRISZTINA-MÁRIA, A politikai nyelvhasználat néhány aspektusa	45

Kisebb közlemények

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD, Irónia és idegenség. Füst Milán-versek világképe a recepció tükrében	61
--	----

Adattár

JANITSEK JENŐ, A Hargita megyei Vasláb magyar helynevei	79
---	----

Szemle

GAAL GYÖRGY (szerk.), Kristóf György, Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok (<i>Kozma Dezső</i>)	85
GÁBOR CSILLA (szerk.), Keresztyéni felelet. Hitviták a 16–17. századból (<i>Kónya Franciska</i>)	87
OLOSZ KATALIN (szerk.), Kriza János, Vadrózsák. II. kötet (<i>Tasnády Erika</i>)	89
BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–KÁDÁR EDIT (szerk.), Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére (<i>T. Szabó Csilla</i>)	92
BENŐ ATTILA–PÉNTEK JÁNOS (szerk.), Dicționar cultural maghiar-român (<i>Makkai Júlia Anna</i>)	96

SUMAR

Studii

ANDOR HORVÁTH, Meritul ofensat. Despre piesa <i>Colbert</i> de László Németh	3
GYÖRGY GAAL, Condei pe lângă compas. Cariera de scriitor a lui Károly Éjszaki	21
KRISZTINA-MÁRIA SÁROSI-MÁRDIROSZ, Aspecte ale limbajului politic	45

Articole

LÁSZLÓ SZILÁRD SZILVESZTER, Ironie și înstrăinare în lirica lui Milán Füst	61
--	----

Materiale și documente

JENŐ JANITSEK, Toponime maghiare din Voşlobeni, jud. Harghita	79
---	----

Recenzii

GYÖRGY GAAL (red.), <i>Kristóf György, Kritikai szempontok a magyar irodalom-történetben. Tanulmányok</i> (György Kristóf, Aspecte critice în istoria literaturii maghiare. Studii.) (<i>Dezső Kozma</i>)	85
CSILLA GÁBOR (red.), <i>Keresztyéni felelet. Hitviták a 16–17. századból</i> (Răspunsuri creștine) (<i>Franciska Könya</i>)	87
KATALIN OLOSZ (red.), <i>Kriza János, Vadrózsák. II. kötet</i> (Trandafiri sălbatici. Vol. II.) (<i>Erika Tasnády</i>)	89
ATTILA BENŐ–EMESE FAZAKAS–EDIT KÁDÁR (red.), <i>Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére</i> (Volum omagial Sándor N. Szilágyi) (<i>Csilla T. Szabó</i>)	92
ATTILA BENŐ–JÁNOS PÉNTEK (red.), <i>Dicționar cultural maghiar-român</i> (<i>Júlia Anna Makkai</i>)	96

TANULMÁNYOK

A SÉRTETT ÉRDEM

Németh László, *Colbert* című drámája kapcsán

A mű

Jean-Baptiste Colbert, XIV. Lajos nagyhatalmú minisztere, tőle teljesen szokatlan módon lakosztályába zárkózik. Beteg, vagy talán még nagyobb gond gyötri? Ezt tudakolja fia, aki anyja sürgető hívására hazajött, de kérdésére nincs egyelőre válasz. Máris fölmerül azonban, hogy különös viselkedésének talán köze van tisztségéhez, más szóval a királyi kegyhez. A szokásos vizitet végző orvos nem tudja feloldani a rejtélyt: ilyen vagy olyan kórság eddig is gyötörte – mondja –, de „most mintha meglazult volna a gyeplő”.

Megérkezik Perrault, a miniszter közeli munkatársa, s most már Colbert is bekapcsolódik a beszélgetésbe. Perrault a folyamatban lévő ügyek részleteiről tájkoztatja, hogyléte felől érdeklődik, ám szavaira csak kitérő, kétértelmű válaszokat kap. Súlyosabb hangnemben folytatódik Colbert párbeszéde a fiával: előbb homályosan csak hálátlanságot emleget, azután kifakad, és felrója a királynak, hogy sokallta az általa irányított munkálatok költségét, s ezzel voltaképpen tolvajnak nevezte.

A második felvonás Colbert és a Plébános – gyóntatója – dialógusával indul. A miniszter úgy viselkedik, mint aki a halálra készül, és lelkiismeret-vizsgálatot tart. Indulatai lecsendesítésére – ajánlja a Plébános – az adott helyzetben nála alkalmasabb személyt, a jezsuita Bourdalou atyát, a neves hitszónokot. Ekkor váratlan vendég érkezik: Villefort márki a király parancsára jött érdeklődni a miniszter hogyléte felől. Colbert először hallani sem akar arról, hogy fogadja, de amikor egész családja – felesége, fiai és lányai – elébe járul, hogy emlékeztesse: ez nemcsak hallatlan sértés a király követével szemben, de – halála esetén – az ő jövőjüket is beárnyékolja, enged unszolásuknak. Meghallgatja a márkit, ő maga viszont meg sem szólal. Bourdaloue atya látogatása következik – kettejük mérközése a politikai és intellektuális vizsgálódás magaslatán zajlik. A miniszternek súlyos szemrehányásokat és kemény igazságokat kell végighallgatnia. Colbert saját számvetése életéről – halljuk a jezsuita atya szájából – korántsem egyezik azzal,

ahogyan arról a világ ítélkezik, azzal pedig végképpen nem, amit a halál órájában kötelező teljes igazmondás követel: „Mert Istennel nem lehet kártyázni – ő kifogja kezünkől a kártyát, s ránk hozza a maga ítéletét”.

A harmadik, befejező felvonás két irányban görgeti tovább a már érintett témákat. Könyvtárosával folytatott párbeszéde a gazdaság mellett a kultúra, a háborúval szemben az alkotó szellem, a királyi fényűzés helyett a közjó támogatását emeli ki, mint Colbert életének és munkásságának fő célját: „Ön – összegzi véleményét a könyvtáros – ennek a tudományok fölötti tudománynak, az élet megszépítésének Galileije, Arkhimédésze”. Végül a drámát záró Colbert-Perrault eszmecsere folytatja és lezárja az érdem és a megbecsülés viszonya – „az utókor igazságszolgáltatása” – körüli vitát. Colbert szkeptikus: a nagy tetteket belepi a por, az új érdemek feledtetik a régit: „A fölülmaradt – mert hatalma van rá – a szívét is kitapossa a legyőzötteknek, s a történelem abból rakosgat, amit ő meghagyott”. Perrault kérdésére: „mi marad, amit munkáját itt hagyva, mint reményt, igazolást magával visz?”, Colbert válasza így szól: „Talán a szándék. [...] a jó szándék, hogy óráimat az emberek javára hasznosítsam”¹.

A személyes háttér

A lélek tápanyagai (Naplók) 1967-es bejegyzései több ízben is mintegy kulcsot adnak a Colbert-dráma keletkezéséhez: „Az elmélet ez: tanárgyerek vagyok, írónak is tanár voltam, s a tanár halhatatlansága szétfolyik óráiban, tanítványain át az emberiségbe. Arra, amit csináltam, úgy nézek hát vissza, mint egy nyugdíjba ment pedagógus a múltjára: a boldog készülések, egy-egy sikerült óra emléke, néha egy rámosolygó tanítvány hálája: ennyi legyen a halhatatlanság az én számomra is, – mint apámon láttam, ennyi is elég lehet, hogy az öregkori tevékenéseim fölé a jól végzett munka derűjét lopjam. A gyakorlat azonban más. Elég egy készületlen ért támadás, egy jól kiszemelt bosszantás, hogy a sértés mélyre szaladt csatornáján a keserűség az életkudarc rezervoárjait nyissa meg, s nyugalmam alól nagy nyomással törjön elő a zavaros folyadék.”

A személyéhez kötött lélektani indíttatás mellett néhány sorral lennebb konkrétabb utalás következik a Colbert-műre: „Amire készülök, mint életemben annyi minden: egy megjelenésében nem vallásos élet vallásos aktusa. A jó keresztény élete végén elkészíti a lelkét, hogy halála után méltón jelenhessék meg Ura előtt. Én nem hiszem, hogy halálom után bármi ilyesféle történjék velem – mégis ’el akarom készíteni magam’, olyanformán, ahogy regényeim utolsó oldalán egy kilátóra igyekeztem felnyomni hősömet. A lélek felkészítése felfogásom sze-

---

¹ Németh László, *Colbert*. In: *Utolsó széttekintés*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1980. 505–38.

rint olyan szertartás, amely mint az üdvösség-harc is – valami invariáns lényegre hangsúlyoz a vallásos s látszólag vallástalan ember utolsó életszakaszában.

A lélek elkészítésével az ember egy győztes, Isten farkas-szemére méltó közérzetet igyekszik magában biztosítani. Ennek a közérzetnek az ára: a felejtés. El kell felejtteni mindazt, ami az indulat mocskát buktatja lelkünkre – a 'világi életünket', ahogy a keresztyén mondta – s azt a derűt rögzíteni, amelyhez idáig csak egy-egy órára, életünk fölé emelkedve juthattunk el. Amit énnekem el kell felejtennem: írói pályám, a méltatlanságok, sérelmek emléke, bukásom fájdalma, amit rögzítenem kell: az életemmel számottevő – a szenvedéseket felülről néző érzések és gondolatok”².

Jónéhány oldallal tovább fontos műhely-vallomás olvasható a dráma alakulásáról: „Gondolkozom, hogy fejezhetném be a Colbert-drámát. A harmadik felvonás: a párbaj Bourdaloue-val. Az Isten előtti megalázkodás a földi sérelmekről való megtisztulás szándékával indul, s a kép, amit a pap tart elé, fölháborítja igazságérzetét, megtétezi az elszennvedett méltatlanság tudatát, fölláztatja, ha van, Isten ellen is. A negyedik felvonás: beszélgetés a könyvtárossal. Kedvenc közös szórakozásukból indulnak el, s fokról fokra jutnak el a történelem igazságszolgáltatásáig, mely Colbert művét majd helyére teszi. Colbert-t, a tudomány barátját, a remény megérinti, de nem győzi meg. Nem hiszi, hogy a történelem pótolhatja Isten igazságát. De hogy megy innét tovább, hová ér el? Legyőzi a földön kialakult poklot – a méltatlanság tudatát? Vagy sikerül kivágnia magát belőle? Ahová én tartok: a büszkeség elutasítása, bevihető ebbe a XVIII. századi (sic!)³, életét szolgálatban, ügyintézésben eltöltő emberbe? 'Il est mort désempéré': volt a kortársak véleménye. At lehet alakítani ezt a kétségeesést az érdem reménytelen, de öntudatos széttekintésére a világmindenségbe?”⁴ Ezek minden jel szerint munka közben papírra vetett megjegyzések, nem a befejezett, hanem az alakulófélben lévő műre vonatkoznak. Ami azonnal szembe ötlük: a végleges változatban nincs negyedik felvonás, az író – miután a Bourdaloue-val vívott szópárbajt a másodikba illesztette – a harmadik elejére helyezte a könyvtárossal folytatott párbeszédet, majd visszahozta a színre Perrault-t, a közeli munkatársat, hogy Colbert az ő műveltségére támaszkodva jusson el a végső megtisztulásig. Válaszra vár azonban a kérdés: sikerül-e „kivágnia magát” „a földön kialakult pokol”-ból, kivetnie magából a „méltatlanság tudat”-át?

² *A lélek tápanyagai i. m.* 137–9.

³ Helyesen XVII. század, az olvasó nem tudhatja, hogy a hiba forrása a kéziratban keresendő-e, vagy a későbbi munkafolyamatban. Ugyanez az észrevétel vonatkozik az alább olvasható idézet egyik fordulatára is: „amíg csak a szándék nem maradt” helyett talán helyesebb lenne: „amíg csak a szándék maradt”.

⁴ Uo. 147.

Utolsó replikái két eltérő, de összetartó választ adnak erre a kérdésre. Az első relativizálja az önfeláldozó, elszánt, vakbuzgó szolgálat értelmét: „Ez a hét megtanított engem is kételkedni, mint Cartesiust Ulmban a kemence. S a mindenben kételkedéssel létét addig csupaszította, míg a gondolkodás maradt meg csak belőle. Elindulva azon, hogy helyes volt-e a királlyal közös dolgainkra szövetkezni, én is megtanultam kételkedni a munkám értelmében, az eszemben, ítéleteimben, az emberi ítéletben általában – amíg csak a szándék nem maradt az életemből: a jó szándék, hogy óráimat az emberek javára hasznosítsam”.

A második válasz értelmezi, mintegy a szabadon választott hivatás rangjára emeli a „szándék” fogalmát: „... ha az emberi életnek van az állatoké felett értelme, hát csak az, hogy valami magánál különbet teremtsen. S ennek a többnek szolgáltam én – jól vagy rosszul – telhetetlen mohósággal s szorgalommal, akár egy bűnös, szétörlendő csíra ez a szándék, akár egy új világvetés”⁵.

Németh László 1975. március 3.-án halt meg. Ha áttekintjük élete utolsó évtizedét, nem egy mellőzött, sikertelen író képe rajzolódik ki előttünk. Új drámáit rendre bemutatták (1965: *Mathiász-panzió*, 1966: *Petőfi Mezőberényben*, *Szörnyeteg*, *Csapda*, *Az áruló*, 1969: *Apáczai*, 1970: *Az írás ördöge*, 1971: *Bodnárné, Erzsébet-nap*, 1972: *Sámson* /Szokolay Sándor operája N. L. szövegével/, *Gandhi halála*), miközben a színházak régebbi műveit is műsorra tűzték (előadták például egy-egy színművét – *A két Bolyait*, illetve a *Papucshóst* – Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön is).

Munkásságáért elismerésekkel jutalmazták: Kodály Zoltánnal együtt neki ítelték a Herder-díjat (1965), hetvenedik születésnapján Vörös Zászlórenddel tüntették ki (1971). A *Bűn*, a *Gyász*, az *Irgalom*, az *Iszony* című regényeit több nyelvre lefordították, és kiadták külföldön. A Magvető és a Szépirodalmi Kiadó szerződést kötött vele az életmű kiadására (1968), a sorozat első kötete 1969-ben meg is jelent. Ugyanakkor az évtized második felében súlyosbodnak a romló egészség megpróbáltatásai (1969: hosszas gyógykezelés, 1971: kórházi ápolás, az alkotói pálya vége).

A Colbert-dráma kapcsán tehát szemmel láthatóan három kérdéskörrel találjuk szemben magunkat. Az első a valóságos élettények összefüggése a drámai történet mozgató szituációval – ez a méltánytalanul elszenvedett mellőzés, a „kegyvesztés” témája. Az összefüggés alaposabb vizsgálata Németh László biográfusának feladata – már amennyiben a fentebb vázlatosan ismertett tények mögött olyanok is rejtőznek, amelyek saját súlyuknál fogva – „objektíve” – tették az író érzékennyé a Colbert élettörténetében felismert analógiára- rokonságra. Jelen dolgozat nem próbál mélyebbre hatolni ebben az irányban, figyelmet szentel azonban ugyanazon téma másik – látszólag problémátlan – oldalának. Éspedig annak, hogy Colbert élete csakugyan kegyvesztetten végződött-e. A történelmi

---

⁵ Uo. 539.

tények újabb történeti értelmezéséhez is folyamodhatunk, amikor tisztábban kívánunk látni ebben a tárgyban –, ám a Colbert sorsa körüli vizsgálódás egyúttal magának a XVII. századi francia történelemnek az értelmezését is mozgásba hozza.

A második kérdés ennek az összefüggésnek a szubjektív vetülete – „a sértés mélyre szaladt csatornája”. Arra vonatkozik, ahogyan az írói érzékenység bizonyos külső tényeket – közéjük sorolandók a hivatalos kultúrpolitika megnyilvánulásai, a korábbi életmű és az újonnan született alkotások kritikai visszhangja, az irodalmi közélet különféle jelzései, és így tovább – saját elvárásaihoz mérten barátságatlan, ellenséges, elutasító gesztusokként érzékelt, s ezek hatására kialakult a személyéhez való méltánytalan és hálátlan viszony képzete. Ez döntően alkotás-lélektani motívum – nem az benne a lényeg, hogy az a képzet eredetét illetően mennyire indokolt, hanem az, hogy mennyire és miként bizonyult termékenynek az alkotás folyamatában.

Végül a harmadik a végső számvetéshez közeledő, a magasabb ítélőszék előtt tetteit élesebb fényben szemlélő emberi élet kérdése – dolgozatom szempontjából a legérdekesebb. De valójában ez is két részre oszlik. Egyfelől: mit tegyen az ember a halál közeledtével, mit jelent ebben a perspektívában – különösen keresztényként – „felkészíteni a lelket”, eltávolodni a földi létől? Másfelől: milyen viszonyban áll egymással az érdem és az elismerés, mennyire maradandó a történelemben a rendkívüli emberi teljesítmény? Mit jelent a hálás utókor fogalma –, ha ugyan van ilyen?

Volt-e kegyvesztés?

Máris el kell mondanunk: az utókor nem bánt mostohán Colbert emlékével. *A franciák története* című könyvében Pierre Gaxotte⁶ külön fejezetet szentel munkásságának („Colbert arra kötelezi a franciákat, hogy iparúzó nemzet legyenek”). Versailles – írja – nem csupán díszlet volt, mögötte „egy nemzet munkája húzódott meg, pontosabban az a hallatlan méretű ipari fejlődés, amely egy kitartó akarat jóvoltából valósult meg, minden kedvezőtlen körülmény ellenére”. Ipari létesítmények teremtése szerte az országban, a külkereskedelem, és ezen keresztül a pénzforgalom élénkítése – ez volt Colbert „nagy szabású teljesítménye”. A kortársak merkantilizmusnak nevezték ezt a gazdaság-politikát, melynek az a lényege, hogy a kivitelnek meg kell haladnia a behozatalt, mert csak ezáltal valósulhat meg az államkassza egyensúlyban tartása.

Egybevág ezzel Robert Mandrou értékelése is: „A nagy miniszter pénzügyi és gazdasági tevékenysége igen sokoldalú. Anélkül, hogy megreformálta volna az adórendszert, megpróbálkozott az adószedés szabályozásával, az adóbérlé-

---

⁶ Pierre Gaxotte, *Histoire des Français*. Flammarion. Párizs, 1961. II. 149–53.

rendszerének javításával (természetesen nem érve el a méltányosságot), és végül a paraszti terhek könnyítésével. Szemmel tartja a kincstárnokokokat és adóbérlőket, sőt még el is ítéli őket, mint Fouquet-t, aki nem volt sem rosszabb, sem becsstelenebb főkincstárnok, mint elődei. [...] Főleg a külkereskedelem megszervezése foglalkoztatta, olcsó cikkekre kívánta korlátozni a vásárlásokat, mezőgazdasági terményekre és fára –, hogy azután kelméket, szőnyegeket, tükröket, porcelánt, meg luxuscikkeket adjon el, amelyeket a megfelelően ellenőrzött céhek műhelyeiben, és a Franciaország-szerte ésszerűen betelepített új manufaktúrákban állítanak elő [...]”⁷.

Colbert sikerének megítélése ellentmondásos. Mandrou azt emeli ki, hogy balszerncséjére elkésett, mivel „akkor igyekezett Franciaországba szívni a spanyol kincseket, amelyekről úgy tartották, hogy bőségük túlrad Sevilától Lisszabonig, amikor e fémek a valóságban mind ritkábbá váltak”. Colbert-nek koncepciója is volt, rengeteg energiát is fektetett tervei kivitelezésébe, mindazonáltal – jegyzi meg Mandrou – „hatalmas kitartását nemigen értékelte a közvélemény”⁸.

Gaxotte inkább azt hangsúlyozza, hogy jóllehet az ország iparosítása sok nehézségbe ütközött és válságokon esett át, „Colbert műve kitartott”, a francia ipar XIV. Lajos korában olyan európai elsőbbségre tett szert, amely a XVIII. század végéig fennállott – a vagyoni gyarapodás mellett ez a folyamat az államigazgatásban is megszilárdította a polgárság pozícióit, és ezzel előkészítette eljövendő történelmi szerepét⁹.

A Németh László-mű középpontjába állított kegyvesztést illetően legmegbízhatóbb forrásunk Ines Murat *Colbert-monográfiája*¹⁰. Mit tudunk meg belőle a miniszter utolsó heteiről-napjairól? Colbert 1683. szeptember 6-án hunyt el, 64 éves korában. Saját kezével írott utolsó levele az augusztus 17-i dátumot viseli. Fia, Seignelay márki augusztus 29-én levélben tájékoztatja a királyt: apját fájdalmak gyötrik, rossz éjszakája volt, de szerencsére nincs láza. A király válasza (a levél margóján): „Atyja betegsége igencsak bánatomra van, sajnálom őt azért, hogy fájdalmakat áll ki. Remélem, állapota rövidesen annyira rendbe jön, amennyire mindnyájan kívánjuk. Tudassa vele, amit üzenek”. Három nappal később a márki megírja: apja állapota rosszabbodott, emiatt engedélyt kér, hogy mellette maradjon – a király engedélyezi, és minisztere iránti „különleges barátság” nevében „tisztá szívből” reményét fejezi ki, hogy az államnak oly szükséges férfiút nem szólítja el a Fennvaló. Szeptember 12-én kelt levelében XIV. Lajos ekképpen nyilvánította ki részvétét a miniszter özvegyének: „Colbert asszony,

⁷ Georges Duby – Robert Mandrou, *A francia civilizáció ezer éve*. Gondolat Kiadó. 1975. 312.

⁸ Uo. 313.

⁹ Gaxotte *i. m.* 153–4.

¹⁰ Ines Murat, *Colbert*. Fayard. Párizs, 1980.

osztozom fájdalomban, annál inkább, hogy magam is átérzem azt, ami önt lesújtja, miután, ha ön a drága férjet vesztette el, én a hűséges miniszterért bánkódom, akivel teljes mértékben elégedett voltam. Emléke számomra mindenkor szilárd ajánlólevél (forte recommandation) lesz nem csupán az ön személyét illetően, akit saját erénye eléggé figyelmembe ajánl, hanem úgyszintén övéi iránt is egytől egyig, és reménykednie kell abban, hogy Blainville úr (a Colbert-fíúk egyike, akit d'Ormoynak is neveztek – H. A.), ha a maga választotta pályán, miként remélem, eleget tesz kötelességének, nem kevésbé fogja érezni hatásait, mint a család többi tagja. Mindamellett kérem az Úristent, hogy fogadja önt, Colbert asszony, szentséges gondoskodásába”.

Ezek a tények egyértelműen amellet szólnak, hogy Colbert utolsó napjai nem a kegyvesztettség állapotában teltek. A király és Seignelay márké levélváltása alapján Ines Murat meg is jegyzi: „Az én szememben ez azt bizonyítja –, ha a már idézett dokumentumok nem tették volna meg –, hogy a miniszter élete utolsó szakaszában ért állítólagos kegyvesztést a kortársak jócskán eltúlozták”. Hozzáteszi még (lapalji jegyzetben): „A kegyvesztésről hangsúlyosan szólt a velencei követ. Racine a királynak egy Colbert-hez intézett leveléről beszél, amelyet a már haldokló címzett nem volt hajlandó elolvasni. Az esetre kitér Madame de Maintenon egy valószínűleg apokrif levele is. E tényeket egyetlen eredeti dokumentum sem támasztja alá.”¹¹ A helyzet azonban valamivel összetettebb ennél.

A király és minisztere

Ines Murat is beszámol arról, hogy Colbert befolyása az államügyek irányítására már 1680-ban csökkenni kezdett. Ez a fejlemény annak a rivalitásnak a perspektívájában írható le, amely a két miniszter: Colbert és Louvois – egyik a pénz-, másik a hadügyek irányítója – között állott fenn. Mindkettő a király lojális munkatársa, de funkciójuknál fogva eleve egymás ellenfelei: egyikük gyűjti a pénzt, másikuk szórja. A királynak mindkettejükre szüksége van: Colbert a nagy építkezések – mindenekelőtt Versailles – munkálatainak felügyelője és irányítója is, márpedig a király e palota pompájában saját nagysága tükörképét látja. Louvois viszont katonai sikerekkel öregbíti uralkodója dicsőségét, XIV. Lajost pedig fűti a becsvágy, hogy nevét a történelem nagy hódítóival – Nagy Sándorral és Caesarral – együtt emlegessék. Louvois éppen megnyert egy háborút (1681: a független Strasbourg-i köztársaság anektálása), amikor Colbert elvesztette a maga gazdasági háborúját, és a királyság már készülődik, hogy legközelebb Németország ellen viseljen hadat. Mivel ezzel Angliát is ellenségévé teszi, kudarc

---

¹¹ *I. m.* 420–2.

lesz a vége – Colbert próbál a tervnek gátat vetni, de hiába.¹² Más szóval a Colbert gazdasági elképzeléseinek teljes sikerét akadályozó objektív történelmi tényezőkön túl a történetben a polgári dolgosság, ésszerű tervezés, megfontolt költségek szelleme bukott meg a királyi abszolutizmus ön-kultusza, a főúri előjogok, a katonai hódítás és – nem mellékesen – a vallási intolerancia képviselte szellemi szűklátókörűség túlkapásaival szemben. XIV. Lajos uralkodása – minden külső csillogása és virágzó kultúrája ellenére – kikövezte a Nagy Francia Forradalom útját.

A Napkirályról írott, klaszikusnak számító monográfiájában Ernest Lavissee adatok sokaságával támasztja alá Colbert vállalkozásának sikerét – és szükségzerű kudarcát¹³.

Amikor 1661-ben átvette a pénzügyek irányítását, intézkedései nyomán már az első évben érezhetően javult a bevételek és a kiadások mérlege. Azt is érezte azonban, hogy a királyi költségek irama meghiusítja igyekezetét, és lehetetlenné teszi a kívánatos egyensúly megőrzését. Mivel erre tőle magától kapott felhatalmazást – fogalmazott 1665-ben írott híres levelében –, bátorkodik felhívni Őfelsége figyelmét, hogy kezdi minden más elé helyezni saját szórakozásait és kedvteléseit. És sorolja a növekvő kiadások tételét: az istállók, a kártyajáték (mind a király, mind a királyné nagy tételekben játszott és gyakran veszített), az ünnepek és lakomák, a főuraknak juttatott évjáradékok és pénzdományok, a fényűzően kiállított ruhadarabok és egyenruhák, a katonai parádék.

Az első évtized mérlege mégis kifejezetten pozitív: 1661-hez mérten 1671-re a nettó bevételek összege nem egészen 32 millió fontról 75 millióra növekedett. A helyzet ennek ellenére sem volt megnyugtató, az 1670-es év kiadásai ugyanis három millióval meghaladták a bevételeket. Mindent megtesz – biztosította uralkodóját Colbert egy újabb emlékiratban –, hogy tovább növelje a bevételeket, de a kiadásokról nem nyilatkozik, Őfelsége viszont bizonyára találhat köztük olyat, amelyből le tudna faragni. Azt azonban megjegyzi, hogy jónak látná a katonai kiadások (erődítmények, hadihajók, hadműveletek) mérséklését, annál is inkább, hogy a tartományok lakosságából alig lehet már többet kiperéselni, és tartani kell attól, hogy a növekvő nélkülözés miatt a helyzet tovább romlik.

A következő időszakban a pénzügyi mérleg hol jobban, hol (főleg háborús években) rosszabbul alakul, de Colbert folyamatosan urrá lesz a helyzeten, amit a király elismerő szavakkal honorál: „Elképesztő, hogy ön azt teszi, amit tesz”, „Másvalaki zavarba jönne, hogy megtalálja azt, amire szükség van, biztosra veszem azonban: ön úgy intézi, hogy semmi ne hiányozzék”, „A pénz dolgában csodákat művel, és én napról napra elégedettebb vagyok önnel”.

---

¹² *I. m.* 392.

¹³ Ernest Lavissee, *Louis XIV. Histoire d'un grand regne 1643–1715*. Robert Laffont. Párizs, 1989 (1908).

Az évek múlásával azonban a pénzügyi egyenleg egyre jobban megbillent. Számtottevő növekedése ellenére a bevételi oldal nem érhetett utól a kiadásokét: 1680-ban az első 61,5 millióra rúgott, míg a második 96 milliót tett ki, és az előző évek hátralékával együtt az államadósság meghaladta a 47 milliót. (Megjegyzendő: ebben a rendszerben a király pénzügyei és az államkassza még nem különültek el egymástól!) A nagy méretű kölcsönfelvételek miatt romlott a király hitelképessége – írta Colbert ebben a szorongatott helyzetben –, s ha a betétesek megrohamozzák a bankokat, annak „szinte egyetemes csőd volna a következménye”, ami rengeteg bajjal járna, és jelentősen csökkentené Őfelsége jövedelmeit. 1683 júniusában Colbert újabb panaszos levelének margóján a király megjegyzése: „Erősen fájlalom a nagy kiadásokat, némelyikük azonban szükségszerű”. Augusztusban Colbert ágyának esik – szeptemberben legyűri a betegség.

A gondolkodását betöltő eszmény – írja Lavisse – tisztán állott előtte: gazdagságot szülő munkával szolgálni a király és a nemzet hatalmát és dicsőségét, mégpedig úgy, hogy ez a szolgálat a maga és családja gyarapodását is eredményezze anyagi javakban és hatalmi pozícióban: ezért dolgozott napi 12–15 órán át ügyosztálya ülésein elnökölve, a királlyal tanácskozva, királyi tisztségviselők, kereskedők, vállalkozók, pénzemberek, művészek százait fogadva, több ezer, minden irányba tartó levélre bízva határozott utasításait:

„Lehet, hogy amikor szeptember 6-án meghalt, senki nem siratta. Szinte mindenkivel keményen bánt. A ’népek’ utálattal viseltettek a miniszter iránt, aki adóterheivel tönkretette őket, és aki a nyomorúságos közállapotok mellett is meggazdagodott, az Udvarhoz tartozó személyek számára ő volt a mosoly és kecsesség nélküli ember. [...] A király azt a férfit értékelte miniszterében, aki előteremti a pénzt, és fedezi a pompával járó költségeket. Ám azt is pontosan tudta, hogy ő és Colbert a lényegét illetően nem értenek egyet. Minisztere részéről olyan helytelenítést érzett, amely már-már ellenállásba ment át. Egyedül Colbert szájából hangzottak el előtte kemény szavak, egyedül ő vágott előtte mogorva képet”. Minisztere halála után a király nagylelkűen gondoskodott családjáról: fivéréi és fiai továbbra is magas egyházi, katonai, államigazgatási tisztségeket töltöttek be, lányai előkelő házasságot kötöttek. Halála után a királynak nem volt az ő tehetségével és hozzáértésével felérő minisztere, de ez Őfelségét kevésbé nyugtalanította, mivel számára egyértelmű volt, hogy királyságában csupán egyvalaki nélkülözhetetlen – saját maga¹⁴.

A miniszter és a jezsuita atya

„Et nunc, Reges, intelligite: erudimini, qui judicatis terram” („Azért királyok, legyetek eszesek, és okuljatok, földnek bírái”, Zsolt 2.10.) Ezzel a bibliai

---

¹⁴ *I. m.* 693–703.

textussal kezdte beszédét Bossuet, a század legnagyobb hittudósa¹⁵ a francia királyi házból való angol királyné, Henriette gyász-szertartásán, 1669. szeptemberében. Egy év múlva, a király sógornőjének ravatalánál a Prédikátor könyvének nevezetes mondatával indított: „...felette nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság!” A föld hatalmasságaival szemben az egyházi igehirdetők leghatékonyabb fegyvere a halálra való figyelmeztetés. Az Úr ítélőszéke előtt nemcsak eltöröltetnek a címek, hanem szinte visszajára fordul a rangsor: a földi nagyság inkább hátrány, semmint előny az üdvözülés nézőpontjából. Bossuet 1685. Húsvétján mondott szentbeszéde hallatlan erővel szólaltatja meg ezt a gondolatot: „Az emberi élet olyan úthoz hasonló, amely borzalmas szakadékba torkollik. Mihelyt az első lépést megtesszük, figyelmeztetnek erre, ám a törvény úgy szól, hogy tartsunk állandóan előre. Szeretnék visszafordulni. Lépj tovább, lépj tovább! Lebírhatalatlan súly, ellenállhatatlan erő sodor magával. Megállás nélkül folytatnunk kell utunkat a szakadék felé”.¹⁶ Megrendítő, félelmetes retorika!

Bourdaloue¹⁷ szintén írt egy magvas elmélkedést a halálról¹⁸. A szöveg egy arisztokrata hölgy kérésére született, ami magyarázza személyhez szóló hangvételét – olvasható a kiadótól származó jegyzetben.

A gondolatot, hogy felkészül a halálra, és ez lesz fő foglalatossága ezentúl – írja Bourdaloue –, tekintse kegynek, a lehető legbecsesebb isteni kegynek. Könyörületességében Isten azért sugallta neki ezt a gondolatot, hogy megóvja a világ romlottságától, különösképpen a saját rangjával járó veszélyektől, a halál emlékénel és látásánál ugyanis nincs hatékonyabb és csalhatatlanabb eszköz, hogy a rangja szerinti világi életben megőrizze vallása szellemét. Mi következik ebből a kegyelemből, és hogyan kell élete megszentelésére gyümölcsöztetnie?

Elsőként azzal, hogy elszakad a világtól, és elmélkedései gyakori tárgyává teszi Szent Pál szavait: „Íme tehát testvéreim, mit mondok nektek. Az idő rövid, ennél fogva azok, akiknek javaik vannak, éljenek úgy, mintha nem lennének, akiket dicsőség övez, mintha az nem létezne, akik hasznot lelnek a világban, mintha nem lennének, mert e világ ábrázata elmúlik”.¹⁹ Isteni szavak ezek – folytatja

¹⁵ Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704): Condom (1670), majd Meaux (1681) püspöke, a trónörökös nevelője – az ő számára írta *Értekezés a világtörténelemről* című történelem-bölcseleti munkáját.

¹⁶ Bossuet, *La vie humaine*. In: *Morceaux choisis des Auteurs français*. Librairie Hatier. Párizs, 1920. 409.

¹⁷ Louis Bourdaloue (1634–1703): szónoki hírneve akkora volt, hogy tíz húsvéti szentbeszédet tartott a király jelenlétében, amire addig nem volt példa.

¹⁸ Bourdaloue, *Instruction sur la mort*. In: *Oeuvres complètes de Bourdaloue*. Louis Vives Libraire-Éditeur. Párizs, 1884. IV. 218–21.

¹⁹ *Szent Pál I. Levele a Korinthusbeliekhez*. 7. 29–31. A Bourdaloue használta idézet eltér a bibliai szövegtől, amely így szól: „Ezt pedig azért mondom, testvéreim, mert a hátralevő idő rövidre szabott. Ezután tehát azok is, akiknek van feleségük, úgy éljenek,

Bourdaloue –, mivel ráébresztenek arra, hogy a világi rang, dicsőség és boldogság mit sem ér, ha az embernek rövidesen szembe kell néznie a halállal. Aki mégoly csekély mértékben is ésszerűen gondolkodik, az e szó hallatán kiveti elméjéből az állítólagos javakat és dicsőséget.

A továbbiakban a jezsuita atya két fontos követelményt állít fel. A világtól való elszakadás nem pusztán eltávolodás a javaktól és az élvezetektől, mivel erre már a pogányok – értsd: az ókori bölcsek – is példát mutattak. A kereszténynek önmagától elszakadva kell elfordulnia a világtól, lévén hogy „a romlott világ különösképpen benne magában van”. Másfelől a világtól való elfordulás – szól a második követelmény – nem idézhet elő sem életuntságot, sem megundorodást „mindazon dolgokkal szemben, amelyekkel Isten akaratának megfelelően törődnie kell, s amelyek kötelességek számára a Gondviselés rendjében”. Kemény, látszólag paradox erkölcsi tanítás: ami a kötelességeket illeti, benne élni a világban, de úgy, hogy ne a világi javak és örömök töltsék ki az életet. Ennek a logikának súlyos értelme van a század teológiai vitáiban: ellentétes a világtól való radikális elfordulás janzenista szellemével, miközben különbözik a protestáns etikától is.

A Németh László-dráma Bourdaloue-ja szigorú önvizsgálatra, múltjával való teljes szakításra szólítja fel a minisztert. Emlékezteti arra, hogy a királyi kegy jóvoltából ő is meggazdagodott, miközben az ország népe elszegényedett, s ő is helyeselte a holland háborút, amely „Európát sivataggá tette”. Colbert felrója magának, hogy „nem lát(ott) bele előre a rombolást a termelésben kedvét lelő jellemben”, de mentséget keres abban, hogy a király szövetségeséül kellett szegődnie, mivel „Isten képességeinkbe írta a szándékát velünk, s megnyílt jó lehetőségekbe a pályát, amelyen felfelé kell küzdenünk magunkat”. Bourdaloue ellenvetésében mintha a halálról szóló elmélkedés szavai visszhangoznának, Colbert viszont a tevékeny élet örök dilemmáját szólaltatja meg replikájában:

„*Bourdaloue*: De ha később azt érezte, hogy az ifjúkori szövetség gyanússá válik, s nemcsak cégérül, de eszközül kellett adnia magát a pusztulásnak – ha csakugyan pusztulás az, amire jutunk –, nem lett volna ekkor éppúgy szent kötelessége félreállni, mint annak idején vállalni, s egy idejében kimondott nemet adni búcsú-figyelmeztető jelül?

Colbert: Könnyű a távolról nézőnek ilyet követelnie. De akinek a napja ezer különféle ügybe van benöve, amelyek közül az egyik még emelkedik, s a másik elpusztul nélküle, azt millió kötéllel köti helyére a jó ügy – s késleltetni a

---

mintha nem volna, és akik sírnak, mintha nem sírnának, akik pedig örülnek, mintha nem örülnének, akik vásárolnak valamit, mintha nem volna az az övék, és akik a világ javaival élnek, mintha nem élnének vele, mert e világ ábrázata elmúlik”. *Biblia*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Bp., 2004.

pusztulást néha nagyobb erkölcsöt kíván, mint a viruló ügyeket emelkedésre lendíteni”.

Túl a két élet – a Colbert-é és a Németh Lászlóé – tényei közötti hasonlóságon, itt aligha túlzás burkolt áthallást sejteni, amely a személyes szerepvállalás történelmi körülményeire utal. Valamivel korábban a miniszter mondja ezt is: „Ami másnak hon volt – az édes Franciaország – nekem egy óriási terv, melynek ezer ágán egyszerre dolgozni kevés volt a huszonnégy óras nap” –, s mivel ez írói önvallomásnak is beillik, önként adódik a következtetés, hogy e sors-értelmezés jelentései közé be kell számítanunk a hatalommal való – jó vagy rossz, üdvös vagy kártékony – együttműködés motívumát is.

A halálhoz közeledő bűnös ember – érvel Bourdaloue – megpróbálja összebékíteni „lelkiismeretét s életét esze munkájával”, holott épp ekkor kell erre az „önigazoló tisztaságra” gyanakodni, mivel ez már az isteni ítélet órája. Colbert megköszöni neki „az önismeret izzó vasát”, de még nem zárja le a játszmát, próbál tovább küzdeni igazáért.

Egyházi hatalom, politikai hatalom

XIV. Lajos Franciaországában a szuverén hatalom birtokosa a király. Tanácsain keresztül törvényt hoz, bíraskodik, nyomon követi akarata végrehajtását. Bizonyos jogköreik a tartományi testületeknek is vannak, döntéseikbe azonban beleszólnak a királyi főtisztviselők. Önálló hatalma a király mellett egyedül az egyháznak van, a kérdés csak az, hogy hol van ennek a hatalomnak a centruma. Colbert minisztersége idején a francia egyház három, meglehetősen súlyos válságot élt át. Az egyikről, a protestánsok elleni fellépésről, amely nem sokkal halála után, 1685-ben, a Nantes-i Ediktum visszavonásával végződik, tételesen is szó esik Németh László színművében: „Még ki se hülök jóformán a sírban – hangzik el a Bourdaloue-val folytatott párbeszéd során – s az a kis türelem, amit a francia hugenották kaptak ebben az országban – megszűnik. Az otthonukba szállásolt katonák durvasága, a kényszerítő térítés, az üldözés hét csapását hozza szorgalmas műhelyeikre. [...] Én, amennyire tehettem, védtem ezeknek az embereknek – nem a tévelygését, de a szorgalmát, tudását, amellyel, mint az ország fogyó jólétének a sáfára, takarékoskodnom kellett.”

A Nantes-i Ediktum véres vallásháborúk sorozatának vetett véget 1598-ban, amikor Navarra protestánsból katolikussá lett királya IV. Henrik néven az ország trónjára lépve esküt tett arra, hogy alattvalói, felekezetüktől függetlenül, ezután szabadon gyakorolhatják hitüket a királyságban. Miért határozott úgy XIV. Lajos, hogy megszegi nagyapja akaratát, és eltörli a felekezeti szabadságot? Lépését a kortársak a vakbuzgó Madame de Maintenonnak tulajdonították, akivel felesége halála (1681) után a király titokban házasságot kötött – a színműben Colbert is erre a magyarázatra hivatkozik. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a megszakítás nélkül, évek óta folyó zaklatások és erőszakos térítések sikere láttán maga a király

is elhitte, hogy alig vannak már hugenották az országban, vagyis a visszavonást kimondó rendelet csupán szentesíti a tényleges helyzetet. Nem így volt – bizonyosság rá, hogy 200–400 ezerre tehető a rendelet nyomán a következő évtizedekben külföldre emigráló protestánsok száma. „A francia társadalom valóságos elitje” (Mandrou²⁰) vitte titokban külföldre (mivel nem volt szabad az országot elhagyniuk) pénzét, szaktudását, kultúráját – és járult hozzá Genf, Berlin, Hága, Hannover felvirágzásához.

A vallási egység helyreállítása a királyi hatalom logikájából fakadt. A monarchikus hatalomnak – jóllehet a kora újkori államelméletek (Bodin, Hobbes) abszolút hatalomként legitimizálják, van (azaz lehet) ellenzéke. Ilyen volt a király személye – nem a királyság intézménye – ellen lázadó főúri összeesküvés, a Fronde (1648–53), amely megbukott. Ilyen volt a protestantizmus mellett –, amely katonai erőt is képviselt – a tisztán szellemi síkon megnyilvánuló vallási áramlat, a janzenizmus. Ha az egyszerűség kedvéért eltekintünk a mozgalmat érintő teológiai vitától, elfogadhatjuk Lucien Goldmann meghatározását, mely szerint a janzenizmus a világgal szembe forduló, a világot elítélő, ám annak megváltoztatására nem vállalkozó hit. Filozófiai és irodalmi áttételeiben – mindenekelőtt Pascal és Racine munkásságában – olyan „tragikus látásmód”-ot eredményezett, amelynek végső konzekvenciája abban a tételben fogalmazható meg, hogy az Istent elrejtő világban nincs olyan „általános és nem ellentmondó szabály, amely értelmet adhatna cselekedeteinknek a világon belül”²¹.

Anélkül, hogy Németh László szövege kifejezetten összekapcsolná Colbert gondolkodását a janzenizmussal, a miniszter utolsó szavai, a sikeres, az utódok emlékezetében fennmaradó világi cselekvés értelmének megkérdőjelezése ebbe a gondolatkörbe illeszthető. A janzenisták elleni harc első szakasza a század hatvanas éveire esik. A jezsuiták, akik ekkor alulmaradtak ellenfeleikkel szemben, a nyolcvanas években újra harcba lendültek, és most már ők kerekedtek felül: az 1708-ban kibocsátott pápai bulla végleg elítéli a janzenista felfogást és hitéletet, „amelynek követői lényegében megtagadják az egyháznak és a királynak dukáló engedelmisséget” (Mandrou²²).

A szuverén királyi tekintély nevében XIV. Lajos kész volt a pápai hatalommal is megmérkőzni. Ez a „gallikán” és az „ultramontán” egyház-felfogás ütközése. Középpontjában a hatáskörök kérdése áll: mekkora beleszólási és döntési joga van a királynak – a pápával szemben – a katolikus egyház főpapjainak kinevezésében. Egyszerű presztízs-vitánál jóval többről van szó: a gallikanizmus győzelme a centralizált, abszolutista monarchia szellemi alapjait szilárdította meg.

---

²⁰ *A francia civilizáció ezer éve* 328.

²¹ Lucien Goldmann, *A rejtőzködő Isten*. Gondolat. Bp., 1977. 484. (Kiemelés az eredetiben.)

²² *A francia civilizáció... 329.*

Három párhuzam: Montherlant, Goethe, Bulgakov

Befejezésül felidézek három, párhuzamosnak mondható – az érdem és a hálás utókor, a tehetség és a hatalom viszonyát bemutató – világirodalmi példát.

Cisneros spanyol bíboros²³ alakjában Montherlant²⁴ a francia miniszterhez fogható államférfi bukását állította színpadra. Károly²⁵, a tizenhét éves uralkodó, másfél éve foglalta el a spanyol trónt, méghozzá a bíboros hathatós támogatásával. Egyelőre még ő az ország teljhatalmú régense, a királynő ugyanis – Károly anyja, az Örültnek nevezett Johanna²⁶ – megszakított minden kapcsolatot a külvilággal. Mivel éppen a fiatal uralkodó érkezését várják, Cisneros meggyőzi a királynőt, hogy fogadja fiát, ha megjön. Követe útján azonban, aki megelőzi jövetelét, a király tudatja Cisnerossal, hogy felmentette hivatalából.

A fordítást kísérő utószóban Deák Tamás emlékeztet arra, hogy Montherlant írói fejlődését befolyásolta a janzenizmus, Cisneros és a királynő jellemében épp a világhoz való kétféle viszony ellentétét kívánta érzékeltetni. Idézi Montherlant szavait: „Nincs lényegesebb probléma az ember számára, mint annak eldöntése, van-e a cselekedeteinek értelme, vagy nincs”²⁷. Nincs – mondja a királynő, van – állítja a bíboros, ám őt az élet megcáfolja. A királynőnek kell-e hinnünk, aki maga az elvakult tagadás, vagy a bíborosnak, aki a céltudatos akaratban látja a cselekedet értelmét?

Colbert valójában a 16–17. századi abszolút királyi hatalom új államférfi-típusát személyesíti meg. Ennek előképe Cisneros, akit spanyol földön Olivares²⁸

---

²³ Jimenez de Cisneros (1436–1517): a ferences rend tagja, bíboros, Toledo érseke (1495), Kasztília kormányzója és főinkvizitora (1497–1516), Oran meghódítója, az alcalai egyetem alapítója.

²⁴ Henry de Montherlant (1896–1972): francia regény- és drámaíró. Magyarul is olvasható *Agglegények* (1934/1957) és *Fiatal lányok* (1936/1942) című regénye. Két drámáját – *Spanyolország bíborosa, Don Juan* – Deák Tamás fordításában jelentette meg 1971-ben a Kriterion Könyvkiadó.

²⁵ V. (Habsburg) Károly (1500–1558): Szép Fülöp és Aragóniai Johanna idősebb fia, a németalföldi tartományok hercege (1515–55), spanyol és nápolyi király (1516–56, I. Károly néven), német-római császár (1519–56).

²⁶ Aragóniai (Örült) Johanna (1479–1555): 1496-tól Habsburg Szép Fülöp burgundi herceg felesége, 1504-től Kasztília, 1516-tól Aragónia jog szerinti királynője, férje halálát követően (1506) megörült, a hatalmat rársuralkodóként fia, Károly gyakorolta.

²⁷ Montherlant *i. m.* 198.

²⁸ Gaspar de Guzman, Olivares hercege (1587–1645), IV. Fülöp minisztere, kegyvesztetten halt meg.

követ majd. A franciáknál a sort IV. Henrik minisztere, Sully²⁹ nyitja meg, utódja a két, nagy formátumú bíboros, Richelieu³⁰ és Mazarin³¹ – az első XIII. Lajos teljhatalmú bizalmi embere, a másik XIV. Lajosé, azt megelőzően, hogy az uralkodás mellett a kormányzás terhét is magára vállalta volna (1661) – ekkortól lett legközelebbi munkatársa Colbert. Velük nyílik meg az európai politikában az államélet szervezésének, a nemzetközi kapcsolatok rendezésének újkori szakasza.

Torquato Tasso³², Goethe drámájának hőse elismert és megbecsült vendége a ferrarai herceg udvarának, tapasztalnia kell azonban, hogy „sohasem lehet a hercegek és uralkodók egyenrangú társa” (Halász Előd³³). Számára „világ és utókor” egyszerre a művelt, előkelő kör, amely úgy fogadta be a géniuszt, mint aki jelenlétével megszenteli a helyet, mivel azonban az ő otthona a képzelet, a rideg valóság szükségképpen rácáfol várakozására. Nem egy eszmét próbált színművében kifejezni – jegyezte meg Goethe az Eckermann-nal folytatott beszélgetésekben –: „adva volt számomra Tasso *élete*, adva volt saját életem, és e két különc alakot egybevetve kialakult bennem a *Tasso* képe [...]”³⁴. Az érdemnek, mint szellemi teljesítménynek, és mint az emberi viszonyokban közvetlenül ható értéknek a meghasonlása – ez Goethe hőséneke tragédiája.

Színháztörténeti tény, hogy Moliere, aki *A képzelt beteg* főhősét alakította, a negyedik előadáson rosszul lett, miután pedig hazaszállították, meg is halt. Bulgakov³⁵ *Képmutatók cselszövése* című színműve La Grange, a színész- kolléga – a társulat krónikása – szavaival zárul: „Este tíz órakor Moliere úr, aki Argan szerepét alakította, a színpadon elájult, és a könyörtelen halál késedelem nélkül elragadta őt. Ennek jeléül a legnagyobb fekete keresztet rajzolom ide. Mi volt

²⁹ Maximilien de Béthune, Sully hercege (1580–1641): miniszterként támogatta a mezőgazdaságot, utakat építtetett, megreformálta a hadsereget.

³⁰ Armand-Jean du Plessis (1585–1642): őt tekintik a királyi abszolutizmus megalapozójának. Szívós akarattal lépett fel a királyi hatalmat veszélyeztető főurak, a protestánsok és a Habsburg-ház ellen.

³¹ Mazarin (Giulio Mazarini, 1602–1661): előbb a pápa, majd Richelieu szolgálatában tanult bele a diplomácia és az államirányítás művészetébe, fontos szerepe volt a Harminc éves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) sikeres lebonyolításában.

³² Torquato Tasso (1544–1593): százada egyik legnagyobb olasz költője, *A megszabadított Jeruzsálem* című eposza az 1099-es kereszties hadjárat eseményeit eleveníti fel. Goethe eltekint attól, hogy a költő súlyos lelki betegségben (üldözési mániában) szenvedett.

³³ Halász Előd, *A német irodalom története*. Gondolat. Bp., 1971. I. 419.

³⁴ Eckermann, *Beszélgetések Goethével*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1989. 310.

³⁵ Mihail Bulgakov (1891-1940): Sztálin hozzá való viszonyáról lásd Új ég és új föld. Irodalmi élet Szovjet-Oroszországban 1917–1932. Európa Könyvkiadó. Bp., 1987. 302–3.

ennek az oka? Mi volt az? Hogy írjam meg?... A szerencsétlenség oka a királyi kegy elvesztése és a képmutatók cselszövése!... Így jegyzem fel!”³⁶.

Bulgakov Moliere-drámája, akárcsak a *Puskin utolsó napjai*, szenvedélyes kiállítás a hatalmi önkénnyel szemben a művészi szabadság védelmében. A művészsors tragikumának megrázó képét az üldöztetés személyes tapasztalatai ihlették a harmincas évek közepén. Ugyanakkor Bulgakov üzenete egyértelmű: a hatalom árthat ugyan a művésznek, az utókor azonban megőrzi emlékét, és igazságot szolgáltat neki.

HORVÁTH ANDOR

MERITUL OFENSAT
Despre piesa *Colbert* de László Németh

(Rezumat)

László Németh (1901-1975), eseist, romancier, dramaturg, este unul din cele mai reprezentative figuri ale literaturii maghiare din secolul XX. În piesa dedicată lui Colbert, ministru atotputernic al lui Ludovic al XIV-lea, pune în scenă ultimele zile ale personajului, marcate de presupusa disgrație a suveranului.

Studiul de față investighează mai multe motive ale textului dramatic. Ce atestă imaginea lui Colbert în istoriografia franceză? Care sunt principalele sale realizări și în ce măsură proiectul său de guvernare a eșuat? A fost el cu adevărat victima unei disgrații?

Pe un alt plan, ideea meritului insultat, al talentului neonorat indică posibile impulsuri autobiografice, legate de relația scriitorului cu regimul politic din perioada post-56.

În încheiere sunt trecute succint în revistă trei ipostaze paralele ale aceleiași teme din literatura universală: *Le cardinal d'Espagne* de Henry de Montherlant, *Torquato Tasso* de Goethe și *Cabala bigoșilor* de Bulgakov.

---

³⁶ Mihail Bulgakov, *Drámák*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1971. 242.

OFFENDED MERITS
On *Colbert*, a play by László Németh

(Abstract)

László Németh (1901–1975) essayist, novelist, playwright, is one of the most outstanding figures of Hungarian literature of the 20th century. In his play dedicated to Colbert, minister omnipotent of Louis XIV, he put in scene the last few days of the character, marked by the presumed disgrace of his sovereign.

The paper investigates several motifs of the drama. What does Colbert's image certify in the French historiography? What were his main achievements, and to what extent his government project has failed? Was he really a victim of disgrace?

On a different level, the idea of the insulted merit and that of the unrewarded talent indicate some possible autobiographical impulses, related to the writer's position towards the political regim of the post 1956 period.

In the ending, the author makes a short review of three parallel aspects of the same theme from the universal literature: *Le cardinal d'Espagne* by Henry de Montherlant, *Torquato Tasso* by Goethe and *Cabala bigořilor* by Bulgakov.

KÖRZŐ MELLETT TOLL

Éjszaki Károly írói pályája

A XIX–XX. század magyar művelődéstörténetében a siker útja rendszerint Erdélyből a Duna mentére vezetett. Szinte megszokott volt főleg a kiegyezés után, hogy az első sikereket elért tollforgatók, színészek-művészek a fővárosba kerülve váltak igazán híressé, elismertté. Gyakran ugyanolyan tehetségek, ha megrekedtek szülőföldjükön, hamar kiégték, s a feledés homályába merültek. A főváros fele vitt Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Jancsó Benedek, Thury Zoltán, Hunyady Sándor, a későbbiekben Áprily Lajos, Gyallay Domokos és Tamási Áron útja, s legfeljebb csak megpihenni tértek haza pályájuk végeztével. Kivételesnek számít Benedek Elek pályafutása, aki még alkotóerejében jött vissza szülőföldjére. Egyedülálló azonban Éjszaki Károly (1818–1907) pályája: a Bakony vidékén látta meg a napvilágot, mérnöki diplomát szerzett, évtizedeket egy Fejér megyei községben élt, részt vett az 1848-as forradalomban, a kiegyezés után a fővárosban vált elismert íróvá, színházi emberré, hogy aztán élete utolsó évtizedeire Erdélybe települjön, s itt is maradandó nyomot hagyjon az irodalmi életben. Mint annyi vidéki kortársa, a gyors feledés átkát ő sem kerülhette el. Napjainkban néha mérnökként, Sztána üdülőtelep alapítójaként emlegetik, de irodalmi pályája is megérdemli a feldolgozást.

Az irodalomszervező

A Shakespeare és Kisfaludy Károly darabjainak hatására az 1830-as években a színpadba beleszerető Éjszaki tanulmányai végeztével Pestről elkerülve is tarthatta a kapcsolatot az irodalmi-színházi élettel. Hiszen lakhelyéről, Rácalmásról – a korabeli viszonyok közt is – könnyen be lehetett jutni az ország központi városába. Még az 1848-as forradalom alatt megírta első darabját, melyet előadásra el is fogadott a Nemzeti Színház. Aztán az önkényuralom sivár éveiben a mérnöki munkák szüneteltek, úgyhogy a „magánmérnök” ugyancsak kedvét lelhetett színművek írásában. Az *Egy kis ármány* 1854-es bemutatója, majd *A cydoni alma* 1855-ös kinyomtatása után már keresett szerzőnek számított. Az 1860-as években addig porosodó darabjai is előkerültek, s nemcsak Pest-Budán, hanem a vidéki színházakban is több-kevesebb sikerrel közönségre találtak.

Az 1850-es évek végén Éjszaki a pesti irodalmi körök megbecsült alakja volt, a következő évtizedben pedig éppen azok közé tartozott, akitől sokat vártak, s

akire felnéztek. Maga meséli el életrajzában, hogy a forradalom alatt Szegeden ismerkedett meg Kemény Zsigmonddal. „Több figyelmet tanúsított irányomban, és nagyobb véleménye volt rólam, mint amennyit irodalmi érdemeim indokolhattak. Sokat nevetett, mikor elbeszélte, hogy egyik színművem bírálása alkalmával annak egyes részleteiben shakespeare-i tulajdonságokat vélt felfedezhetni. Gyakran humorizált aztán velem, hogy dobjam félre a cirkalmot [körzöt] és nyúljak helyette a toll után, akkor aztán magyar Shakespeare-ré növöm ki magamat. Én persze, hogy a cirkalom mellett maradtam!” – emlékezik Éjszaki¹. Még az 50-es években a Hölgyfutár akkori szerkesztőivel, Berecz Károllyal és Tóth Kálmánnal volt baráti viszonyban. Különösen Tóth Kálmán bátorította írásra, nagy karriert jósolt neki.

Miután 1867-ben Pestre költözött, minisztériumi állást vállalt, Szigligeti fogadta be baráti körébe. Ebből fejlődött ki az Írók és Művészek Társasága. Ez a társaság a konzervatív Kisfaludy Társaságból kirekedt írók-művészek szervezkedése volt, a 48-as eszméket élte, a hazatérő emigráns írók közül is sokan itt tevékenykedtek, s a tagok jó része egyben szabadkőműves is volt. Ünnepeket, előadásteket, koncerteket szerveztek, gondozták az írók sírjait, emlékhelyeit. Székhelyük a régi Nemzeti Színház Múzeum körútra és Rákóczi útra néző sarokhelyiségeiben volt. Délutánonként itt olvastak, kártyáztak, néha felolvasásokat tartottak, megbeszélték az előző napok színi eseményeit. Szigligeti, Balázs Sándor, Lauka Gusztáv, Váradi Antal és Jókai mellett szinte naponta megfordult itt Éjszaki is. A társaság első elnöke 1878-ban bekövetkezett haláláig Szigligeti Ede volt, azután Éjszakit választották elnökül, aki három év múlva, Kolozsvárra költözésekor mondott le e tisztségről. A titkári teendőket Szana Tamás végezte. A társaság 1891 táján szűnt meg, mert szerepét nagyjából átvette a tagjaiból alakult Petőfi Társaság.

E művészi társaságban kaphatott kedvet Éjszaki a szabadkőművesekhez való csatlakozáshoz. A 48-as eszmék hívei az 1860-as években úgy vélték, hogy elveik leginkább e társaság keretében élnek tovább, ezért számos páholyban vezető szerepet játszottak. Éjszaki 1875. február 19-én nyújtotta be a „Könyves Kálmán – az Előítéletek Legyőzéséhez” elnevezésű páholyba felvételi kérelmét, melyhez Nyilatkozatot kapcsolt rövid önéletrajzával². Éjszaki haláláról a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy közlönye, a Kelet is megemlékezik. Rámutat, hogy vidékre kerülve nem lépett be más páholyba. „Munkásságát azonban mindig szabadkőművesi szellem vezette”³.

¹ Váradi Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. Az Újság VI. évf. (1908) 8. sz. jan. 9.

² Berényi Zsuzsanna Ágnes, *Egy kiadatlan irat Éjszaki Károlytól* (szabadkőművesi felvételi kérelme). Unitárius Élet 51. évf. (1997) 4–5. sz.

³ *Gyászrovat. Éjszaky Károly*. Kelet. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy közlönye, XIX. évf. (1907) 2. sz. 51–2.

Az Írók és Művészek Társasága nem volt egy alapszabállyal és választott tagsággal rendelkező egyesület, inkább baráti társaság, amely az irodalom-művészetek terén közös ideálokat vallott. Pár év után tagjai szükségét érezték egy formális társaság megszervezésének. Erről 1876 őszén kezdtek társalogni a Nemzeti Színház sarokszobájában. Balázs Sándor, Lauka Gusztáv, Szigligeti Ede, Éjszaki Károly és Szana Tamás arra a következtetésre jutott, hogy egy szépirodalmi társaságot kell létrehozni, s ezt Petőfiről nevezzék el. November 23-án tizenhat alapító tag megtartotta az alakuló ülést. Ezen megválasztották a vezetőséget: elnökül Jókai Mórt kérték fel. Alelnök Éjszaki Károly, titkár Szana Tamás, pénztárnok Paulay Ede, ellenőr György Aladár lett. A társaság egyben negyven főre egészítette ki magát. Kolozsvárról például Meltzl Hugó egyetemi tanárt, K. Papp Miklós szerkesztőt és Szász Gerő papköltőt választották be a társaságba. A sajtó élénken kommentálta a megalakulást, s bár a tagok közt több, egyben a Kisfaludy Társaságnak is tagja volt, mégis úgy vélték, hogy annak vetélytársaként létesült az új csoportosulás. Ez különben hivatalos célkitűzésként a magyar szépirodalom nemzeti szellemében való művelését és a Petőfi-kultusz terjesztését jelölte meg⁴.

Az első, bemutatkozó nagygyűlést 1877. január 1-jén, Petőfi születésnapján tartotta a Petőfi Társaság az Akadémia dísztermében. A megnyitó beszédet Jókai mondta. Ebben a Petőfi alapította Tízek Társaságából vezette le az új társaság létrehozásának szükségességét, s hangsúlyozta, hogy nem akarnak sem a Kisfaludy Társasággal, sem az Akadémiával versenyezni. Ekkorra megjelent a Petőfi-társaság Lapjának az első száma is Balázs Sándor és Szana Tamás szerkesztésében, melyet az ülés alatt osztottak szét. A továbbiakban, a nyári hónapokat kivéve havonta rendeztek felolvasó üléseket. A második, február 18-i ülésen Éjszaki olvasta fel „beszélfüzérét” *Egy csepp víz* címmel, mely nagy hatást gyakorolt a közönségre. A társaság lapja folytatásokban közölte⁵.

1877 szeptemberében módosították az alapszabályokon, ezután megkülönböztettek tiszteletbeli, alapító és rendes tagokat. A rendes tagok számát 60-ra korlátozták. Az újonnan megválasztottnak beszédet kellett mondania elődjéről. A két első tiszteletbeli tagságot Arany János és Kossuth Lajos érdemelte ki.

Az 1878 januári közgyűlést Jókai nyitotta meg, s Éjszaki rekesztette be. A harmadik (1879. január 6.) és a negyedik (1880. január 6.) közgyűlést viszont Éjszaki vezette, s mindkét alkalommal tartalmas megnyitót mondott, melyeket A

⁴ A Petőfi Társaság megalakulásáról és működéséről tájékoztat: *A Petőfi-Társaság 1876–1901*. Budapest, 1902.; Petri Mór, *A Petőfi-Társaság (1876–1926)*. In: *A Petőfi-Társaság ötven esztendeje 1876–1926*. A szerkesztésért felelős Sas Ede. Budapest, 1926. 5–54.

⁵ A Petőfi-társaság Lapja I. köt. (1877) 337–41., 353–8., 369–73., 385–92., 401–6.

Petőfi Társaság Évkönyvében közöltek⁶. 1879-ben az írók nyomorára panaszkodik, s hogy mennyire túlteng a politika. 1880-ban leszögezi: „Elvünk, hogy a közönség körében a nemzeti irodalom iránt való érdeklődést ápoljuk és fenntartsuk, és ezzel kapcsolatban mozdítsuk elő társaságunk nemes érdekeit, dolgaink módjára nézve pedig azon irányt kövessük, hogy feladatunk keretein belül első sorban a közönség kedvében járjunk, hogy dolgaink érdekességét és kellemetességét az ő szempontjából mérjük”. Tulajdonképpen arra utal Éjszaki, hogy az első években a társaság legnagyobb sikereit felolvasásaival érte el, ezeken különösen a nőközönség vett részt nagy számban.

Az első években egyértelműen Éjszaki volt a társaság vezetője. Szana Tamás titkár így utal munkásságára: „És a jó Éjszaki Károly szeme csak úgy ragyogott, ha egy-egy odadobott eszme az ülésben erősebb hullámokat vert föl, vagy valaki olyan tervvel állt elő, mely arra volt hivatva, hogy a tevékenység újabb terét nyissa meg a fiatal társaság előtt. Ilyenkor régi eszményét, az irodalmi élet fölpezsdülését látta megvalósulni. Fájdalom, az újabb érában nem soká gyönyörködhetett! Hivatalos teendői még azon év végén Kolozsvárra szólították. Éjszaki, ki ifjúi lelkesedéssel vett részt az alakulás terhes munkájában, s öt éven át a buzgalom, kötelességérzet és szeretet egyenlő mértékével kormányozta társaságunkat, mindnyájunk szívében kitörülhetetlen emléket hagyott maga után”⁷. Lauka Gusztáv, a társaság alapítóinak egyike pedig a Koszorú hasábjain arcképpel kísért cikket közölt Éjszaki távozásának alkalmából. Itt írja: „Mindjárt az alapszabályok kidolgozásánál s az első teendők meghatározásánál kiváló jeleit adta világos ítélő tehetségének és sokoldalú képzettségének. Mint a társaság alelnöke pedig egész Kolozsvárra történt átköltözködéséig egyike volt a társaság leggondosabb és legmunkásabb tagjainak. Se időt, se fáradságot nem kímélve minden lehető elkövetett, hogy a szellemi vívmányokon kívül annak anyagi érdekeit is előmozdíthassa”⁸.

A társaság elismerését utóbb azzal is lerőta, hogy az 1891. december 13-i ülésén Pulszky Ferenc, Vámbéry Ármin és Teleki Sándor mellett Éjszakit is a tiszteletbeli tagok sorába iktatta⁹. Halálát követően az 1907. február 17-i ülés megnyitó beszédében Endrődi Sándor idézte fel alakját és tevékenységét¹⁰. Születésének százegyedik évfordulóján hangulatos emlékezést olvasott fel „A cydoni alma szerzőjéről” Váradi Antal a Petőfi Társaságban. Itt írja: „Klasszikus feje,

⁶ *A Petőfi-Társaság Évkönyve 1879*. Budapest, 1880. V–XV.; *A Petőfi-Társaság Évkönyve 1880*. Budapest, 1880. V–VII.

⁷ *A Petőfi-Társaság 1876–1901*. Budapest, 1902. 23.

⁸ Lauka Gusztáv: *Éjszaki Károly*. Koszorú. A Petőfi-Társaság havi közlönye. V. köt. (1881) 289–95.

⁹ *A Petőfi-Társaság felolvasó ülése*. Ország–Világ XII. évf. 51. sz. 869.

¹⁰ *A Petőfi-Társaság ötven esztendeje 1876–1926*. Budapest, 1926. 54.

nyugodt arca, sűrű, gazdag ősz haja, mely hófehéren vette körül pirospozsgás ábrázatát, még élénk emlékezetemben van. Előadása is nyugodt, csöndes, de mindvégig értelmes és figyelmet lekötő volt. Megnyitó beszédei mindig praktikus kérdést bolygattak, s mint alelnök, sok viharos ülést csöndesített le flegmatikus tapintatával”¹¹.

Azzal, hogy 1880 végén Kolozsvárra költözött, Éjszaki nem veszett el teljesen az irodalmi élet számára. A Szamos-parti városban már 1859 óta működött tudományos egyesület (Erdélyi Múzeum-Egylet), de a szépírók összefogására még nem alakult társaság. Az 1885-ben létre hozott Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE létesített ugyan egy irodalmi szakosztályt, melynek elnökéül Kuun Gézát, a tudós grófot választották, de ez alig fejtett ki munkásságot. A Kolozsvárt újságíróskodó novellista, Petelei István 1888. február 24-én cikket közölt a Kolozsvár című napilapban javasolva egy irodalmi társulat létesítését. Több itt élő tollforgató pártolóláig szólta hozzá a felvetéshez, úgyhogy március 3-ra szervezkedő gyűlést hívtak össze az Iparos Egylet főtéri székházának üléstermébe. Itt megválasztottak egy hétagú szervezőbizottságot, melynek egyik tagja éppen Éjszaki volt. Ideiglenes elnöknek a nótaíró Bánffy Györgyöt kérték fel, titkárnak pedig Csernátoni Gyula tanárt, irodalomtörténészt. Bánffy ekkor már betegeskedett, a következő szervezési mozzanatokból kimaradt, helyére Éjszaki lépett¹². Neki különös tekintélyt adott pesti irodalmi múltja. Mint klasszikus íróink kortársára, a Petőfi Társaság alelnökére tekintettek rá. A március 24-re a Kereskedelmi Akadémia dísztermébe meghirdetett első felolvasó ülésen már Éjszaki elnökölt. „Ő, aki a Petőfi Társaság bölcsőjénél is ott állott, indította útnak a szó legszorosabb értelmében az Erdélyi Irodalmi Társaságot. Ugyanis talpraesett, rövid megnyitóját e szavakkal végezte, mint igazi vasutas is: »a nemzet génusza vezéreljen bennünket. És ezzel indulunk!«” – írja Gyalui Farkas¹³. Ezen az ülésen Felméri Lajos Tolsztojról érkezett. Jakab Ödöntől verset, Petelei Istvántól elbeszélést olvastak fel. Utána megvitatták a társaság alapszabály-tervezetét. Ezt Éjszaki és Csernátoni dolgozta ki, majd véglegesítés után a június 3-i ülésen hagyták jóvá, s terjesztették a belügyminiszter elé. Ebben célkitűzésüket így fogalmazzák meg: „Az irodalmi, szépműtani érdekek istápolása Erdélyben; a szépirodalomnak nemzeties irányú művelése”¹⁴. A rendes tagok számát ötvenben állapítják meg, a legalább 50 Ft-tal jelentkezők alapító taggá válhatnak, kimagasló

¹¹ Várad Antal: *Éjszaki Károly*. Vasárnapi Újság 67. évf. (1920) 13. sz. 148–50.

¹² Az alapításról beszámol: *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve* I. (1889). 3–15.

¹³ Gyalui Farkas, *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság ötven éve 1888–1938*. Kolozsvár, 1939. 5.

¹⁴ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság alapszabályai*. In: *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve* I. 1889. 16–20.

érdemükért tiszteleti tagság adható. A rendes tagok kötelesek évente egyszer felolvasni. Minden hó utolsó vasárnapján tartják a felolvasó üléseket (kivéve júliust és augusztust). A közgyűlésre májusban kerül sor. Lényegében a Petőfi Társaság hasonló szellemű erdélyi változatát sikerült létrehozni. Az alapszabályoknak megfelelő első közgyűlést 1888. november 18-án tartják 31 taggal. Ezen megválasztják a tisztkart. Elnök Kuun Géza gróf, alelnökök Szász Gerő és Felméri Lajos, titkár Csernátoni Gyula lesz. Akkoriban minden egyesület, társulat élén főurak állottak, de azzal hogy Kuun Gézát állították a társaság élére tulajdonképpen az EMKE irodalmi szakosztályát is bekebelezték. Éjszaki valószínűleg korára való tekintettel is kimaradt a tisztkarból. Viszont szorgalmasan eljár az ülésekre, néha elnökölt, időnként felolvasott. A társaságnak a Kereskedelmi Akadémia dísztermében tartott 1891. május 24-i, harmadik közgyűlésén Éjszakit Kőváry Lászlóval együtt tiszteleti taggá választották¹⁵. Velük nyolcra emelkedett a tiszteleti tagok száma. Korábban már Brassai Sámuel, Gyulai Pál, Imre Sándor, Salamon Ferenc, Szász Károly és Szilágyi Sándor részesült ebben az elismerésben¹⁶. Éjszaki temetésén a társaság akkori ügyvezető alelnöke, Szamosi János jelent meg néhány tag kíséretében, lévén éppen Kuun Géza halálát követő interregnum. Sokan hiányolták egy méltató megemlékezés elhangzását.

A színműíró

Éjszaki Károlyt színműíróként igen nehéz besorolni. A régebbi irodalomtörténetek többnyire csak nevét említik, egy-egy névsorba illesztik be a drámaírók közé. Néhány alkalommal előadott darabjait hamar elfelejtették, egyedül *A cydoni alma* jelent meg – két ízben is – nyomtatásban, s többnyire ennek alapján sorolták be az újromantikus írók csoportjába. Ő maga önéletrajzában eléggé lebecsüli munkásságát, így összegez: „Mintegy tíz évig, 1848-tól 1858-ig voltam színi író. A Nép- vagy a Nemzeti Színházban előadott műveim mind e korból valók. A Népszínházban előadottak közt egyetlen egy sem volt úgynevezett új darab, azok mind a lomtárból lettek, Molnár György biztatására, ha nem unszolására, előrántva. A budai Népszínházzal el is vesztek mind, nem hogy a kéziratokat nem bírom, de többnek a szövegére, sőt még csak a címére sem emlékszem. Legfeljebb tizenöt színművet fejeztem be teljesen, a töredékek nem számítanak. Aki csak ennyi eredményt bír felmutatni, az nem író, csak műkedvelő”¹⁷. Szász Károly *A magyar dráma történetében*¹⁸ egy bekezdést

¹⁵Az irodalmi társaság közgyűlése. Kolozsvár, 1891. máj. 25.

¹⁶Vö. *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság alapszabálya, ügyrendje és tagjainak névsora*. A választmány megbízásából közzéteszi dr. Borbély István főtitkár. Cluj-Kolozsvár, 1929.

¹⁷Várad Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

neki is szán, amelyben három darabját (*A cydoni alma*, *Egy kis ármány*, *Egy lengyel követ Budán*) említi, kevés dicsérettel. Úgy találja, hogy „buzgalommal” dolgozott, de a „műkedvelés színvonalán” nem emelkedett felül. A közelmúltig úgy is tűnt, hogy ennél többet aligha lehet mondani róla, mert műveinek kéziratai elvesztek, az egykori színibírálatok alapján pedig nehéz fogalmat alkotni a darabokról, s még nehezebb ítéletet mondani. Hála az újabb kor műszaki haladásának, ma már a színházi könyvtárak, irattárak kincsei rendre ismertté válnak, esetleg világhálóra kerülnek. Így kiderült, hogy a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára *A cydoni alma* három, *Az utolsó lengyel követ Budán* és a *Nénemasszony korában* (*Gyámság – aggság*) egy-egy kéziratot példányát őrzi. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában (mely a szabadkai színház kézirateit is őrzi) hét Éjszaki-darab összesen tizenöt cenzúra-, sűgő-, illetve rendezői példánya található¹⁹. Jóllehet ma már ezekből elég nehéz kikövetkeztetni az eredeti szöveget, illetve azt, hogy az átdolgozások mennyire Éjszaki művei, a változtatások az ő beleegyezésével történtek-e, mégis körvonalazható színűírói tevékenysége.

A művek kronológiáját szinte lehetetlen felállítani, hiszen mind jóval keletkezésük után kerültek színre, nem egy esetben átdolgozva. Úgyhogy csak az önéletrajzban említett három darabnál vehető biztosra a megírás ideje.

A *Szerelem és táborozás* lehetett első darabja, amelyet benyújtott a Pesti Nemzeti Színházhoz még 1848-ban a forradalom idején. „Elfogadták, kitűzték előadásra. Azon a januári napon, melyre a premier volt kitűzve, elfoglalták a császáriak Pestet. (Ha jól tudom: 1849. január 5.) De amint a németek tisztultak Pestről, nyomban újra kezdték a próbákat, s kitűzték megint áprilusra. Valami megbetegedés következtében júliusig húzódott az első előadás. Persze, július 19-én, amikor a premier ki volt tűzve, Haynau elfoglalja Pestet. Megint csütörtököt mondott a terv” – meséli Várad Antal²⁰. Nincs nyoma annak, hogy valaha is előadták volna a forradalom idején játszódó négy felvonásos vígjátékot. Szerencsére sűgőpéldánya fennmaradt.

Második darabja, aminek keletkezéséről tudunk, *A jezsuita páter vagy egy éj a Bastille-ban* címet viselte eredetileg. Ezt a forradalmat követő 1849. december 6-i letartóztatása után a börtönben írta. Címváltozatai: *Egy éj a Bastille-ban* vagy *a jezsuiták*, *Egy éj a Bastille-ban*, *Egy jezsuita páter*, vagy *házasság a börtönben*. Ilyen címen nem lehetett előadni. Mint a kézirat is látszik, 1850. április 20-án rendőri vizsgálatra küldte a színház, s a cenzúra előadását nem engedélyezte. Átdolgozás után mint *Egy kis ármány* került színre. Történetét így adja elő Várad:

¹⁸ Budapest, [1939] 145–6. Korábban közölve: *Uránia* XVIII. évf. (1917) 109–18.

¹⁹ Közéjük számítva *Zrínyi, a költőt* is.

²⁰ Várad Antal *i. m.*

Szentpéteri Zsigmond, a Nemzeti vezető színésze és rendezője „fejébe vette”, hogy előadatja a darabot. „Addig faragott a darabon – s mint maga Szentpéteri írta Éjszakinak – addig nyesegette rajta a szálkákat, melyek a cenzúra szemeit szurkálták, amíg bevihette a szellemek nagy hóhérához, a cenzorhoz.” Csak úgy mellékesen néhány külföldi darab mellett adta oda a cenzornak azzal a megjegyzéssel, hogy sikamlósságok vannak benne. Így a cenzor hamar átolvasta, s azzal adta vissza a jóváhagyott kéziratot, hogy „Ezt ugyan eljátszhatják akár a klastromban is”²¹.

A darab 1680-ban játszódik XIV. Lajos francia király udvarában, az első két felvonás éppen a versailles-i palotában, a harmadik a Bastille-börtönben. A cselekmény a király egy szerelmi kalandja köré fonódik. Du Foret Lajos fiatal-ember az udvarban előszobázik, a király ágyasa, Montespan márkiné elé szeretne kerülni, hogy támogatásával valamilyen tisztséghez jusson, s így nőül vehesse kedvesét, Hortense-t. Itt találkozik egykori kedvesével, Maintenon asszonnyal, aki most a márkiné királytól származó két fiának a nevelője, de igyekszik a király bizalmába férközni. A király a Párizsba vezető út mentén meglátott egy nagyon csinos polgárlányt, s most gyóntatója, a jezsuita Lachaise atya segítségével próbálja a nőt megszerezni. Rövidesen kiderül, hogy a nő nem más, mint Hortense. Du Foret nem ismeri fel a királyt, kereskedőnek nézi, s épp vele küld levelet Hortense-nek. Hortense az udvarba jön vőlegénye keresésére. Montespan márkiné és Maintenon asszony, hogy az új vetélytársat eltüntessék a király elől, a Bastille-ba záratják. Rövidesen oda kerül Du Foret is, sőt tévedésből azonos cellába zárják menyasszonyával. A márkiné utasítására a börtön lelkésze össze is esketi őket, a király megkésve érkezik. Ott találja a márkinét is a fiatal párral. Nem tehet mást, mint Du Foret-éket elküldi Bordeaux-ba, megfelelő tisztséget adva a férjnek²².

Ez lett Éjszaki első előadott színműve: 1854. február 14-én mutatták be mint három felvonásos eredeti vígjátékot. A szerző nevét Keleti-nek tüntették fel. A darabot a Pesti Napló másnapi számában névtelen bíráló – Éjszaki szerint Greguss Ágoston – eléggé lehúzza. Bírálja, hogy miért kellett idegen környezetbe helyezni a cselekményt, s főleg erkölcsi nézeteit hibáztatja: „Minden poén – hogy egyenesen kimondjuk – csak arra céloz, mit a szemérem mindig pirulva takar el [...]. Szerző ama gyámoltalanok közé látszik tartózni, kik a nőben csak az érzékiség kielégíthetésének eszközét látják, és egyebet semmit. Ezen erkölcsi egyoldalúság, midőn az életben fordul elő, sajnálandó és gyógyítandó; az irodalomban mindig megbocsáthatatlan bűnmerény az emberi méltóság ellen”²³.

---

²¹ Uo.

²² A Széchényi Könyvtár 1850-es cenzúrapéldányának másolata áll rendelkezésünkre. Rajta Fánchy Lajos és Vahott Imre bejegyzései.

²³ *Közintézet: Nemzeti Színház. Pesti Napló 1854. febr. 15.*

Az előadáson közepes ház volt, a szereposztás viszont elsőrendű: Latkócziné, Jókainé és Bulyovszkiné mellett Szentpéteri Zsigmond, Tóth József, Feleki Miklós és Szigeti József játszották a fő szerepeket. A szerző nagylelkűen az őt illető jövedelmet a színházi nyugdíjintézetnek adományozta. A darabot – Bayer József kimutatása²⁴ szerint – 1867-ig még kétszer adták elő: 1854. október 2-án és 1859. március 18-án.

Ez lett talán Éjszaki legtöbbet játszott darabja. 1858. március 26-án a kolozsvári Nemzeti Színház Feleki Miklós rendezésében adta elő még mindig Keleti műveként. „Vers, taps és kihívás ismét volt elég, és Feleki (Du Foret Lajos) ez est – talán egyik legháládatosabb – szerepében teljesen megérdemelte azokat. – Sok tekintetben még helyes tapintattal szerepeltek: Szabó Krisztina (Maintenon) és Szigeti (Danqueau). A ház, mint várni lehetett, egészen megtelt” – állapítja meg a Magyar Futár című napilap²⁵. A fennmaradt plakát²⁶ szerint ez volt a Pesten élő Feleki utolsó kolozsvári vendégszereplése. Gyalui Farkas a kezébe került színlap alapján állítja, hogy 1861-ben Szuper Károly társulata Székesfehérváron játszotta a darabot²⁷. Egy nagyszabású sűgópéldány 1858-ból maradt fenn. A Budai Színkörben 1869. október 16-án mutatták be, majd decemberben adták elő²⁸. A rendelkezésünkre álló cenzúrapéldányra bejegyezték, hogy Mannsberger Jakab társulata 1870. december 8-án Szegeden játszotta a darabot, 1876. november 29-én Miskolcon is előadták.

A cydoni almát tekintik Éjszaki főművének, őt néha „a cydoni alma szerzője”-ként aposztrofálják. A darabra többször úgy is utalnak, mint az újromantikus irányzat elindítójára.

Bár keletkezését tekintve jóval megelőzte azt. E szerzők ókori vagy távoli tájakra helyezték darabjaik színterét. Éjszaki mellett Rákosi Jenő írt még nagyszerű ógörög témájú darabot *Aesopus* címmel, szintén ehhez az irányzathoz szokták kapcsolni Berczik Árpádot és Dóczy Lajost is. A darab keletkezését maga Éjszaki meséli el. Egy színházi élmény hatására balett-szövegül írta. „Midőn Szilágyi Virgil a Fánccsy-album szerkesztését átvette, felhívott engem is, hogy adjak dolgozatot. Megígértem, de ígéretemről megfeledkeztem. Jött a mű beküldésének határideje és a szerkesztő sürgetése. Mit tenni, ha nincs. Nem volt

²⁴ *A magyar drámairodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig*. Budapest, 1897. II. köt. 467.

²⁵ *Színházi krónika*. Magyar Futár 1858. ápr. 1.

²⁶ A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában

²⁷ Gyalui Farkas, *Éjszaki Károly* II. Ellenzék 48. évf. (1927), 18. sz. (jan. 23.)

²⁸ Vö. Szentimrei Jenő, *Szentgyörgyi István élete és művészete*. Bukarest, [1957] 51–2.

rendelkezésemre egyéb, mint »A cydoni alma«. Ennek kellett az album számára bevándorolni»²⁹.

A darab először tényleg az 1854-ben elhunyt kiváló színész és rendező, Fánscsy Lajos emlékére összeállított albumban³⁰ jelent meg 1855-ben, illetve abból készített különnyomat formájában³¹. Alcíme itt még „Színi beszély 3 felvonásban”. Utóbb a Petőfi Társaság is kiadta, azonos lenyomatban mindkét kiadásban: az 1879-es Petőfi-évkönyvben³² valamint a Nemzeti Könyvtár 56–8. számaként³³. A két lenyomat annyiban különbözik, hogy a második végén mitológiai magyarázó szótár is található. Az 1879-es kiadás alcíme így módosul: „Vígjáték öt felvonásban”. E második kiadás versbe szedi a szöveget.

A darab cselekménye a déloszi Artemisz-ünnepségek idején játszódó szerelmi történet körül bonyolódik számos humoros jelenettel. Az első kiadás jóval rövidebb, a második megtartja a cselekmény fő szálát, de új szereplőket és jeleneteket iktat be. Az egész mű a mitológiára, az ógörög kultúra ismeretére épül. E nélkül számos vonatkozását alig lehet érteni. Már mindjárt a cím is magyarázatra szorul a szerző részéről: „A cydoni alma (birsalma) Vénusz szent gyümölcse volt. Szólón törvénye szerént a házassági szertartás szigorúan megkívánta, hogy a mátkapár, mielőtt a nászkerevetet (thalamusz) elfoglalná, együtt cydoni almát egyék.” Az első kiadásban minduntalan lapalji jegyzeteket találunk a görög szavak, mitológiai vonatkozások tisztázására, a második kiadás végén egy nyolcoldalas, 43 tételes magyarázó szótár segíti az olvasót, rendezőt a darab ókori vonatkozásainak megértésében. Az egykori bemutatók alkalmával jócskán húztak a darab szövegéből, úgyhogy többnyire három vagy négy felvonásosnak hirdették.

A darab első színre kerülését Molnár György színigazgatónak köszönheti. Ez a Nagyváradon még Müller György néven napvilágot látott vándorszínész, majd 48-as honvéd 1858-ban alapított saját társulatot, mellyel az országot járta. 1861-ben nyitotta meg budai Népszínházát, itt néhány látványos előadást rendezett, de aztán 1864 őszén megbukott. Vidéki évek után 1867-ben újra megnyitja a Népszínházat Budán egy régi lovaglóteremben. Ezúttal is csak három évig vezetheti azt, mert a termet 1870-ben lebontásra ítélik. E második korszakban Molnár minden igyekezete arra irányult, hogy kevésbé ismert szerzők darabjait

²⁹ Várad Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

³⁰ *Fánscsy-album*. Bernát Gáspár, Bulcsú Károly, Császár Ferenc, Éjszaky Károly... közremunkálásukkal kiadta Szilágyi Virgil. Pest, 1855.

³¹ Északy Károly, *A cydoni alma*. Színi beszély 3 felvonásban. Kiadja Szilágyi Virgil. Pest, 1855. Külön nyomat a „Fánscsy-album”-ból. 50 l.

³² *Petőfi-évkönyv 1879*. Kiadta a Petőfi-Társaság. Budapest, é.n. A darab az 1–160. lapon olvasható.

³³ VI. folyam 6–8. sz. Budapest, é. n. 168 l.

vigye színre egyéni rendezésben. Ő fedezi fel Éjszaki darabjait is. *A cydoni almát* a Népszínház társulata 1867. november 27-én adja elő nagy sikerrel. A Fővárosi Lapok hasábjain Asbóth János elemzi a darabot s méltatja az előadást³⁴. Véleménye szerint sok a „deus ex machina”-megoldás a darabban, melyeket leginkább Amor nyíla idéz elő. De alaposabban elemezve a lélektani indoklást is legtöbbször megleljük. Kiemeli a darab tömör, költői nyelvét, viszont hibáztatja kompozícióját.

A sikeres bemutató után – mint Éjszaki önéletrajzában írja – az írók és a Nemzeti Színház ott lévő tagjai tömegesen jöttek fel a színpadra gratulálni a szerzőnek. Szerdahelyi rögtön el is kérte a darabot a Nemzeti részére. Éjszaki ajánlotta, hogy a népszínházi húzásokkal (a harmadik felvonás kihagyásával) vigyék színre a művet. „A Nemzeti Színház fényesen állította ki a darabot, új díszítményeket festetett, zenét íratott a darabhoz, s a színre hozás külső alakja mintaszerű volt. De a téves szereposztás és az ominózus harmadik felvonás színrehozatala a darabot megbuktatta. [...] Ezzel legeredményesebb művem története be lett fejezve”³⁵. A Nemzetiben 1868. április 19-én tartották a bemutatót, s vagy három előadást ért meg a darab.

A cydoni alma története azonban nem ért véget Pesten. 1886. május 27-én *A cydoni alma vagy a szerelem bolondjai* címmel a Kolozsvári Nemzeti Színházban is előadták négy felvonásos vígjátékként E. Kovács Gyula rendezésében. Az előadás plakátja is fennmaradt³⁶. Bírálát nem jelent meg róla, ami arra utal, hogy nem volt nagy sikere.

A cydoni alma mellett Éjszaki legtöbbet emlegetett darabja *Az utolsó lengyel követ Budán*. Eredetileg „A legújabb és legszegényebb nemes” címet viselte, utóbb a bemutatók alkalmával módosították a címet a jobb hangzású *Egy lengyel követ Budán/Az utolsó lengyel követ Budán*-ra. Mi az utóbbi tartjuk szerencsésebbnek. Rendelkezésünkre áll a darab öt felvonásos, 1858-ban a pesti Nemzeti Színháznál iktatott Szigligeti [Ede] titkár aláírta kézírata a Szentimreihagyatékból. Egy négy felvonásos kézírata a kolozsvári színház tárában található, továbbá tudunk a Széchényi Könyvtárban őrzött négy sűgőpéldányáról, mindegyik négy felvonást tartalmaz, kettő alcímként „udvari vígjátéknak” jelöli meg. A kolozsvári példány „történeti bohózat”-ként minősíti, a többi esetben egyszerűen vígjátéknak nevezik.

A darab keletkezéséről maga Éjszaki tájékoztat. A Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, Teleki József 1855-ben egy 12 ezer forintos alapítványt tett

³⁴ Asbóth János, „*A cydoni alma*”. Fővárosi Lapok IV. évf. (1867) 276. sz. (nov. 30.)

³⁵ Váradi Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

³⁶ A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában.

színművek írására. A nyertest 100 forinttal jutalmazták ebből. Az 1877 december végi határidőre írta Éjszaki a darabját: „A darabot karácsony második ünnepén, december 26-án kezdetem el írni, amint egy ív készen volt, egy barátom tisztázta, 30-án készen voltunk vele. 31-én Fejér megyéből felvittük Pestre, hogy még aznap benyújthassuk. Futtában volt írva, csakis pongyola lehetett”³⁷. E pályázatra nyújtotta be Szigligeti Ede a *Mama* című darabját, s természetesen az vitte el a jutalmat. Az Akadémia bírálói e darabról is megemlékeztek: „mondván, hogy a feldolgozás pongyola ugyan, de a mese ügyes, sok helyzete sikerült, s a munka drámai erőre minden versenytársát meghaladja”³⁸.

A vígjáték a középkori magyar történelem egy meglehetősen zavaros korszakában játszódik. Az Anjou-házból származó Nagy Lajos (1326–1382) magyar és lengyel király halála utáni évek, a trónutódlás kérdése szolgál történelmi háttérül. A királynak második feleségétől, Erzsébettől csak két leány utódja maradt: Mária és Hedvig. A két kiskorú helyett a megözvegyült Erzsébet (1339–1387) uralkodott Garai Miklós nádor segítségével. Máriát Lajos király 1379-ben eljegyeztette Luxemburgi Zsigmonddal, s a lengyel rendekkel is elfogadtatta trónörökösként. Utóbb a lengyelek ragaszkodtak hozzá, hogy költözzék a trónörökösük Krakkóba. Végül Mária örökölte a magyar, Hedvig a lengyel trónt. A főurak egy csoportja 1385-ben kierőszakolta, hogy Máriát diplomáciai úton jegyezzék el Lajos orleans-i herceggel, a francia király öccsével. De még abban az évben – az ellenpárt segítségével – megkötötték Zsigmond és Mária házasságát. Két évvel később, 1387 márciusában Zsigmondot magyar királlyá koronázták. Rendre átvette a hatalmat feleségétől. Hedviget négyéves korában eljegyezték Habsburg Vilmos ausztriai herceggel. Miután 1384. október 15-én lengyel királynővé koronázták Hedviget, a lengyelek nem egyeztek bele a Vilmostal kötendő házasságba, hanem a litván Jogaila /Jagello nagyfejedelemet szánták férjül. Ez – a házasság érdekében – vállalta, hogy egész népével áttér a kereszténységre. Hedvig 1386. február 1-jén kénytelen volt férjhez menni a nagyfejedelemhez, aki II. Ulászló néven lett lengyel király, s megteremtette a perszónaluniót Lengyelország és Litvánia között. Erőszakos férjével szemben Hedvig/Jadwiga a jóság megtestesítője volt, kórházakat látogatott, betegeket ápolt, nevéhez fűződik a krakkói teológiai fakultás megalapítása. Gyermekszülés okozta halálakor már szentként tisztelték. 1997. július 8-án II. János Pál pápa Krakkóban szentté avatta.

A darab abból indul ki, hogy a lengyel rendek már ismételtén kérték Erzsébet királynét, hogy engedélyezze leányának, Hedvignek a trón elfoglalását. A királyné mindig kifogást talált, s most a rendek a legegyszerűbb és legszegényebb nemest, Wawelski Przczlawot küldték követségbe, hogy utolsó kísérletet tegyen

³⁷ Várad Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

³⁸ Uo.

Budán a királynő megszerzésére. Wawelski vitéz, de csiszolatlan viselkedésű ember, már megfordult csatázva magyar földön, s így jól beszéli a nyelvet. Nem így fegyvernőke, Citovec Janó, aki Árva vármegyéből, tehát a lengyel határ mellől való, s nem csak selypít, töri a nyelvet, hanem minduntalan lengyel-tót szavakat is használ, bár magyarnak vallja magát. Ügyetlensége, kinézése, s főleg zavaros beszéde a darab komikumának fő forrása. Wawelski út közben megismerkedik az izbéki „csárdásnéval” (fogadósnéval), aki tökéletesen hasonlít az özvegy Erzsébet királynéhoz. Ez a hasonlóság, a két személy összetévesztése a humor másik forrása. Wawelskit Budán csak nehezen fogadják el követként, s Gara nádor udvartartása mindent megtesz, hogy ne kerüljön a királyné színe elé. Egyik alkalommal leitatják, aztán álomport kevernek italába. Helyette ügyetlen fegyvernőke jelentkezik a királyné előtt, de leleplezik. Közben a fogadósne és férje ellátogat Budára, hogy megnézze a királyné lakosztályát, még egy ruháját is az ifjasszony felpróbálja, úgyhogy Wawelski őt véli a királynénak. A fogadós viszont a királynét hiszi feleségének. Végül Erzsébet a lengyelek kérésének eleget tesz, s elengedi Hedviget. Közben a Mária vőlegénye, Zsigmond is fellép, mint tékozló, felelőtlen fiatalember. Kétszer is sikertelenül megjárja Lengyelországot, de nem tudja a maga és menyasszonya számára megszerezni a lengyel trónt, viszont elveri a rá bízott vagyonyi pénzt. Úgyhogy a főurak tanácsára a királyné felbontja eljegyzését Máriával, s a francia Lajos herceget nézik ki férjjelöltnek. Zsigmond megjelenítése egyáltalán nem utal későbbi sikeres uralkodói pályájára. Az utolsó felvonás már Krakóban játszódik, ahol Wawelski mint kasztellán (várnagy) elősegíti Hedvig elbúcsúzását szerelmétől, Vilmos hercegtől. A királynő tudatosan vállalja a kereszténység érdekében házasságát Jagyellel, vagyis Jagello litván fejdelemmel.

Az eredetileg öt felvonásos darab első két felvonása inkább expozíció, aztán burleszk vígjátékká válik, s az utolsó felvonás, a szerelmesek búcsúja meghatóan komoly. A rendezők hamar észrevették, hogy ez a felvonás nem talál az előzményekhez, úgyhogy rendszerint elhagyták, ezért a rendezői és sűgópéldányok mind négy felvonást tartalmaznak.

Ezt a darabot is Molnár György unszolására vette elő Éjszaki 1867-ben, éppen tíz évvel megírása után. A Budai Népszínház 1867. szeptember 30-án, vasárnap mutatta be. A Pesti Napló aránylag dicsérően nyilatkozik a műről és előadásáról. Hátrányául rója fel, hogy „aki a történelmet nem ismeri részletesen”, nem érti meg a cselekmény rugóit, a komikus helyzeteket túlzottan kihasználja a szerző. Megállapítja: a „szerző a Budai Népszínháznak oly repertoár-darabot nyújtott, minő kevés van a magyar játékrenden, mert e műnek oly előnyei vannak, minőkkel eddig a magyar víg műzsa nem igen dicsekedhetett. Mindvégig tiszta, zamatos, költői nyelv, erős és szerencsés jellemzés, kitűnő alakítás, szellemdús dialógus. [...] Éjszaki e műve kétségkívül irodalmi beccsel bír. A szereplők közül

megdicséri Némethy Irmát, aki mind a királyné, mind pedig a csaplárné szerepét játszotta, „oly tapintattal, hogy soha egy lépéssel össze nem lehetett téveszteni a két alakot”³⁹. Molnár György játszotta a lengyel követet, Krasznai Mihály pedig Citovec Janót. Egyedül a Hedviget alakító Kocsisovszky Borcsát marasztalja el a kritikus. „Taps volt elég. Némethy Irmát nyílt színben is kihívták. Közönség számos volt, kivéve a páholyokban” – zárul a tudósítás.

A budai siker után 1874. szeptember 25-én a pesti Nemzeti Színház is műsorára tűzte a darabot. Itt már kevésbé talált kedvező fogadtatásra. Az Athenaeum kritikusa utal arra, hogy a darab keletkezése idején más hatást keltett volna. „Éjszaki a költői képzelődés szabadságát a legkorlátlanabb mértékben felhasználta, s állított is oly invenciót a színpadra, melyet mai színműíróink felmutatni nem igen bírnak. [...] Hogy néhány komikus jelenetet előteremtsen, összeszed bármilyen embert és viszonyt, mi a célra alkalmasnak látszik. És mégis hatás nélkül, mert a leitatás és álompor a vígjátéki antikváriátushoz tartozik, a quiproquok [összetévesztések] pedig a legnagyobb mértékben erőszakoltak. Így e történeti vígjáték is azon számtalan művek leltárába fog vándorolni, melyekkel már annyian kísérlették meg Scribe vagy éppen Shakespeare babérkoszorújából egy levélkét gomblyukukba tűzni”⁴⁰.

A szereplők közül kiemeli Szigeti József Wawelskijét, aki „a litván erdők nemes medvéjét kellő együgyű nyersséggel, s ama jó humorával adta, mely a színpadon még melegíteni szokott”, Vízváry Gyula Citovec Janóját is dicséri, ez a két szerep tudja még a darabot ideig-óráig műsoron tartani. A Fővárosi Lapok színikritikája szintén ezt a két szereplőt emeli ki, úgy találja, hogy a darab architektúrája, stílusa „egyenetlen”. Bár zajos tapssal zárult ez előadás, a szerző még sem jelent meg a függöny előtt – nem tartózkodott a színházban⁴¹.

Úgy látszik, bemutatója után elég jó híre kelt a darabnak, mert 1868. február 14-én Kolozsváron is előadták. Itt a Magyar Polgár és az Unio című napilapok közt vita fejlődött ki a darabot illetően. A harmadik napilap, a Kolozsvári Közlöny is foglalkozott az előadással. Ez megállapítja: „e darab által nem találtuk igazolva sem jó hírét, mely megelőzte, sem kielégítve a várákozást, melyet ennek következtében hozzá köténk. Van ugyan e darabban némely sikerült jelentkezés, néhány jóízű s összevágó elméncség, némely bohózatos félreértés, mely jobb előadással – minőben itt részesült – nem tévesztené hatását...”⁴² A darab további előadásáról nincs adatunk.

³⁹ *Színház*. Pesti Napló 18. évf. (1867) 226. sz. (okt. 1.)

⁴⁰ *Egy lengyel követ Budán*. Athenaeum, II. évf. VIII. köt. (1874) 2540–4.

⁴¹ *Nemzeti Színház. Egy lengyel követ Budán. Északi (!) Károly négyfelvonásosos vígjátéka*. Fővárosi Lapok XI. évf. (1874) 220. sz. (szept. 27.)

⁴² *Nemzeti Színház*. Kolozsvári Közlöny XIII. évf. (1868) 21. sz. (febr. 18.)

A *Gyámság – aggság* című egyfelvonásos vígjátéknak a Kolozsvárt fennmaradt példánya még a *Nénémasszony korában* címet viseli, s B[abos] K[ároly] Budán másolta 1867-ben. Babos különben az 1865/66-os évadban Kolozsvárt volt sűgő. A pesti példányok 1857-ből származnak, egyikük cenzúrapéldány. Ez arra utal, hogy ott ténylegesen foglalkoztak előadásával. Úgy tűnik, hogy soha sem került színre. Váradi Antal is megemlékezik a darabról Éjszaki önéletrajza alapján: A darab kézírata Szentpéteri Zsigmond kezébe került. „Szentpéteri a saját szakállára (ami nem volt) benyújtotta a drámabíráló bizottsághoz, mely azt elfogadta, de előadásra ez sem került, mert az akkori intendáns, Ráday gróf tőle azt kívánta, hogy a darab egyik ellenszenves és drasztikus személye ne báró legyen, minthogy ez a kaszinót bántaná. E verziót azonban ő, ki már az irodalmi siker iránt közönyössé vált, nem fogadta el, s az előadás el is maradt örökre”⁴³. A kolozsvári példány arra utal, hogy itt is foglalkoztak előadásával, sőt rendezői húzások, javítások találhatók a kézíraton.

A vígjáték 21 jelenetből áll. Harsányi Ákos udvarházában játszódik: két eladó lány kezéért négyen is versengenek, végül a lányok az arra érdemeseket jutalmazzák. A cselekmény kissé emlékeztet Kisfaludy Károly *Kérők* című színművére. Itt is néhány XIX. század első feléből való tipikus alakot vonultat fel a szerző. Kigúnyolja a hozományvadász dandyt valamint a szószátyár félművelt nemes asszonyságot és neveletlen fiát. Ákos és a két lány a pozitív hősök. A darab cselekménye „ezelőtt 50 évvel” történik, olvasható a címlapon, ezt áthúzták: „ezelőtt 6–7 évtizeddel”-re javították. Ebből kikövetkeztethető, hogy 1857 körül keletkezhetett, s 1867-ben meg kellett növelni az időbeli távolságot. A társadalmi vígjáték egy műkedvelő társulatnak, iskolai színjátszó csoportnak napjainkban is a műsorára kerülhetne.

Egy másik, három felvonásos, *A szomszédság delejezte* címet viselő vígjátéknak az egyetlen kézírata Szabadkáról került a Széchényi Könyvtárba. Sz[abó] A[ntal] másolta 1875-ben, aki ekkoriban éppen színigazgató volt a délvidéki városban. Előfordulhat, hogy a pesti sikeren felbuzdulva ott is előadták. Egyedül a Miklóssy-színházbeli 1873. augusztus 26-i bemutatóról van adatunk. Ezt a színházat Miklóssy Gyula színigazgató alapította 1872 októberében az akkori István (utóbb Klauzál) téren.

A darab egy pesti nagyobb szállodában játszódik, megismerkedünk az ott lakó Csongori Gyulával és öccsével, Palcsival. Gyula állandóan nőkért rajong, Palcsi inkább a lovakért. Gyula állandóan változtatja a szobájukat, hogy mindig valamelyik csinos lány lakrésze mellett lakhassanak. A kolera elől menekülve, s világtárlatra készülődve érkezik a szállóba a vidéki földbirtokos Kajtári két lányával, Vilmával és Gizellával. Vilma minduntalan szerelmes, Gizella a

⁴³ Váradi Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

színházat kedveli. A két fiú a lányok szomszédságába költözik, s elkerülhetetlenül a két fiatalabb – akik eddig értetlenül viszonyultak testvérük rajongásához – megismerkedik, egymásba szeret. Rengeteg humoros helyzet után Kajtári papa – ki különben jól ismerte a Csongori-fiúk apját – beleegyezik a fiatalok házasságába.

Két népszínművet is írt Éjszaki. A népszínmű Bécsben vált divatos műfajjává, főleg Szigligeti Ede honosította meg a magyar színpadon. Rendszerint falusi környezetben játszódó romantikus történetet dolgozott fel, középpontjába egy-egy rokonszenves népi hőst állított, aki győzedelmeskedett a társadalmi előítéleteken, az urak fondorlatain, bebizonyította igazát, s elnyerte a szeretett lány kezét. E darabokban fontos szerepet kapott a komikum, s gyakran táncbetét, cigányzene is színezte az előadást. A Szigligeti baráti köréhez tartozó Éjszaki is hódolt e műfajnak. *Pörös kerítés* című három felvonásos vígjátékának eddig nem bukkant fel kézirata. A *Hölgyfutár* 1859-ben említi, hogy Éjszaki szép tehetségét „nem nagyon méltányolja a Nemzeti Színház”, így most is bohózatát, a *Pörös atyafiaikat* Pakson adták elő műkedvelők⁴⁴. A darabot nagy későre, 1879. június 1-jén a kolozsvári Nemzeti Színház is előadta a sétatéri Nyári Színházban. Színlapja is fennmaradt⁴⁵. Az „eredeti új bohózat” szerzőjeként „Dunai”-t hirdetik, de a sajtóbeszámolók azonosítják Éjszakkal. A kolozsvári előadás címe így hangzik: *A pörös kerítés és a cseléd-háború*. A Magyar Polgár című lap ekként számol be róla: a bohózat „célja a mulattatás és teli van bohóbbnál bohóbb helyzetekkel; a próbákön oly általános kacagást keltettek a nagyobb jelenetek, szójátékok, elmés ötletek és sziporkázó élcek, hogy percekig megállt a próba és rendező, színész együtt, egy kórusban kacagott. A bohózat egy egész sor tipikus alakot mutat be, mindeniket a maga tájszólásával, színészeink jelesei mind játszanak az új bohózatban, s mindenik tehetségéhez találó szerepet ad, s kiváló jellemszínészeink mind megkapták a maguk részét. A bohózatban [...] két szomszédház népe veszekszik egy kerítésen át, majd a legfurcsább helyzetek fordulataival szerelmeskedik és kibékül. Van benne tót, sváb, cigány, csancó, palóc, Vas megyei, zsidó, pattogó prókátor, szóval a magyar háztartás mindenféle zagyva népe”⁴⁶. A Kelet című napilap is dicséri Éjszaki humorát⁴⁷.

A másik népszínműnek szerencsére Kolozsvárt fennmaradt a kézirata: *Egy honvéd története*. Népdráma 5 felvonásban. Eredetileg *A bús legény* cím szerepelt a címlapon, ezt áthúzva *A honvéd sorsára*, majd a véglegesnek tekinthető címre javították.

A darab története egy „túl a dunai” faluban, Somváron játszódik az 1848-as forradalom kitörése idején és az azt követő önkényuralom éveiben. Vannak benne

⁴⁴ *Éjszaky Károly*. *Hölgyfutár* 10. évf. (1859) 52. sz. 440.

⁴⁵ A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs tárában.

⁴⁶ *Eredeti új énekes bohózat...* Magyar Polgár 1879. jún. 1.

⁴⁷ *Színházi hírek*. Kelet 1879. jún. 1.

kézfogói-esküvői jelenetek, ahol mulatni lehet cigányzenével, honvéd-toborzás zászlólobogtatással, kocsmái jelenetek. A háttérben a közelmúlt – még nagyon is számon tartott – történelmi eseményei. A szereplők jól elkülönülő két csoportra oszthatók. A falusi rétegződés is jól kivehető: legfelül áll a néha emlegetett, Bécsben is nagyra becsült gróf, a darabban csak tisztartója tűnik fel, de ő is köztiszteletnek örvend. Fia, Béla már Pesten ügyvéd. Csak a bíróval kezdődik a paraszttársadalom. A negatív szereplők beszélő neveket viselnek: Horgos az árulóvá váló nagygazda, Kapsi a jegyző, Posvány Peti a lóköttő legény, Kurrogné a javasasszony. A darab kolozsvári kézírata 192 lap, látszik, hogy az előadáskor bőven kellett húzni belőle, néhol egész oldalakat.

A darabról Váradi Antal 1908-ban azt írja, hogy országszerte elterjedt⁴⁸. Bizonyára vidéki társulatok repertoárdarabja lett. Csak a kései kolozsvári bemutatóról van adatunk. Erre 1899. április 15-én került sor. Mint a sajtóból kiderül, március 15-re tervezték előadását, de műszaki okok miatt egy hónapot késett a bemutató. Március 19-én a Kolozsvári Lap című „Szépirodalmi és társadalmi hetilap” Éjszakai életrajzával és arcképével tiszteleg a már kolozsvári lakos szerző előtt. „Éjszakai Károly, akit szívének és jellemének kiváló tulajdonai az élő irodalom egyik legrokonszenvesebb, méltán szeretett és becsült alakjává tesznek, sokkal közelebb áll hozzánk, semhogy a jó ízlés megsértése nélkül foglalkozhatnánk kedves, megnyerő egyéniségével, melynek aranyos, poétikus bája meleg színekkel vonta be irodalmi alkotásait. Darabjait az élet nyugodt, derűs felfogása mellett tisztára szűrődött életfilozófia, az élet szomorúan víg regényeinek mély ismerete, invenciózus meseszöveg s az alakok megkapó realizmusa karakterizálják”⁴⁹ – olvasható a Versényi György szerkesztette lap szerző nélküli vezércikkében. Utóbb a bemutatóról is olvashatunk: „Van a darabban egy pár töről metszett alak, több jó erős drámai jelenet”... „Az ifjúság, amely leginkább fogékony az ilyen történetek iránt, szép ovációt rendezett az ősz írónak”⁵⁰. Az Ellenzék is dicséri az előadást, melyet másnap, vasárnap este is megismételtek⁵¹.

A darab első jelenete a szabadságharc idején játszódik, s ez lehetőséget adott a zászlós, hazafias megjelenítésre, azután pedig a honvédek Bach-korszakbeli szenvedéseit lehetett kidomborítani, ami akkoriban igencsak hatásos téma volt. A kolozsváriak nagy színészeit vonultatták fel még a mellékszerepekben is. A főszerepet, Márvány Andor honvédet E. Kovács Gyula alakította, Zsuzskát Fáy Szeréna, az ünnepelt operett-énekesnő, de fellépett Szentgyörgyi

⁴⁸ Váradi Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

⁴⁹ *Egy honvéd története*. Kolozsvári Lapok I. évf. (1899) 12. sz. (márc. 19.) 133–4.

⁵⁰ *Egy honvéd története*. Uo. 17. sz. (ápr. 23.) 204–5.

⁵¹ *Egy honvéd története*. Ellenzék 1899. ápr. 17.

István, Váradi Miklós, Janovics Jenő, Laczkó Aranka és Miklósi Ilona is. Természetesen cigányzenekar, dalbetétek színezték az előadást.

A szakirodalom eddig emlegette Éjszakinak egy kései, vagyis 1858 után keletkezhetett darabját is. Ez a Jósika Miklós regénye⁵² nyomán készült *Zrínyi, a költő és Markó Capilet, a szerb hős*. Mint minden felkapott darabot, ezt is színre vitték Kolozsvárt: 1889. január 6-án volt a bemutatója. Ennek kapcsán az akkor már Kolozsvárt élő Éjszaki nyilatkozatot közöl az Erdélyi Híradóban⁵³: „Az igazság érdekében értesítem a nagyon tisztelt szerkesztőséget, hogy a nevezett színművet nem én írtam. [...] Amint emlékszem, e színmű 1868-ban adatott elő a krisztinavárosi színpályán, és pedig a szerző megnevezése nélkül, s azon téves vélemény, hogy én volnék a szerzője, hihetőleg onnét keletkezett, mert (!) én is egyike voltam azoknak, kik akkoron azon intézet számára, és pedig elég sűrűen szállították a színműveket. Onnat emlékszem, hogy rögtönözve készült és összeállításában többen vettek részt”. A szerkesztőség megjegyzi, hogy a nyomtatott címlapról vette a szerző nevét, s csodálkozik, hogy a színház vezetősége a bemutató előtt nem lépett kapcsolatba Éjszakival. Másnap újra visszatérnek a kérdésre⁵⁴. Maga Ditrői Mór színiigazgató látogat el a szerkesztőségbe, s közli, hogy a szövegekönyv színházi példányán szerepelt az Éjszaki neve, innen a tévedés. A darabot valószínűleg az akkori Kávéforrás néven ismert (egy pesti kávéházzal elnevezett) írócsoporthoz négy tagja írta – állapítják meg. Az énekes-táncos, görögtüzes, „némaképletekkel” tarkított mű szövegét olvasva egyértelművé válik, hogy a darab egészen más jellegű, mint Éjszaki többi műve. Azok mind vígjátékok, ebben a humornak nyoma sincs.

Felsorolásokban még előfordul Éjszakinak *A szerelemfeltés iskolája* valamint a *Paris almája* címet viselő darabja. Az utóbbi feltételezhetően ógörög környezetben játszódik. Szentimrei kezei közt járt a *Phyrné* című öt felvonásos színjáték rendezői példánya. Ennek témáját prózában is feldolgozta Éjszaki. S az *Olympia* címet viselő színmű töredékét szintén forgathatta Szentimrei⁵⁵.

Ezek együtt sem teszik ki a tizenötöt, amennyi befejezett darabját említi Éjszaki. Szentimrei 1958-as tanulmányában Kemény Zsigmondra hivatkozva utal rá, hogy ha nem annyira peches és szerény, talán Magyar Shakespeare-ré nőhetne volna ki magát szerzőnk. Egy hónapra rá tiltakozik Nagy Pál irodalomtörténész, hogy azért még sem nő Shakespeare „minden bokorban”⁵⁶. Szerinte Éjszaki „igen

⁵² Jósika Miklós, *Zrínyi, a költő*. Regényes krónika a XVII-ik századból. 1–4. rész. 1843.

⁵³ *Darab, melynek szerzője nincs*. Erdélyi Híradó 1889. jan. 8.

⁵⁴ *Darab, melynek szerzője nincs*. Uo. jan. 9.

⁵⁵ Vö. Szentimrei Jenő, *Haladó színműíró elődünk: Éjszaki Károly 1818–1907*. I. h.

⁵⁶ Nagy Pál, *Lapszéli ceruzajegyzetek*. (Shakespeare minden bokorban.) Igaz Szó VI. évf. (1958) 475–9.

közepes tehetségű, de annál szorgalmasabb drámaíró volt”. Ezt a minősítést is csak részben fogadhatjuk el, mert egy hosszú élethez képest igen kevés az a tizenöt darab. Végül is el kell ismernünk, hogy azért néhány művével Éjszaki beírta nevét a magyar színháztörténetbe. Nem egy darabját sikeresen mutatták be. Valószínűleg nem csak a nagy színházi központokban – Pesten, Budán, Kolozsvárt és Szabadkán –, hanem vándortársulatok vidéki előadásain is.

A prózaíró

E minőségében eddig még nem emlegették Éjszaki Károlyt. Annyira nagy időközökben, szétszórta jelentek meg írásai, hogy senki sem vállalkozott összegyűjtésükre, értékelésükre. Mi is minden igyekezetünkkel valószínűleg csak egy töredékét tudtuk prózai írásainak összeszedni.

Éjszaki írt néhány elbeszélést és emlékezést, ezek a széppróza körébe sorolhatók. Esszéi már inkább az értekező prózához tartoznak. A legkülönbözőbb alkalommal elmondott beszédei a helyszínhez kötődnek, úgyhogy lehetnek alkalmi felszólalások, előadások vagy éppen megemlékezések. Az 1890-es években az Erdélyi Irodalmi Társaságban felolvasott írásainak, esszéinek többnyire csak a címét ismerjük, alig néhány jelent meg lapokban kinyomtatva. Az egykori kéziratok valószínűleg a családnál veszendőbe mentek, esetleg a társaság – jelenleg nem kutatható – levéltári hagyatékába kerülhettek.

Egy csepp víz című „beszélyfüzére”⁵⁷ talán legeredetibb szépprózai műve. A Petőfi Társaság egyik ülésén olvasta fel, s utóbb többen is emlegették Éjszakiról írva. Valóban invenciózusan egyetlen vízcsepp útjára fűz fel öt történetet. A vízcsepp a Rajna és a Duna vízválasztójára esik, s bár a Rajnát kedvelné, kénytelen a Dunán csordogálni a tengerig. Dühében mind csak rosszat tesz. Először mindjárt a vízválasztó táján egy erdőcsősz háromtagú családjának a tragédiáját idézi elő. Aztán egy falusi szegény fiú és gazdag lány szerelme majdnem tragédiába torkollik a folyó áradása miatt. A harmadik történet is még német tájakon játszódik, itt egy szívtelen kovácsmester családja pusztul el a víz romboló erejének következtében. A negyedik történet játszódik Budán. Egy nagykereskedő polgár leányának szerelme áll a kis történet középpontjában. Az apától nem kedvelt vőlegény menti meg a családot árvíz idején, s így beteljesedhet a fiatalok vonzalma. Az utolsó történet is szerencsésen végződik: a Fekete-tengeren egy hajót szeretne a viharban elsüllyeszteni a vízcsepp, de végül a hajómotorban gőzzé válik, s épp az így keletkezett energia hajtja a hajót révbe. A két tragikus és három szerencsés kimenetelű történet jó lélekismerettel, kor- és tájrajzzal (főleg Buda esetében) fűszerezve napjainkban is szórakoztató olvasmány.

---

⁵⁷ A Petőfi-társaság Lapja I. köt. (1877) i. h.

Ugyancsak az 1870-es évek terméke egy fiskálistól hallott két története: *A borzas kakas históriája*⁵⁸ és a *Hogy teremnek a főurak*⁵⁹. Az első a sikerültebb, ebben a gazdag családból származó két testvér feleségeik rátartisága folytán szembefordul, perlekedni kezdenek egy kakas fölött, míg mindkét család koldusbotra jut. A másikban egy családnak a török időkben megalapozott és jó házasságokkal megtámogatott felemelkedését meséli el anekdotikusan. Az 1700-as évek közepén a család mindegyik ágát grófi rangra emelik.

Az 1880-as évektől már inkább saját életének epizódjaiból ihletődik. Két „visszapillantása” győri diákéveihez fűződik⁶⁰. Az egyikben egy kávéházi kártyacsatát elevenít fel, a másik hangulatossabban a korabeli bálók, udvarlás világába és a betyárok életébe nyújt betekintést. Már Kolozsvárt született visszaemlékezése⁶¹ viszont a Világos utáni bujdosások hangulatát örökíti meg humoros epizódokkal. Legkedvesebb könyveiről írva saját diákkorába, az akkori „latinos világba” vezet el, majd irodalmi ízlésének kialakulásáról tesz vallomást⁶².

Két írása az ókori görög világból veszi témáját. Talán iskolás éveiből eredt rajongása Hellász kultúrája iránt. Darabjai is arra utalnak, hogy egészen otthonosan mozgott ebben a kultúrkörnyezetben. Két nő, hetéra ihlette meg. Az egyik, Aszpázia⁶³ a vezető athéni politikus, Periklész szeretője majd felesége volt, kitűnt éles eszével. A másik, Phrüéné⁶⁴ Praxitelésznek, a szobrásznak vált mintájává híres Vénusz-szobra készítésekor.

Éjszaki esszéi fordultatos eszmefuttatások egy-egy témáról, rendszerint előadások keretében hangzottak el. A *Divat és szokás*⁶⁵ a két fogalmat próbálja körülírni, s megállapítja ellentétüket. A szokás konzervatív, a divat a változást kedveli. Majd levezeti a szokások változását a ókori görögöktől a polgári világig. Megállapítja, hogy a divatból gyakran szokás válik. Jó három évtizeddel később visszatér a témára, annak vallásos vonatkozásaira a Dávid Ferenc Egylet egy előadásán: *A vallásos szokások, különösen a búcsújárások hajdan és most*⁶⁶. Rámutat, hogy a vallások számos szokást honosítottak meg, ezek a rítusokban, liturgiában s más látványosságokban nyilvánulnak meg. Egy ilyen szokás a

⁵⁸ Otthon II. évf. (1875) 266–279.

⁵⁹ A Petőfi-Társaság Lapja II. köt. (1877) 68–72, 84–6.

⁶⁰ *Egy vén legény emlékei*. Koszorú. A Petőfi-Társaság havi közlönye. VI. köt. (1881) 426–36.; *Kirándulás a Bakonyba*. Uo. 516–37.

⁶¹ *Visszaemlékezések*. Kolozsvár, 1890. dec. 24.

⁶² *Éjszaki Károly*. In: *Legkedvesebb könyveim*. Írták: Tóth Lőrinc, Éjszaki Károly, Kövály László, Jókai Mór... Összegyűjtötte és közrebocsátja: Gyalui Farkas. Budapest, [1903], 8–19.

⁶³ Ország-Világ XII. évf. (1891) 51. sz. 860–1.

⁶⁴ *Erdélyi Írók és Művészek Almanachja 1892*. Budapest–Kolozsvár, 1892. 111–20.

⁶⁵ Szépirodalmi Közlöny 1858. 1013–1017., 1037–1041., 1061–1065., 1085–7.

⁶⁶ Keresztény Magvető XXV. évf. (1890) 65–80.

búcsújárás. Ennek különösen az ógörög hagyományait ecseteli, majd rátér a kereszténységre, a Mária-kultusz kegyhelyeire, s a reformációig halad gondolat-sorával. *Az illúzióról*⁶⁷ szintén a Dávid Ferenc Egyletben értekezik. Megpróbálja körülírni, megállapítja, hogy sem az önámítás, sem a csalódás, sem pedig a káprázat szó nem fedi teljesen lényegét. Aztán sorra veszi vonatkozásait lélektani, etikai, vallási, tudományos és művészeti szempontból. *A vasúti élet* című írása felkérésre született, s két vasútról szóló írásokat tartalmazó kötet is hozta „előszó helyett” 1892-ben illetve 1897-ben⁶⁸. „A szolgálatok minden nemei közt legterhesebb a vasúti szolgálat” megállapításból indul ki, majd ecseteli, miként kell küzdenie a vasutasoknak az emberekkel, elemekkel és eszközökkel.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1896-ig megjelent évkönyvei, illetve Gyalui Farkasnak a társaság történetét bemutató füzeté még a következő esszéire utaló, üléseken bemutatott írásai címét örökíti meg: *A mi fészkünkről* (Kolozsvár leírása) – 1891, *A hűségről* – 1896, *Elmélkedés, Búcsú az évszázadtól* – 1890-es évek vége.

Beszédei közül a Petőfi Irodalmi Társaság ülésein elhangzottakra már utaltunk, ezek a társaságra és az irodalmi életre vonatkoznak. A tömösi honvédelmi felavatásakor történelemidéző hazafias szónoklatot mondott⁶⁹. Ez is bővelkedik ógörög párhuzamokban. A Kelet című kolozsvári „Politikai és közgazdasági napilap” 1872-es évfolyama folytatásokban közölte Éjszakinak a mérnökegyletben Budapesten elhangzott *Vasúti politikánk*⁷⁰ című terjedelmes előadását. Ebben rámutat, hogy Magyarországon a vasútvonalak kiépítése mennyire nem a szükséglet figyelembevételével történik, s az építkezések során mennyi anyagi veszteség éri az államot. Szellemes hasonlatokkal, párhuzamokkal támasztja alá érvelését. Egy másik beszéde, eszmefuttatása Petőfi halála körülményeiről szól Éjszakinak: *Hol van Petőfi?* Nem tudjuk, hogy elhangzott-e, megjelent-e valahol⁷¹. Petőfi halálnak körülményeit vizsgálja, az addigi feltételezéseket, megállapított tényeket veti össze. Az írás valószínűleg 1902-ben született, amikor Petőfi állítólagos koponyájának felbukkanása tette időszerűvé a kérdést. Végül még egy tanulmányát említjük, mely ugyan legkorábban keletkezett, de

⁶⁷ Uo. XXVII. évf. (1892) 1–6.

⁶⁸ *A szárnyas kerék*. Elbeszélések, rajzok, karcolatok a vasúti életből. Szerkeszti: Balogh Arthur és Follinus Emil. Budapest, 1892. 9–16.; *A mi leányunk és egyéb elbeszélések*. Szerkeszti: Balogh Arthur és Follinus Aurél. Budapest, 1897. 9–16.

⁶⁹ *Felavató beszéd a tömösi honvédelmi felavatásánál Éjszaki Károlytól*. Magyar Polgár 1881. szept. 27.

⁷⁰ Kelet. II. évf. (1872) 244. (okt. 23.) – 266. (nov. 19.) sz.

⁷¹ Nagy Páltól kaptuk meg gépiratát. Ő 1953-ban Sztánán az Éjszaki-ház padlásán talált rá.

leginkább ide sorolható be. A Székesfehérvári Borász-Csarnok című szaklap felszólítására a Szőlészeti tájképek sorozat részére írta *A rácalmási szőlők*⁷² című dolgozatot. Ismerteti Rácalmás természeti viszonyait, felsorolja a szőlőhegyeket, a honos borfajtákat, a pincekezelési szokásokat, végül összehasonlítást végez a világ különböző talajtípusai s az ott nyert borok között. Mint kitűnik szakszerűen, tudományos alapon borászkodott írónk saját szőlőiben.

Éjszaki néhány elbeszélése leginkább a Jókaitól és Mikszáth korai írásaitól fémjelzett csapáson halad. Szeret feszültséget kelteni, s váratlan megoldáshoz folyamodni. Emlékező írásai anekdotikus hangvételűek. A megszépült múltat idézik fel, azokat az időket, melyekre a szerzőn kívül már csak kevesen emlékezhetek. Ő maga önéletrajzában ezekről is elég sommásan vélekedik: „Írtam felhívásra vagy kötelességből egy pár apró elbeszélést az Otthon és a Petőfi Társaság közlönye számára *A borzas kakas históriája, Hogy teremnek a főurak, Egy csepp víz* stb. címen, de ezekkel sem tettem sok szerencsét”⁷³.

Itt említjük meg, hogy Éjszakinak kiterjedt levelezése lehetett. Az 1950-es években sztánai hagyatékában Nagy Pál és Szentimrei Jenő fedezett fel több értékes levelet. Ezekből nyolcat (Köztük Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Szigligetei Ede, Vas Gereben, Thaly Kálmán tollából származókat) Jancsó Elemér tett közzé⁷⁴. Szentimrei 1958-as tanulmányában Molnár György színigazgató leveleiből közölt. Éjszaki egy Jókaihoz írott levelét a Jókai-kutatók tették közzé⁷⁵, egy Vértessyné Makfalvay Gizellának 1902 júliusában Sztánáról írt levelét a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik. Az irodalmi hagyatékok feldolgozása során bizonyára előkerül még jó néhány misszilis levele.

Költőként nem szoktak Éjszakra hivatkozni, csak egyetlen megjelent rövid, hexameterekben írt verséről tudunk: 1888. február 14-én a Fővárosi Lapok közölte *Húshagyó – Hamvazó* címmel.

*

Éjszaki Károly sokoldalú, tehetséges ember volt. Fő tevékenységének alapfoglalkozását, a mérnöki munkát tekintette. Pontos, köztiszteletnek örvendő hivatalnokként emlegették. Szabadidejében, mikor éppen nem volt lehetősége mérnöki munkáját végezni, fiatalkori emlékek-élmények hatására vígjátékokat írt. Mindössze tizenöt darabját tartotta számon, s ezekből is csak vagy hat bemuta-

⁷² Szőlészeti tájképek. *A rácalmási szőlők*. Székesfehérvári Borász-Csarnok II. évf. (1863) 78–82., 89–92.

⁷³ Váradi Antal, *A „Cydoni alma” és társai*. I. h.

⁷⁴ *Éjszaki Károly irodalmi hagyatékából*. NyIrK. VIII. évf. (1964) 73–7.

⁷⁵ *Jókai Mór levelezése (1866–1875)*. Budapest, 1975. 35–7. (Rácalmásan 1862. dec. 25-én kelt levél.)

tásáról maradt fenn híradás. Ezek azonban az adott korban elismerést szereztek neki. Egyik-másik a fővárosban és vidéken is sikert aratott. A vígjáték több alfajával is próbálkozott: írt történelmi, társadalmi darabokat és népszínműveket. Különösen az ókori görög történelemben mozgott otthonosan. *A cydoni alma* című darabja alapján szokták az újromantikus irányzat megalapítói közt emlegetni.

Művei jogosították fel Éjszakit arra, hogy az irodalmi életben is szerepet vállalhasson.

A Bakony vidékéről induló, rácalmási és budapesti évek után Kolozsvárt lezáruló hosszú élete végére már megfeledkeztek érdemeiről. Az emlékét valamennyire számon tartó mindkét irodalmi társaság az utóbbi világégést követően elenyészett. Neve az irodalomtörténetekből is rendre kimaradt. Mégis: az erdélyi vasút egyik kiépítőjének, Sztána üdülő megalapítójának, néhány sikeres darab szerzőjének az emlékét érdemes visszahozni a köztudatba.

GAAL GYÖRGY

CONDEI PE LÂNGĂ COMPAS
Cariera literară de scriitor a lui Károly Éjszaki

(Rezumat)

Károly Éjszaki (1818–1907) provenea dintr-o familie de origine germană. A terminat ingineria la Universitatea din Pesta. Până la revoluția din 1848 lucra ca inginer. În timpul revoluției și în perioada pasivității de după revoluție a început să scrie piese de teatru. A devenit un autor de comedii destul de apreciat în capitală. După compromisul de la 1867 lucra ca inginer în Ministerul Transporturilor și a devenit o figură cunoscută în viața literară. Astfel a fost printre organizatorii Societății Literare „Petőfi” în 1877 și a fost ales vicepreședinte. La conferințele acestei societăți a prezentat mai multe nuvele. Ca inginer a participat la construirea căii ferate dintre Oradea și Cluj. El a construit prima vilă pe lângă Gara Stana, unde s-a format o stațiune turistică pe la sfârșitul secolului. În 1880 Éjszaki s-a mutat la Cluj, unde a devenit directorul general al Regionalei de Căi Ferate. Aici a fost printre fondatorii Societății Literare Transilvănene în 1888. Acest studiu prezintă pe Éjszaki ca organizator al literaturii, ca autor de comedii, precum și ca nuvelist-eseist.

WRITER AND ENGINEER
Literary Career of Károly Éjszaki

(Abstract)

Károly Éjszaki (1818-1907) was the descendant of a German family. He graduated studies in engineering at the (Buda)Pest University and earned his living as an engineer up to the 1848 revolution. During the revolution and the passive period that followed it he started to write comedies. He soon became appreciated as a playwright at Budapest. Following the 1867 Political Compromise he was engaged as engineer at the Ministry for Transports. Meanwhile he also activated as a wellknown writer. He was one of the founders of the Petőfi Literary Society in 1877, being elected vicepresident. At the meetings of this society he presented some of his short-stories. As an engineer he had an important role in the construction of the Oradea/Nagyvárad–Cluj/Kolozsvár railway line. At Stana railway station he built the first cottage, then this place became a summer resort. In 1880 Éjszaki moved to Cluj/Kolozsvár as head of the District Railway Headquarters. Here he was one of the founders of the Transylvanian Literary Society in 1888. This study presents Éjszaky as an organiser of literature, as a playwright and as an essayist.

A POLITIKAI NYELVHASZNÁLAT NÉHÁNY ASPEKTUSA

1. A szakmai nyelvhasználat sokszínűsége

A nemzetközi és a hazai politikai, gazdasági és társadalmi környezet változásai, valamint a tudományos-műszaki fejlődés erősen befolyásolja egy többnyelvű és interkulturális világ nyelvhasználati szokásait. Az ezredfordulón kibontakozó informatikai forradalom, a kommunikációs technológia rohamos fejlődése valamennyi anyanyelvi kultúrát, közöttük a beszélt magyar nyelv egészét is, rendkívül felgyorsult ütemben alkalmazkodó változásra kényszeríti.

Az interkulturalitás fogalmát tágan úgy értelmezzük, hogy egy adott kultúrában megfogalmazott üzenetek interpretálására egy másik kultúrában kerül sor. A tájékozódás érdekében szükséges a szakmai nyelvhasználat sokféleségének tudatosítása is. Ismernünk kell például, hogy saját szakmai kultúránk hogyan viszonyul más azonos nyelvű és idegen nyelvű szakmai kultúrákhoz, melyek a kapcsolatteremtés különféle stratégiai és alkalmazási módjai, milyen szerepet töltenek be a kultúrák közötti közvetítés, hogyan kezelhetők a szakmai-tartalmi, interkulturális félreértések és konfliktushelyzetek (Schmidt 2006: 19).

Különböző szakterületeken léteznek olyan tevékenységek, amelyek

- a nyelv nélkül nem is léteznének, mert nem lenne rájuk szükség – idesorolható a jogi nyelvhez és a vallási nyelvhez kapcsolódó néhány tevékenység (védőbeszéd, vallási szertartások), nyelvtanítás, politikai viták, újságírás, hírközlés, pszichoterápia, szociolingvisztika
- alapvetően nem nyelvi, mégis fontos nyelvi cselekedetekkel járnak együtt – orvosi nyelv
- lényegében a nyelv használata nélkül is elvégezhetőek, ilyen például a sportolás vagy a zenélés

Az első két kategória esetében nagyon fontos az illető szakterülethez tartozó szakterminológia ismerete, de ez nem azt jelenti, hogy az utolsó esetében ne létezne szakterminológia és a szakma művelői szempontjából ne lenne szükség ennek ismeretére.

Mielőtt rátérnénk a politika és politikatudomány szaknyelvének a vizsgálatára, szeretném meghatározni a szaknyelvet:

A szaknyelveknek (melyeket pl. Grétsy [1988] a társadalmi nyelvváltozatok közé sorol) hat alapvető jellemvonása ismerhető fel:

1. A nyelvközösségen belül meghatározott foglalkozási-tevékenységi körök kisebb-nagyobb csoportjai képviselőinek szakterületi vonatkozású érintkezését, szabatos verbális és írott információcseréjét szolgálják.

2. Szűkre határolt használati szférájuk ellenére is, magára a köznyelvre épülnek, annak nyelvi logikáját követik.

3. Kitűnnek a kérdéses szakterület tárgykörével, működésével, történetével, nemzetközi kapcsolataival, célkitűzéseivel és fejlődésével összefüggő, a köznyelvtől gyakran élesen elkülönülő szókincs használatával.

4. Sajátos, esetenként bonyolult „fogalmazási modoruk” van, ami a speciális szóképzés használatával kombinálva, a kívülálló, azonos anyanyelvű számára, értelemszerűen, nehezen vagy akár alig követhető is lehet.

5. A szaknyelvek tudatos fejlesztése - szemben a köz-, ill. az irodalmi nyelvekkel - lényegesen szigorúbb szabályok alapján, sokoldalú, legtöbbször nemzetközi szintű egyeztetésekkel, minimumra csökkentett egyénieskedéssel és csak széles körű kritikai háttért biztosítva lehetséges.

6. A köznyelvnél sokkal gyorsabban fejlődnek és differenciálódnak, de rövidebb élettartamúak. Az elhaló szaknyelvek szókincese más szaknyelvekébe áramolhat, szakkifejezések közvetlenül vagy módosulva (pl. magyarítva) beépülhetnek a köznyelvbe, de értelmetlenné, ill. divatjamúlttá válhatnak és végérvényesen el is tűnhetnek (Szabó 2001).

A történeti bizonyítékok hiányában nem tudjuk megállapítani sem azt, hogy mikor és hol keletkeztek az első szaknyelvek, sem pedig azt, hogy mikor és hol vették észre először a speciális voltukat. Nem kétséges, hogy bizonyos szaknyelvekkel nemcsak az ókori görögök és rómaiak rendelkeztek, hanem az ókori egyiptomiak és kínaiak is, de nem lehet tudni, hogy mennyire tudatosult bennük ezeknek a nyelveknek a sajátossága (Banczerovszky 2003).

A XX. század második felében felfigyeltek más sajátos szaknyelvi, illetve szövegbeli elemekre is, mivel az embereknél tudatosult, hogy szaknyelvekkel nemcsak a műszaki és/vagy tudományos területek rendelkeznek, hanem minden szakmai emberi tevékenység (alkotás) is.

A szaknyelvekről szóló tudomány nagymértékben a lingvisztikának a része, a terminológia viszont olyan terület, amely bár szintén a nyelvtudományhoz tartozik, szorosabban kapcsolódik a megfelelő szakterületekhez, mint a nyelvtudományhoz. A terminológia fő tárgyát nemcsak maguk a *terminusok* mint nevek alkotják, hanem velük azonos mértékben az egyes terminológiai rendszerek által képviselt tudás is. A terminológiai „bankok” a szaktudás, a szakinformáció „bankjai”. A terminológia rendszerezése viszont nem más, mint ennek a szaktudásnak, illetve a szakinformációnak a rendszerezése.

Az azonos szakmát képviselő emberek (csoportok) egy idő múlva sajátos nyelvet hoznak létre, amely előbb vagy utóbb szaknyelvvé alakul át. A szaknyelv nem más, mint olyan képződmény, amely az ugyanazon szakterületen tevékenykedő, azonos szakmát űző emberek nyelvhasználatára jellemző, egy

bizonyos közösségi jelleget kölcsönözve nekik (Kurtán 2003). Kisebbségi helyzetben az sem közömbös, hogy az adott kisebbséghez tartozó közösség tagjai közül hányan ismerik anyanyelvükön a megfelelő szaknyelveket, és milyen mértékben képesek használni őket saját innovációik létrehozásában és/vagy az idegenek átvételében, adaptálásában. A nyelv presztízst emeli a rendelkezésre álló szaknyelvek precizitása, egzakttsága, illetve az, hogy ezen a bizonyos nyelven teljes mértékben meg tudja értetni magát a beszélő minden nyelvhasználati szinten (nincsen szüksége például arra, hogy ha szakmájáról értekeznek, átváltson az állam nyelvére, a hivatalos nyelvre vagy ún. *lingua franca*t használjon).

Az emberi munka egyre gyorsabb ütemű szakosodása, átalakulása, az új specializációk és szakmák megjelenése szükségessé teszi a szaknyelvek egyre gyorsabb fejlesztését, készleteinek gyors ütemű gyarapítását. Ebben nagyon fontos szerepe lehet a fordítóknak is, hiszen egy sikeres fordítás megfelelő elterjedés mellett, standardizált terminussá alakulhat. Napjainkban annak is tanúi lehetünk, hogy nagy iramban nő az új tudás, és ennek következtében az új termékek mennyisége és minősége is. Ezzel párhuzamosan tanúi lehetünk a korábbi eredmények elavulásának is. Az IT-nyelv például már körülbelül 2–3 év alatt elavul, és vele együtt avulnak el a ráépülő termékek is. Ez azt eredményezi, hogy ugyanolyan ütemben változnak a megfelelő szaknyelvek is.

Nem szabad azonban azt sem elfelejtenünk, hogy a szaknyelveket nem azért hozták létre, hogy általuk bizonyítsák a civilizációs fejlődést, létrehozásuk alapvető oka és egyben létezésük fő értelme funkciójukban rejlik. A szaknyelvek lehetőséget biztosítanak arra, hogy ne csak alkotói és felhasználói legyünk a szellemi javaknak, hanem igénybe vehessük, felhasználhassuk a mások által létrehozott civilizációs vívmányokat (eredményeket) is. Ennek egy banálisnak tűnő példája lehet az elektronikai cikkekhez vagy gyógyszerekhez csatolt használati utasítás, amely több nyelven egyszerre tartalmazza a termék felhasználási módját, e szövegek tulajdonképpen alkalmazott jelentőségű szakszöveggé teteleződhetnek.

Másképpen fogalmazva, a szaknyelvek nélkül semmilyen innováció létrehozása vagy átvétele, illetve felhasználása nem lehetséges.

A továbbiakban politikai nyelv szakterminológiáját jellemezzük. A jellemzés során kitérünk a politika szaknyelvének néhány általános jellemzőjére, majd megvizsgáljuk, hogy a politikai terminológia bizonyos elemei hogyan illeszkednek a köznyelvbe, illetve, hogy a politikai nyelvhasználat hogyan fonódik össze a hétköznapi nyelvhasználattal.

A politikai nyelvnek mint szaknyelveknek a használatbeli jellegzetességei közé tartozik, hogy itt a nyelvhasználat olyan specifikus tevékenység, amely a szavak által tájékoztat, befolyásol, tárgyal, tilt, meggyőz, cselekvésre ösztökél. Megfigyelhető, hogy a közszereplő politikusok szavai esetenként a régi és új

nyelvi elemeket együttesen használják fel. Ennek tipikus példája a klasszikus hármas tagolású retorikai szerkezetek és a tömegkommunikáció adta lehetőségek ötvözött kihasználása. Ezt a szaknyelvet a retrospektív beszéd (elbeszél, bemutat, összefoglal és lezár) és az előremutató beszéd kettőssége jellemzi (aktivizáló beszéd: kijelöli az utat, lehetőségeket, cselekvésre serkent) (Szabó 2004). A politika nyelve nagy hatást gyakorol az EU-adminisztráció nyelvére is.

2. A politikai nyelv általános jellemzése

A politikai nyelv a társadalomtudományi szaknyelvek körébe sorolható, és mint ilyen szorosan összefügg a politikai gondolkodás történetével. Ezt a szaknyelvet nem lehet vizsgálni a retorika és a kommunikációelmélet figyelembe vétele nélkül, hiszen e szaknyelv nagyon sok szóbeli műfajnak jelenti a terminológiai magját.

A politikai nyelv a történeti műfajok nyelvi megnyilatkozásait is lehetővé teszi, és mint ilyen alkalmas adatok és tények rögzítésére is.

A politikai nyelv terminológiája érintkezik a politikai filozófia szaknyelvével is, hiszen e szaknyelv segítségével fogalmazhatók meg a társadalom és individuum viszonyára vonatkozó legáltalánosabb kérdésfelvetések. Ugyanakkor érintkezik a politikaelmélettel is, hiszen ugyancsak a politikai szaknyelv az, amely révén megfogalmazhatók a politikai jelenségeket leíró elméletek is (társadalomkritika, igazságosság alapelvei, jogszabályok). A politikai szaknyelv nélkül nem jöhettek volna létre az államelméletek, és az olyan politikai fogalmak min a „jó állam”, „helyes” államforma. A politikai eszmék leírása (doktrínák, ideológiák, politikai programok, politikai célok) szintén a politikai nyelv megnyilvánulásának fontos színtere.

Mindaz, amit a fentiek során említettünk úgy értelmezhető, hogy a politikai szaknyelv formálisan nem más, mint egy másodlagos diskurzus az elsődleges diskurzusokról, vagyis egy új diskurzus, amelyben az elsődleges diskurzusok a terminológiával ötvöződve oldódnak fel.

A politikai nyelv vizsgálata során Laswell felhívja a figyelmet arra, hogy mi emberek nem vagyunk képesek a politika nyelvét objektív módon kezelni és használni, mivel szavaink nagyon szorosan összekapcsolódnak a magunkról és környezetünkről kialakított felfogásunkkal. *„Röviden, személyiségünknek, mint egésznek a státusa bele van szőve a környezettel való verbális érintkezés folyamatába”* (Laswell 1965: 5).

A politika nyelvének fogalma szoros kapcsolatban van a hatalom és a döntés fogalmával. A nyelv által gyakorolható a hatalom, és csakis nyelvi megfogalmazás révén lehetséges a döntéshozás. Éppen ezért a politika nyelvében nagyon felerősödik a polaritás. Ez egyfelől azt jelenti, hogy *A* például *B*-vel szemben hatalmat gyakorol, vagyis normatív módon előírja, mit kell tennie (törvényeket, szabályokat, viselkedési normákat dolgoz ki, hatályosít

és működtet), másik felől azt, hogy a hatalmat gyakorlók dönthetnek *a, b, c, ..., n* lehetőség közül azok nevében is, akikkel szemben a hatalmukat gyakorolják. Ez a tulajdonság jelentős mértékben érezteti hatását a politikai nyelv terminusainak vonatkozásában. Ezekről, ugyanis gyakorta elmondható, hogy nem mindig van konkrét jelentésük.

A politikai nyelvet nem lehet tehát zárt technikai, szaknyelvi rendszernek tekinteni, bár nagyon sok vonatkozásban rendelkezik a szaknyelv tulajdonságaival. A politikai kijelentéseknek nincs önmagukban vett értékük, kizárólag adott esetekre vonatkoztatva minősíthetők valahogyan (Hart 2000).

Az olyan kifejezéseknek, mint *bipoláris pártrendszer, törésvonal vagy bojkott*, a meghatározására irányuló erőfeszítések feltárják, hogy a tények világában ezeknek nincsenek olyan közvetlen kapcsolataik, mint a legtöbb közönséges szónak, amikre a közönséges szavak meghatározásakor szoktunk hivatkozni. Semmi olyan nincs, ami e szakszavaknak egyszerűen megfelelné – amit találnánk, nem pontosan e terminusoknak az ekvivalensei lennének, noha kapcsolódnak hozzájuk. Így egyértelmű, hogy ezeket a szavakat csak a szakmai diskurzus határai között lehet meghatározni.

E szavakat sosem lehet önmagukban venni, hanem csupán figyelembe véve a mondatok egészét, amelyekben sajátos szerepüket betöltik. Ha pontosan akarjuk e szavakat értelmezni ajánlatos, ha szószerkezetbe helyezzük őket, majd e szószerkezeteket a kontextusban próbáljuk értelmezni: pl. *bipoláris pártrendszer – egy adott ország pártrendszere és politikai berendezkedése, állam – állam tisztviselője, törésvonal – politikai/társadalmi törésvonal, bojkott – bojkottál, elutasít, visszautasít*. E szavak elsődleges funkciója nem az, hogy valamit leírjanak, hanem az, hogy valamilyen viszonyt állítsanak fel, ez pedig e szavak esetében másságot eredményez (Hart 2000: 104).

Ez a másság főként a használat és a használatból fakadó változékonyság, viszonylagosság, alkotottság eredménye (Szabó 2000: 2).

2.1. A politikai (szak)nyelv terminológiai aspektusai

Ha meg akarjuk határozni a politikai (szak)nyelv jellemvonásait, célszerű figyelnünk arra is, hogy a politikai szaknyelv mindig politikai szövegekbe ágyazottan jelenik meg. A politikai szöveg lényege lehet: a *meggyőzés*, az *érvelés*, a *félrevezetés* vagy pedig a *butítás*. Ezek közül mindegyik jellegzetes nyelvezetet igényel.

A meggyőzés a befolyásolás azon módja, amelyben az érvelés dominál, és ennek segítségével próbál másokat valamilyen belátásra bírni. Ennek nyelvi eszközei közé sorolhatók pl. az olyan típusú kifejezések, mint *Válasszon minket*,

nem bánja meg! Szavazzon ránk: az igazi választás a jó választás. De ide tartoznak az alkuhelyzetek is: Fizesse be az adóját most! Később kedvezményt kap.

A kommunikáció a meggyőzés kialakítására, megerősítésére vagy megváltoztatására irányul. Ez általában hosszadalmas folyamat. A valódi meggyőzést követően, annak megváltoztatása nehéz, sok energiát igényel. Ellenkező esetben csak a vélt vagy valódi elvárásokhoz történő alkalmazkodásról, esetleg felületes elfogadásról, vagy a meggyőzés kezdeti fázisáról beszélhetünk.

Ehhez van szükség az érvelés tudományára. A politikai beszédekben megfigyelhetők a meghatározásból levezetett érvelés, amikor például meghatározzák, hogy mit is jelent a *rezsicsökkentés* a lakosság számára, de az okozati összefüggésekből származó érvelés is, amelynek során a következményeket kiváltó okok taglalására kerül sor. Találkozunk még körülményekből levezetett, pl. „*Nem volt más választásom*” típusú, illetve összehasonlításra alapuló érvekkel is. Létezik még a valószínűségeken alapuló érvelés, amelynek alapja egy olyan megfigyelés, tapasztalat, megállapítás, amit a többség igaznak vél és elfogad. Valószínűleg a legfontosabb a bizonyítékokból származtatott érvrendszer, amelynek kiindulópontja lehet: tény, statisztikai adat, kutatási eredmény, összegző jelentés, tekintélyre való hivatkozás (Zemplén – Kutrovátz 2012).

Ha az érveken alapuló meggyőzés nem visz sikerre, következik a félrevezetés és a butítás. Ez azt jelenti, hogy a cél érdekében a beszélők hamis adatokat, meghamisított statisztikákat mutat be, objektív körülmények miatt be nem tartható ígéreteket tesznek.

A politika telítve van beszéddel: beszélnek az állampolgárok és a politikusok, beszélnek az újságírók és a politikai elemzők, mint ahogyan beszélnek a politológusok is.

A politikai szövegekkel kapcsolatosan megállapítható, hogy újabb és újabb olvasatok, új értelmezések jöhetnek létre, amelyek által ugyanazon szövegek mind újabb jelentést nyernek, az alapkérdés azonban az marad, hogy *mi a szöveg jelentése és mit mond számunkra?* Ahhoz azonban, hogy erre a kérdésre megfelelő választ tudjunk adni, alaposan kell ismernünk a politikai szaknyelvet.

A politika nyelvi aspektusainak problémája abban a pillanatban válik politikatudományi szempontból is releváns kérdéssé, amint megfogalmazunk valamilyen előzetes elképzelést arról, hogy a nyelvhasználat milyen szerepet tölt be a politika egészén belül (Szabó–Szűcs, 2004).

Maga a politikai (szak)nyelv az alábbi funkciókat töltheti be:

- denotatív funkciót tölt be, azaz a reális politika szférájában gyökerező fogalmat hivatott megnevezni
- vagy arra szolgál, hogy valamilyen objektíve reális politikai cél érdekében befolyásolja a politizáló emberek gondolkodását, érzéseit, s ezáltal tetteit.
- nem elhanyagolhatók a politikai szimbólumok által kifejezett gondolatok, érzelmek sem.

Ha a politikát elsősorban nyelvi küzdőtérként tételezzük, meg kell említenünk, hogy a politikai nyelvet használók a megszerezhető előnyök reményében szeretnék a pozitív jelentésű fogalmakat összekapcsolni a saját politikai táborral, a negatívakat pedig az ellenfelekkel, így maga a (szak)nyelv közvetlenül átváltható politikai előnyökre

A politikai nyelv vizsgálata során a politikai beszédek felépítésének, szóképeinek, alakzatainak elemzésére is szükség van, mivel ezekben mindig kifejeződnek a beszélő politikai céljairól és eszközeiről alkotott elképzelései – ha másképp nem, manipulatív szándékkal -, s persze a politikai beszéd célja végső soron nem más, mint a befolyásolás.

A politika professzionalizálódása lehetőséget nyit arra, hogy a politikai nyelvhasználatot elsősorban viselkedésként fogjuk fel, amely egyenrangú a többi politikai cselekvési formákkal, sőt a modern tömegkommunikációs technológiák fejlődésének eredményeképpen talán a legfontosabb politikai cselekvésformává vált. A nyelvhasználat itt merőben instrumentális jellegű manőverezés, a nyelv pedig ennek a cselekvéssorozatnak az eszköze és tárgya. Így a politikai szaknyelv használata könnyen a hatalom egyik hatalommegragadó stratégiájává válik.

2.2. Politikai szakszók a politikai nyelv és a köznyelv mezsgyéjén

Az alábbiak során néhány politikai és politikatudományi szakszó értelmezése következik, úgy hogy közben figyelünk arra is, hogy ezeknek a szakszóknek az általános köznyelvben milyen jelentésük van használatban. Az általános köznyelvi jelentések meghatározására az *Értelmező Szótár + és a Magyar Értelmező Kéziszótár* meghatározásait használom, míg a szaknyelvi jelentések körvonalazására különböző politikatudományi munkákban olvasható megfogalmazásokat dolgozok fel (többek között Körösi András és Enyedi Zsolt *Pártok és Pártrendszer* című munkáját, Bihari Béla és Pokol Mihály *Politológia* című munkáját, Giovanni Sartori *Demokráciaelmélet* című munkáját Soltész Erzsébet fordításában, illetve Bakk Miklós és Bodó Barna tanulmányait és cikkeit). Emellett a *Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótárában* olvasható meghatározásokból is merítek.

Elsőként határozzuk meg, mit is jelent a *politika* szakszóként.

A szó etimológiája szerint a görög polis (= (város)állam) szóra vezethető vissza. Eredeti jelentése: a városállam ügyeinek intézése, azokkal való foglalkozás. Az athéni demokrácia bölcsei a jó élet legfőbb művészetének tekintették a politikát. Machiavellitől kezdve a politika értelme a hatalom megszerzésének és megtartásának eszközeként rögzül.

Ma a politika szót két jelentésben használjuk:

- a) *Policy*= cselekvési program, módszer egy adott közösség valamely problémájának megoldásához. (Így beszélünk pl. egészségpolitikáról, kisebbségi politikáról, nyelvpolitikáról, oktatáspolitikáról vagy épp Băsescu külpolitikájáról stb.)
- b) *Politics* = az egymással rivalizáló *policy*-k területe. Az a szintér, ahol a különböző politikai irányzatok megmérkőznek egymással. Itt a konfliktusok elkerülhetetlenek, egyrészt az ideológiák közötti kibékíthetetlen logikai ellentétek miatt, másrészt a hatalomért folytatott versengés kizárólagos (kirekesztő) jellege miatt.

A politika szó tehát szaknyelvi terminusként, ún. *terminus technicus*ként a fenti értelemben használatos, míg köznyelvi szóként egyszerűen csak a társadalom vezetésének eszközét jelenti, illetve minden olyan cselekvést, amely befolyásolja az állampolgárok, a közember életét. Sok esetben a politika szót nem tekintik semleges szónak, negatív konnotációkkal gazdagodik, így gyakran hátsó gondolatokkal, előítéletekkel befolyásolt véleményként, magatartásként, eljárásként vagy cselekvésmódként tételeződik.

A politikának szükséges velejárója a hatalom. Így a hatalom szó is a politika és politikatudomány szaknyelvének része.

A *hatalom* semleges értékű szó. *Hatalmamban áll megtenni valamit*. A hatalom tehát nem rossz, csak lehet rossz célokra is használni. A politikai élet szereplőinek legtöbb esetben van valami pozitív programjuk, amelyet a valóságba szeretnének átültetni, ehhez viszont hatalomra van szükségük. Jelentése terminusként a *potestas/ potentia* (lat.) = 'képeség' szóra vezethető vissza, így jelentése nem más, mint *hatóképesség*.

Összefoglalva szakszóként a hatalom egy *viszony*, amely az élet minden területén megfigyelhető (családon belül, iskolában stb.), és egy *intézmény*, amely a politikai szférában és a nem politikai szférákban is működhet.

A köznyelvben több értelemben is használatos: kényszert alkalmazó erő kifejtés, nagyméretű hatóerő, ártó, gonosz erő (Pl. *A szív hatalma ellen nincs mit tenni. A hatalom eltiporta a felkelést. A varázslónak nem volt hatalma fölötte.*)

A *tekintély* szó jelentése a latin *autoritas* szóval függ össze, azt jelzi akire/amire *tekintettel* kell lenni.

A tekintély kommunikatív kapcsolat, ahol a szavak érvényességét a szavak kimondójának személye biztosítja. A szavak a beszélőtől válnak hitelessé, nem a meggyőzéstől. A tekintély az erőszak ellentéte, amely esetleg félelmet képes kiváltani bennünk, de tekintélytiszteletet nem. A tekintély magától működik. A politikai tekintély: a másik személy egyetértésének kiváltására való képesség. A tekintély jelentése a hatalomgyakorlás jogcímében alapozható meg.

A köznyelvben a tekintély jog az irányításra, parancsolásra vagy döntésre, de jelenti azt a személyt is, akinek széleskörű tudása van egy szakterületen, ezért tudását széles körben elfogadják.

A *legitimitás* a politikai szaknyelvnek már egy specifikusabb jelentésű eleme. A legitimitás: a *lex/legis* ('törvény') szóból származik. Különbséget kell azonban tenni legalitás és a legitimitás között. A legalitás a törvényesség betartása, míg a legitimitás az a helyzet, amikor a közösség tagjai a számukra legmegfelelőbbnek találják a fennálló hatalmat. A legitimitás elfogadottságot jelent. (Lehet a törvényességet felfüggesztve kormányozni, miközben a társadalom nem kérdőjelezi meg a kormány legitimitását. És lehet az is, hogy a kormány a törvényeket mindenben betartja, mégsem tekintik legitimnek az uralmát.)

Ezt a szót a köznyelvben is hasonló jelentésben használják, bár nagyon ritkán, és inkább a médiában. Törvényesség, törvényes, jogos jelentésben is felbukkan, de jelent jogfolytonosságot is.

A *szuverenitás* terminus eredeti értelme: önállóság, függetlenség (vö. az államok önrendelkezési joga).

A politikatudományban 4-féle értelemben beszélhetünk a legfőbb hatalomról (= *szuverén*):

- *pozíció szerint*: a legmagasabb szint (pl. a király kegyelmet adhat a királyi bíróság halálbüntetése ellenére)
- *sorrend szerint*: az utolsó fórum, ahova el lehet jutni egy-egy ügygel
- *hatás szerint*: az alattvalók minden cselekedetére kiterjed a hatalma
- *autonómia szerint*: a szuverén független, nem lehet más hatalomnak alávetve.

A szakszó köznyelvi jelentése a terminus eredeti értelmével mutat szoros kapcsolatot, legtöbbször önállóság fogalmával kapcsolatban emlegetjük.

Az *állam* kifejezést legalább két eltérő értelemben használjuk.

- Az állam *politikai test* (közösség), egyfajta viszony: állandó kapcsolat egy közösség és egy adott földrajzi terület között.
- Az állam *uralmi apparátus*, amely az erőszak használatának legitim monopóliumával bír. Az állam itt mint intézményrendszer jelenik meg hivatalaival együtt (pl. *Adófelügyelőség, az államnak adózunk*).

A köznyelvben inkább az utóbbi jelentésben használjuk, de természetesen ebben a nyelvváltozatban is jelenti a meghatározott területen, közös főhatalom alatt élő emberek közösségét is.

A *demokrácia* kifejezés szó szerint a nép ('demosz') hatalmát ('krátosz') jelenti, viszont ezzel csak magát a névszó jelentését határoztuk meg, és nem a fogalomét. A fogalomnak létezik leíró és normatív meghatározása is. A demokrácia lényege a gyakorlatban van, amely a „kell” és „van” különbsége között, az eszményi demokráciára való törekvés mentén fejlődik. Tágabb értelemben: népképviselőten és az állampolgárok jogi egyenlőségén alapuló kormányzati formát jelenti. A politikai demokrácia fogalma a jogi-politikai egyenlőséghez kapcsolódik, a társadalmi demokrácia fogalma elsődlegesen a státusegyenlőséghez kötődik, a gazdasági demokrácia nyilvánvalóan gazdasági

egyenlőséget jelent, a szegénység és gazdagság végleteinek kielégítését (Sartori 1999: 15).

A köznyelvben mindig csak valamely aspektusát ragadják meg a nyelvhasználók: használják olyan értelemben, hogy a demokrácia a feltételek egyenlőségét jelenti, de olyan értelemben is, hogy a szabadsághoz, önrendelkezéshez való jog (eszményi megközelítés). A zsarnoki rendszerek ellentétének megnevezéseként is szokták használni.

A *szabadság* és *egyenlőség* fogalma szorosan összekapcsolódik, így egyazon címszó alatt tárgyaljuk.

A *szabadság* jelentheti azt, hogy senki nem avatkozik bele a magánszférába (az egyénnek nem kell elszenvednie a szabadsága csorbítását), de jelentheti azt is, hogy az egyén szabadon részt vehet a körülötte lévő világ aktív alakításában (pl. az egyén *közösen* intézheti a többiekkel az állam stb. ügyeit).

A modern ember nem szereti, ha a magánéletébe beavatkoznak, viszont hajlamos lemondani a közügyekben való részvételtől.

A köznyelvben a szabadság nagyon sok mindent jelenthet: függetlenség, a kényszertől való mentesség állapota lehet, de egyben az emberi kreativitás korlátozás nélküli megnyilatkozása. Jelenthet alkotói szabadságot, gáttalanságot is, de a bevett szabályoktól való szankció nélküli elrugaszkodást is. A köznyelvben is használják jogosultság értelemben is.

Az egyenlőség jogi jelentése törvény előtti egyenlőség, míg a politikai jelentése az, hogy mindenki választható, mindenki választhat, mindenkinek ugyanannyit ér a szavazata.

A köznyelv főként esélyegyenlőség értelemben használja, amely egyenlő hozzáférést jelent a boldogulás eszközeihez. Jelenti az eredményegyenlőséget is, a társadalomban, iskolában, sportban.

Az alábbiakban felsorolásra kerülnek az államformák megnevezései azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a politika és a politikatudomány specifikus szaknyelvi rétegéhez tartoznak, a köznyelvben nem használják azokat, vagy pedig kizárólag *terminus technicus*ként használják (l. Kurtán 2003-as felosztását a szaknyelvek struktúráját illetően).

Az államformák megnevezése

Monarchia = egyeduralom

Teokrácia = istenkirályság, egyházi egyeduralom

Türannisz = zsarnokság

Diktatúra = parancsuralom

Arisztokrácia = elitista rendszer, a kevés kiválók uralma

Oligarchia = kis csoport gazdasági/politikai uralma

Timokrácia = a pénzarisztokrácia uralma

Hierokrácia = papi arisztokrácia uralma

Demokrácia = népuralom

Ochlokrácia = a csőceselék uralma
 Pártokrácia = párturalom
 Anarchia = uralom nélküli állapot

Ezek közül a monarchia, a diktatúra, arisztokrácia, demokrácia és az anarchia áll közelebb a köznyelvhez. Ezen kifejezéseket a laikus nyelvhasználók is ismerik, jelentésüket is értik.

Az alábbi táblázat tartalmaz néhány olyan politikai és politikatudományi szaknyelvhez tartozó kifejezést, amely használatos a szakmai megnyilvánulásokban, de a köznyelvben is.

1. táblázat: Politikai szakszók. A szaknyelv és a köznyelv mezsgyéjén

Politikai szakszók	Magyarázat	Politikai szakszó, amelyet használnak a köznyelvi diskurzusban is	Magyarázat
államtudomány	Állami hatalmi szférával való tudományos foglalkozás	NEM	Csak szakmai diskurzusban használatos
politikai érdek	Politikai hatalomra való törekvés	RÉSZBEN	Média által
politika alanyai	A közösségi életben részt vevő egyénekén túl, a politikától elforduló személyek és a politikai névtelenek is idetartoznak	NEM	Inkább mint politikai szereplők
döntésmélet	Alternatívák között választás, amely a társadalmi és közösségi viszonyokat befolyásolja	NEM	Terminus technicus
ideológia	Az ideológia általános világnézeti jellegű (filozófiai és/vagy vallási és/vagy gazdasági és/vagy politikai) eszmék egységes elméletté szervezett olyan rendszere, melynek célja az (aktuális vagy a mindenkori) emberi társadalom kritikai leírása, és ennek alapján, irányelveket állapít meg a társadalom működtetésére nézve.	IGEN	Sok esetben, azonban nagyon általános értelemben, keverve akár a politikai rendszerek/államformákkal is (kommunizmus ideológiája – kommunista rendszer)
pluralizmus	Többpártrendszer	RÉSZBEN	Főként az egypártrendszer ellenpólusaként
poliarchia	Sokközpontú hatalom	NEM	Terminus technicus
legitimáció	Megfelelő érvekkel tudja magát igazolni az államhatalom, és a társadalom ezért elfogadja	RÉSZBEN	Nem, vagy csak ritkán politológiai értelemben
bolszevizmus	Egy ideológia, amely az eljövendő világszocializmust	IGEN	Sokszor félreértik Negatív konnotációval

	és az osztályharcot hirdeti		
demokratikus kontroll	A végrehajtó hatalom kontrollja	NEM	Terminus technicus
hegemonikus pártrendszer	Az állampárt mellett formálisan léteznek pártformációk, de az állami berendezkedés nem teszi lehetővé számukra a hatalomra jutást	NEM	Terminus technicus
izolációs stratégia	Lehetővé teszi, hogy az elit nagy rugalmassággal kezelje pártprogramját	NEM	Terminus technicus
választási rendszer	A választási rendszer az a mechanizmus, amikor a leadott szavazatok mandátumokká transzformálódnak.	NEM	Terminus technicus
arányosság elve	Az arányosság elve alapvetően annak a követelményét jelenti, hogy egy bizonyos cél eléréséhez használt eszközök ne haladják meg azt a szintet, amely megfelelő és szükséges annak a célnak az eléréséhez.	RÉSZBEN	Nem politológiai értelemben használják a köznyelvben
centripetális verseny	Kétpárti rendszer, amely konfliktusminimalizáló jelleggel bír	NEM	Terminus technicus
alternatív szavazat	Az alternatív szavazat elnevezésű formula az abszolút többségi rendszer másik formája, ahol az abszolút többség biztosítására nincs szükség második fordulóra, hanem a mandátum sorsa egy fordulóban dől el.	NEM	Terminus technicus
bipoláris pártrendszer	Két nagy párt létezik, vannak kisebb pártok is, de nincs jelentőségük	RÉSZBEN	Társadalomtudományokban jártas egyének
félelnöki rendszer	A parlamentáris és az elnöki rendszer keveréke (Franciaország). A kormányfő a parlamentnek és az elnöknek is felelős. Az elnök bármikor leválthatja, és új kormányfőt nevezhet ki.	RÉSZBEN	Főként a média használja, így kerül be a köztudatba
miniszterelnök	A kormány feje	IGEN	Az általános köznyelvben is része
szavazók	Azok a választópolgárok, akik élnek szavazati jogukkal	IGEN	Az általános köznyelvnek is része
egypártrendszer	Egyetlen párt létezik, ez az állampárt	IGEN	Főként a kommunista diktatúra hagyományai miatt ismert
káderpárt	A káderpárt ún. elit párt, választási párt, befolyásos egyéniségek köré tömörül, laza szervezetű, kevés közvetlen támogatója van.	NEM	Terminus technikus, de a média is használja

kampány	a politikai alanyok választási kampánya: irányított kommunikáció, bevallott célja: a szavazatok elnyerése. Az üzenet meggyőző típusú (reklám, propaganda), a média juttatja el fizetségért vagy sajátos normatívák alapján.	IGEN	Az általános köznyelvnek is része
---------	---	------	-----------------------------------

Következtetések

Bár a politikai nyelv elsősorban tudományos fogalmakból építkezett, de a politológusokon kívül, több különböző politikai szereplő beszél és vitatkozik a nyilvánosság színterein: *az író, a publicista, a politikus és a közember*, éppen ezért a politikai nyelv szakszavai nem tekinthetők csupán a specifikus szakszókincs elemeinek, mint ahogyan az az orvostudományi vagy más természettudományi szaknyelv *terminus technikusainak* esetében megtehető.

A politikus és az újságíró beszéli a politika nyelvét, az író, a közember és a tudós pedig használja a szaknyelv bizonyos elemeit a legkülönbözőbb célok elérésére: az írók és költők alkotásaikban főként társadalomkritikai célokból emelnek be szakszavakat műveikbe, a tudósok pedig elméletek felállítására, helyzetek leírására alkalmazzák a szaknyelvet. A közember ezzel szemben másodlagos használója a politikai szaknyelvnek: mintegy reprodukálja azt, amit hall az audiovizuális médiában, illetve olvas az írott sajtóban. A reprodukció során általában ötvözi a politikai szakszók specifikus szakmai jelentést az általa ismert köznyelvi jelentéssel.

Elmondható, hogy a politikusok és publicisták (újságírók) együtt képviselik és hordozzák a politika nyelvét, amelynek legfőbb jellemzője, hogy közel van hozzá a hatalom és a politikai cselekvés lehetősége. A tudós és az író eszközként nyúl hozzá, míg a közember úgy használja ezeket a terminusokat, mint mindennapi életüknek nyelvi (és nem csak nyelvi) velejáróját.

A tradicionális felfogásban a politikai nézet egy átlátszó közegben merül fel, és *hordozója, a nyelv, semleges médium*. Azonban tudjuk, hogy a nyelv – még a szaknyelvek sem – teljesen semleges, hiszen alakulása és működése függ a használatától és a használóktól is.

Éppen ezért következtetésként elmondható, hogy a politika szaknyelvének esetében szoros kapcsolat van a szaknyelv segítségével leírt fogalmak, helyzetek, illetve a szaknyelvi jelentések és a köznyelvi használat között.

SÁROSI-MÁRDIROSZ KRISZTINA-MÁRIA

IRODALOM

- Bakk Miklós, 2008. *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press. Kolozsvár.
- Banczerowski, J. 2003. *A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben*. Magyar Nyelvőr (127. évf.), 3. sz., 277–82.
- Bihari M. – Pokol B. 1992. *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bodó Barna, 2011. *Közpolitika*. Scientia. Kolozsvár.
- Enyedi Zs. –Körösi, A. 2001. *Pártok és pártrendszerek*. Osiris. Budapest.
- Grétsy László, 1988. *A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban*. In: Kiss J.– Szűts L. (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése. A magyar nyelvészek IV. nemzetk. kongr. előadása*. I. Akadémiai Kiadó. Budapest. 85–107.
- Hart, H. L., 2000. *Meghatározás és elmélet a jogtudományban*. In: Szabó M.–Varga Cs. (szerk.) *Jog és nyelv*. Budapest. 98–132.
- Kurtán, Zs., 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Lasswell, H.D., 1965. *A politikai nyelv stílusa*. In: Szabó Márton (szerk.) *Szöveggyűjtemény politológus és jogász hallgatók számára*. 79–113.
- Lasswell, H.D., 1965. *A hatalom nyelve*. In: Szabó Márton (szerk.) *Szöveggyűjtemény politológus és jogász hallgatók számára*. 11–27.
- Sartori, G., 1999. *Demokrácia*. Osiris. Budapest.
- Schmidt, A., 2006. *The Concept of Intercultural Communication and the Cosmopolitan Leader*. http://www.sagepub.com/upm-data/14115_Chapter2.pdf
- Szabó Márton, 2004. *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Szabó Miklós, 2000. *Szó szerint: a jog és a nyelv interferenciájáról*. In: Szabó M.–Varga Cs. (szerk.), *Jog és nyelv*. Budapest. 1–98.
- Szabó István Mihály, 2001. *A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón* Magyar Tudomány 2001/6
- Szűcs Z. G.–Szabó M., 2004. *A diszkurzív politikatudomány alapjai: Elméletek és elemzések*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Zemplén G.–Kutrovátz G., 2012. *Érvelés-tanulmányok*.

SZÓTÁRAK

- Eöry Vilma, 2010. *Értelmező Kéziszótár +*. Tinta Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor, Juhász József, et al. (szerk.) 2001. *Magyar Értelmező Kéziszótár IX.*, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

ON-LINE ADATBÁZISOK

- Kovács J. László *Tudományos és Köznyelvi Szava Magyar Értelmező Szótár* <http://meszotar.hu/>

ASPECTE ALE LIMBAJULUI POLITIC

(Rezumat)

Analiza noastră își găsește nucleul în spațiul teoretic al limbajelor de specialitate axând pe limbajul politic.

Limbajul politic nu are, din perspectiva stilisticii funcționale, o individualitate clar marcată: se identifică în bună măsură cu limbajul standard, seamănă foarte mult cu limbajul jurnalistic – care îl preia, dar îl și influențează: utilizează un inventar de termeni specifici, dar nu o terminologie riguroasă, interferează cu limbajul juridic (mai ales în activitatea parlamentară) și cu cel administrativ (în guvernare, în administrație).

Greu de definit printr-o listă de trăsături pur lingvistice (lexicale și morfosintactice), limbajul politic este totuși ușor de identificat prin raportare la domeniul de utilizare și la situația de comunicare, care determină asocierea unui *vocabular specific* cu o serie de *strategii discursive*.

Pentru a scoate în evidență toate aceste aspecte urmează prezentarea unor concepte din limbajul special al sferei politice și al științelor politice. Această prezentare se realizează prin elaborarea unei comparații dintre semnificația și utilizarea specială și cea generală a cuvintelor.

SOME ASPECTS OF POLITICAL LANGUAGE

(Abstract)

Our analysis finds its theoretical core in the area of specialized languages focusing on the political language.

Political language doesn't have, from the perspective of functional stylistics, clearly marked individuality: it has strong connections with standard language, and it is much like journalistic language - which at its turn borrows many terms from political terminology, influencing it in the same time. It has an inventory of specific terms but not a rigorous terminology, it interferes with legal language (especially in parliamentary activity) and the language of administration (in the government, in the public administration).

It is hard to be defined by a list of purely linguistic (lexical and morphosyntactic) features, yet political language is easily identifiable by reference to the domain of application and the communication situation that determines the association of a specific vocabulary with a series of rhetorical strategies.

To highlight these issues we are going to present special language concepts of politics and political sciences. This presentation is done by drawing a comparison between the general and special meaning of some political terms.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

IRÓNIA ÉS IDEGENSÉG

Füst Milán-versek világképe a recepció tükrében

A magyar nyelvű szakirodalomból elsőként talán Veres András utal arra az esztétikai-poétikai tendenciára, amely az iróniát a modernizmus irodalomelméleti koncepciójában fokozatosan a tragikum érték kategóriájához kapcsolódva kívánta értelmezni¹. És valóban. Ha áttekintjük a romantikus irónia fogalmának kialakulását, egyértelműen megállapítható, hogy – bár a koncepciót megalkotó Schlegel-fivérek, és közülük főképpen August Wilhelm Schlegel számára az irónia és tragikum fogalmának összekapcsolása még elképzelhetetlen volt – a későbbiekben ez a két érték kategória egyaránt meghatározóvá válik a modern ember világhoz való viszonyának értelmezésében. A modernizmus iróniakoncepciója ugyanis, modalitásbeli vonásaira tekintve mindig egyfajta értékválságot ábrázol. Nem jelent mást, mint a saját létével, kora egzisztenciális koordinátaival szembe szegülő egyén patetikus attitűdjét egy elveszett vagy eljövendő állapot felé való irányultságban, melynek során létrehozza önmaga értékmodelljét és egyben a társadalom, kortársak vagy a hagyomány kanonizációs tendenciái ellenében felállított etikai és esztétikai megkülönböztettségét, különállóságát is hangsúlyozza. Mallarmé ezt a modern életérzést 1891-ben így fogalmazza meg: „Én alapjában véve magános vagyok, s azt hiszem, hogy a költészet csak egy szervezett társadalom fényűzése és ünnepi díszje lehet, olyan társadalomé, amelyben megvan a helye a dicsőségnek; ma a dicsőség fogalma kihalt az emberekből. A mi korunkban a költő sztrájkba lép a társadalommal szemben; ilyenkor nincs egyéb tennivalója, mint a kínálkozó korrump alkukat elhárítani magától”².

Az individuum és világ e patetikus viszonyában azonban ez az elkülönültség sem érvényesülhet teljes mértékben: „Az emberi összetartozás elemi erejének lelki-szellemi visszfénye, az éthosz – állapítja meg találóan Cs. Gyimesi

¹ Veres András, *Az irónia mint érték szerkezet*. In: *Mű, érték, műérték*. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére. Magvető Kiadó. Budapest, 1979. 44–78.

² Stéphane Mallarmé, *Válasz Jules Huret körkérdésére*. In: Komlós Aladár (szerk.), *A szimbolizmus*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1965. 108.

Éva – sokkal erősebbnek bizonyul annál, semmint hogy a költő meg tudná tagadni a közösséget a tökéletlennek, bukdácsolónak látott emberiséggel. Az irónia mögött ott a törekvés: beépülni az emberiség jót és rosszat egyaránt tanulságul őrző közös emlékezetébe, részévé lenni »az örök életű lelkiismeretnek«³. Paradox módon az iróniafogalom így valójában azt az illúziót őrzi meg, hogy a költészetnek valamiféle hatalma van a jövő felett, és ilyenként felelősséggel tartozik egy kellőképpen „komoly”, forradalmi küldetés megvalósításáért, valamint az élet tragikumából eredő ihlettségének mindenkori biztosításáért. Ehhez az ideológiai-poétikai irányultsághoz hasonló álláspontot tükröznek azok a – lényegében a kései modernizmus értékhorizontját képviselő – művészetelméleti fejtegetések is, amelyek számára a komikum, a derű különböző formái a modernizmusban kompromitál(hat)óvá váltak: „Ahol a művészet magától is eleve derűs akar lenni, és ezért behódol annak a gyakorlatnak, amelyben [...] már semmi sem szent – állapítja meg Theodor W. Adorno –, ott simulékonyan kielégíti az emberek kívánságát és árulást követ el saját igazságtartalma ellen. Előírt vidámsága: beilleszkedés a működés rendjébe. Megerősíti az embereket abban, hogy továbbra is tűrjék ezt a rendet, hogy továbbra is részt vegyenek működésében»⁴.

1. A huszadik század első évtizedében a *Nyugat* köré csoportosult és a húszas-harmincas években is aktív költőnemzedék munkásságára tekintve, a szakirodalom elsősorban Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Füst Milán szövegeihez kapcsolódóan beszél az irónia fogalmáról. A korszak lírai alkotásainak elemzésére vállalkozó szerzők Babits és Kosztolányi költészetében leginkább az utolsó versek jellemző sajátosságaként, Füst Milán esetében viszont többé-kevésbé az életmű egészére érvényes stilisztikai-poétikai irányultságként tesznek említést erről az (érték)alakzatról.

Kis Pintér Imre monográfiája a költő első világháború előtt a *Nyugatban* megjelent verseivel kapcsolatban a visszafogottság és áradozás, a „göggös szemérem” és exhibicionista magamutogatás egymással ellentétes attitűdjeinek keveredésével magyarázza a „tudatlíra”-ként azonosított, szélsőséges túlzásoktól sem mentes alkotói beszédmódnak ironikus-önironikus jellegét. Ez az irányultság pedig, végső soron egy olyan individuum magatartásaként értékelhető, aki a személyes lét semmisnek ítélt, üresnek és hamisnak érzett dimenziójából visszavonulva, a szellem, a költészet esztétikai-poétikai szférájában teremti újra önmaga számára a valóságot. „Füst Milán lírája nem a valóságról közvetített ilyen vagy olyan gondolatokat – állapítja meg *A semmi hőse* című könyvében Kis Pintér Imre –, hanem a gondolkodásnak magának azt az extrém és végletes állapotát jeleníti

³ Cs. Gyimesi Éva, *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1990. 56.

⁴ Vö. Theodor W. Adorno, *Derűs-e a művészet?* Ford. Zoltai Dénes. In: *A művészet és a művészetek*. Irodalmi és zenei tanulmányok. Helikon Kiadó. Budapest, 1998. 26.

meg, amikor tudat és élet, szellem és valóság között nincsen közvetítés. [...] Voltaképpen olyan önálló és saját tulajdonú lírai közeg teremtéséről van szó, amely alkalmas a gondolatélmények sűrített, expresszív kifejezésére”⁵. Ebben a kontextusban az alkotás célja a költő számára a lét és létezés végső és eldönthetetlen kérdéseinek a megfogalmazása és visszavonakoztatása az individuum szférájára. Az önreflexió viszont, itt alapvetően egy stilizált, szimbolikus-allegorikus ábrázolásmód terméke, egy olyan – látszólag az objektív szemlélődés, valójában azonban az elvonakoztatás és fikció játéka által teremtett – esztétikai nézőpont eredménye, amelynek groteszk-ironikus világlátásában az én egzisztenciális magánya kerül kifejezésre.

Kis Pintér Imre szerint tehát Füst Milán stilisztikai-poétikai eszköztárához alapvetően hozzátartozik az (ön)írónia: „A vers minden lehetséges rétegét – nyelvi, hangzásbeli, vizuális, logikai szintjét – áthatják a valóságos kontextusból kiközlentő, ettől elidegenítő stíluselemek: az ironikus túlzás, infantilis, groteszk, irreális és abszurd mozzanatok”⁶. Ilyenként azonosíthatjuk a félmúlt igealakok szándékosan időtévesztő, ironikus használatát, a „finomkodó-modoros” szóképzéseket, az antik műfajok görögös rendjének felidézését, a képi túlzásokat, az archaizáló távolságtartást, a durva naturalizmust, a helyszínek álomszerű, egzotikus jellegét. De az írónia forrásának tekinthetjük az egyes költemények fiktív szereplőinek a sematikus megjelenítését is: szellemek, kolduló barátok, kereskedők, koldusok, a szőlőműves, az őrt álló katona, a banya, a pásztor, a polgármester, a Magas Fejedelem. Ezek a szubjektum alkalmi alteregói, akik egyrészt hasonlítanak ehhez a lírai énhez, másrészt viszont a végletekig különböznek tőle. Mindegyik vershős közös vonása viszont az archaikus jelleg: „Nem modern individuumok, hanem egylényegűek foglalkozásukkal, tevékenységükkel, világukkal, közülük senki sem több, sem kevesebb, mint önmaga: a művész művész, a kísértet kísértet. [...] Füst művészetének *conditio sine qua non*ja ez az azonosság – az eszméé és gyakorlaté, műé és életé, objektumé és szubjektumé; művészetét e végzetesnek fölfogott megosztottság ellenében építi – törvényszerű tehát, hogy a disszonanciaélmény érzelmi komolyságát bizonyítja a megvalósítás abszurdumig végigvitt következetessége, hogy a líra egyetlen lehetséges közege: az álom és látomás, kizárólagossága: a gondolkodó tudat”⁷.

⁵ Kis Pintér Imre, *A semmi hőse. Füst Milán költői világképe*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983. 66, 71.

⁶ Kis Pintér Imre *i.m.* 63.

⁷ Kis Pintér Imre *i.m.* 97–8. És lényegében ezt a látomásosságot, az elidegenítő, távolságtartó magatartást, illetve az egymásnak feszülő ellentétpárok ironikus szerepét hangsúlyozza Rákosi Marianna is a Füst Milán líráját Martin Buber filozófiájával összehasonlító tanulmányában. Vö. Rákosi Marianna, *A Minden, a Valami és a Semmi*.

2. A szakirodalom tehát már Füst Milán korai verseire is jellemzőnek tartja azt a stilisztikai-poétikai beszédmódot, amely az individuuum elidegenedtségének, a valóságtól, a személyes élet mindennapjaitól való távolságtartásának és egy fiktív irreális világba való visszavonulásának a kifejezésére irányul. „Első kötetében – jegyzi meg Angyalosi Gergely – látszólag kihívóan apolitikus világot tár elénk. E rendkívül markánsan szcenírozott költői színpadnak a Művész a főszereplője, aki – itt az első vonás, amelyre nagyon kell figyelnünk – szinte teljesen függő, kiszolgáltatott helyzetben van”⁸. Az *Óda Pártfogómhoz!* és az *Egy régi költő műve: Óda a Fejedelelemhez!* valamint a *Zsoltár: „Ó, Uram, engem bántanak”* című költemények kiváló példái ennek az alkotói magatartásnak.

Az *Óda Pártfogómhoz!* -szövege az alkotó és mecénás klasszikus viszonyát ábrázolja. Kis Pintér Imre szerint a beszélő (költő) kiszolgáltatottsága a költeményben attól válik teljessé, hogy a pártfogóhoz fűződő kapcsolatának hierarchikus szerveződése eleve megváltoztathatatlan, „logikailag kikezdzhetetlen” szerepbe kényszeríti az individuomot. Számára lehetetlen az erkölcsös cselekvés: ha ki akarja fejezni háláját, becsstelenné válik, ha viszont nem képes erre, akkor igazságtalanul jár el jótévőjével szemben. A „szörnyű hála” -kifejezés így a választási lehetőségek, a valós alternatívák hiányára mutat rá a szövegben. A költő bűne itt nem más, mint egzisztenciája. A későbbi keltezésű *Kérés a hatalmasokhoz: Epilógus* című vers ugyanezt a viszonyt ábrázolja: „Ó bocsáss meg! én: garázda kérkedő! / Hogy én, hogy én még lázadni mertem / S nőkről énekelni hitvány éneket? / Meglásd: szerény lesz életem ezentúl / S bágyadtabb, szelíd; szerény lesz bús dalom.” A büntudat, a vezeklés azonban mindkét költeményben az alkotói gög ironikus kifejeződésének is tekinthető, hiszen a hiúság egyik leglátványosabb megnyilvánulási formája – a Dosztojevszkij-hősök magatartásához hasonlíthatóan – éppen a látványos önostorozás: „Füst megoldását most is a konfliktus természete indokolja meg: részint általánosítva kielezi, másrészt groteszk öniróniával visszavonja a vershelyzetet” -állapítja meg Kis Pintér Imre az *Óda Pártfogómhoz!* elemzésében⁹:

*Pártfogóm im' szörnyű hálától görnyedten
Hajolok le lábaid elé és esdekelve kérlek:
Töröld cipőd sarát fenkölt homlokomhoz!*

Füst Milán lírája és Martin Buber dialogikus filozófiája. In: Kovács Kristóf András és Szabolcsi Miklós (szerk.), *Füst Milán dialógusok.* Anonymus Könyvkiadó. Budapest, 2000. 51–76.

⁸ Angyalosi Gergely, *A lélek lehetőségei* (Líra és szubjektumelmélet összefüggései a századeleji Magyarországon). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 69.

⁹ Vö. Kis Pintér Imre *i.m.* 136.

*Hisz néked köszönöm én, hogy vagyok még,
 hogy lettem,
 Vaj' hogyan bókoljak a jótettért, hogy élek?
 Kérlek: légy legalább nemesebb testrészimhez illetlen!*

„A Művész tudatában van saját abszolút értékének és kiszolgáltatottsága abszolútumának. A mecénás emberies magatartása csak növelheti szégyenét, mivel hálára kötelezi őt, kinek voltaképp az egész világ tartozna hálával. Jobb tehát, ha a pártfogó magatartása megfelel a helyzet brutalitásának és kegyetlenségének. Megkönnyíti így a Művész belső elszakadását a szükség-szerűségtől. A mottóul választott Horatius-idézet jelentése (Maecenas atavis edite regibus / O et praesidium et dulce decus meum) teljesen visszajára fordul itt”¹⁰ – jegyzi meg Angyalosi Gergely Horatius és Maecenas viszonyával egybevetve az *Óda Pártfogómhoz!* szövegét. Már a két római személyiség kapcsolata sem volt ebből a szempontból nézve egyenrangúnak tekinthető, a Füst Milán-vers azonban a végtelenségig fokozza költő és mecénás helyzete közötti különbségeket. Ez az ironikus szembeállítás pedig – Angyalosi szerint – nem másra utal, mint a modern művészalkat szükségzerű belső sérültségére, amely az alkotás előfeltételeként jelenik meg a versben¹¹.

Schein Gábor monográfiája is a költő személyiségére vonatkozó, a modernizmus romantikus korszakától érvényes sztereotípiák kifejeződéseként értékeli az *Óda Pártfogómhoz!* idézett sorait, azzal a különbséggel, hogy a szövegben érvényesülő művészképet egy klasszikus mecénás-alkotó viszony megszűnésével, egy kanonizált szerepkör kiüresedésének véglegessé válásával hozza összefüggésbe: „Füst Milán *Óda Pártfogómhoz!* című versének ironikusan és öngúnyosan hangolt énszerűsége nem azonosítható a szubjektivitásnak semmilyen egységes képzetével, inkább az archaikus és a modern kultúra törését jeleníti meg egy hagyomány kimerülésében. [...] Horatius metaforája pontosan megmutatja, miből fakad nála a költészet dicsősége, amely a költőre és pártfogóra egyaránt kisugárzik: a művészet az istenek papi szolgájává magasítja az embert. Mi sem áll távolabb e felfogástól, mint a modern művészé, aki művét individualitásának reprezentációjaként tárja közönsége elé, a dicsőség pedig a pusztán érvényesülés eredménye, amely annak mértékében lehet jussa, ahogyan a

¹⁰ L. Angyalosi Gergely *i.m.* 69–70.

¹¹ Hasonlóan egy Horatius-költeményre, az *Ad Thaliarchum* ódájával való ironikus dialógusra hívja fel a figyelmet egy későbbi Füst Milán-vers, *A szőlőműves* elemzése kapcsán Aczél Zsolt tanulmánya. Vö. Aczél Zsolt, *Műfajok és hagyományok Füst Milán Bukolika című ciklusában*. Szövegközlés és szövegkritika. It. 2007/3: 313–39.

befogadók sajátjukként ismerik el nyelvének jelentésségét, illetve e nyelvi működés szubjektív horizontját¹².

Ebből a nézőpontból viszont, a költemény egyes részletei (például az olyan kijelentések, mint a „reszkető, ájuldozó, érzékenyke szívem”) a századeleji szecesszió művészeszményét, hanghordozását idézik, distanciát teremtve ezzel a korabeli szubjektumfelfogásban profétának vagy „zseniális különcnek” tekintett költő konvencionális alakjától is. Ady, Babits vagy Kosztolányi poétikájától eltérően így a vers nem annyira a személyesség megszólaltatásában érdekelt, hanem a modern költő allegóriáját alkotja meg a hagyomány poétikai-retorikai kontextusából: „Az allegória ebben az esetben elsősorban az idő alakzata – jegyzi meg Schein Gábor –, amely jelentésségének eredendő történetyszerűsége miatt minden trópusnál inkább hordozza magában a törés nyomait. Sőt éppen a törésnek, a töredékességnek köszönhetően válik jelentéssé, és a jelentésség az időszerűség terében bontakozik ki, miként az *Óda Pártfogómhoz!* kijelentései sem egy személyhez, hanem egy kanonikus szituáció ironikus visszafordításához tartoznak¹³.

3. Archaizáló beszédmódját, a poétikai hagyomány felidezésére irányuló gesztusát tekintve az *Óda Pártfogómhoz!* -szövegéhez hasonló az Egy régi költő műve: *Óda a Fejedelemhez!* -című Füst Milán költemény. A beszélő itt egy tőle elérhetetlen távolságba lévő fejedelemhez fordul támogatásért, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy segítségét kérje a közönséges emberek közül való kiemelkedésre: „ezúttal is érvényesül a »Nagy Királlyal« szemben az irónia – jegyzi meg Angyalosi Gergely –, de sokkal finomabban és áttételesebben, mint a másik ódában¹⁴. A hízélgés és megalázkodás pedig egy ilyen viszonyban a művész bohóc-szereppel való azonosulásához vezet:

*Magas fejedelem! Fenkölt személyed
Nem tudja tán, mily rosszul megy sorom!
Egy költő vagyok én a nép közül, – bús szolgád!
Ki dicsőséged zengem folyton s búsán
Egyre búsabban Tiédet és a magas Istenét! S szavam
Nem hallod meg ó jaj nekem, soha!
Ó nem hallod soha!*

A verszárlatban ez a szájalomkeltő panaszkodás, a lírai én gyötrelmeit részletező felsorolás tovább fokozódik, az asszonyokról elmélkedő sorok viszont

¹² Schein Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2006. 33–4.

¹³ Schein Gábor *i.m.* 35.

¹⁴ Angyalosi Gergely *i.m.* 72.

az *Ezeregyéjszaka* helyszíneit és hangulatát idézik¹⁵. Rába György szerint Füst Milán költészetére vonatkozóan ezeknek a képeknek, vagyis az emberiség kulturális örökségéből származtatható motívumoknak nemcsak az eredeti alkotások felidézésében van szerepük, hanem egy – a régi szövegekkel teremtett – ironikus játék részeként képesek átformálni az adott költeményt és a hagyományról alkotott fogalmainkat egyaránt: „Való: az asszonyok aranyba foglalt gyöngyök! És való: / Ezüsthabos aranyszövetbe’ járnak s kebleikre / Tűzsinű virágot tűznek estelente. – Mérges kútból”¹⁶.

Az intertextuális utalások, a humor és a „maszkyszerűség” szerepét hangsúlyozza Schein Gábor is a versszöveg elemzése kapcsán. Hiszen a patetikus beszédmodot ebből a nézőpontból a lírai én „gyötrelmeinek” mértéktelensége, a retorikai túlzások – Ady vagy Babits vallásos költészetének hangját idéző – parodisztikus jellege változtatja komikussá, de az óda klasszikus, horatiusi fogalmának az átértelmezése is erősíti ezt a stilisztikai-poétikai irányultságot. A szöveghagyományt idéző verssorok így csupán a pátosz és a komikum kettősségében válnak értelmezhetővé, egy olyan alkotói gesztusban, amely ugyan ironikusan mutat rá egy konvencionális beszédmódra, de ennek klasszikus ünnepléységét is magában hordozza. Az *Egy régi költő műve: Óda a Fejedelemhez!* - című költemény, jegyzi meg a monográfia szerzője: „a fiktív intertextualitás sajátos eseteként nem egy datálható kor és irodalomkép körébe utalja az idézetszerűség olvasását, ami nem más, mint az idézés idézése, hanem a múltat történetietlenül, anakronisztikusan játékba hozva a paródiának szolgáltatja ki. E paródia elsősorban »a vallásos költő« horatiusi modelljének, az ódák pátoszáinak ironikus átfordításából építkezik, ám az átfordítás komikuma nem törli el az ókori szövegek emelkedettségét, inkább a maszk metaforájánál maradva ugyanannak az alakzatnak két arcát mutatja”¹⁷.

4. Kis Pintér Imre a szerepjáték, a „maszkyszerűség” jelenlétét Füst Milán költészetében egy részeire bomlott – és így az egyes versekben csak bizonyos attribútumaiban megjelenő – szubjektumkép érvényesülésének tulajdonítja. Nézőpontjából ez a stilisztikai-poétikai irányultság még az olyan „szó szerint értelmezhető”, a költői hitvallás kifejeződéseként számon tartott lírai alkotásokban is megjelenik, mint a korai versek záródarabjaként szereplő *Epilógus: O beata solitudo! O sole beatitudo!* Az egymást fölülíró ironikus kijelentések, érzelmi gesztusok ugyanis, ebben a költeményben az individuum végtelen elidegenedtségét, a fizikai és szellemi valóság értékeinek a kiteljesíthetlenségét ábrázolják,

¹⁵ Kis Pintér Imre *i.m.* 97.

¹⁶ Vö. Rába György, *A képzelet szertartásai*. In: *Csönd-Herceg és a nikkell számovár*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1986. 111–34.

¹⁷ Schein Gábor *i.m.* 57.

egy olyan viszonyban, amely az én részéről bármilyen elkötelezettséget a hazugság kategóriájával kénytelen minősíteni:

*Nékem kín a szépség s fáj minden szeretet, titkomról
sose szóltam ezért
Csak, mint a régi pap,
ki állig gombolkozva s ünnepélyesen,
Dühvel ordítva rázza ökleit, hogy visszhangzik a vidék
s furcsa kézmozdulatokkal is őrjöngve hazudoz:*

*Fájt az élet nekem is, nem voltam érzéketlen sohasem.
Ám torkom összeszorúlt, hangom rekedt vala
s félve, félszegen
Csak hadonásztam képtelen kinomban*

*s kettős fájdalommal,
hogy szívem szerint már sohse szólhatok*

„A stilizált szerep, a maszk – az azonosság és nemazonosság érzéki egysége –: kényszerűség annak, akinek nincsen egyetlen igazi szerepe. A régi pap állig gombolkozva, őrjöngve »hazudoz«, mert a »hazugság« itt az őszinte szolás egyetlen lehetséges feltétele. Füst minden verzhőse önmaga – a lírai személyiség – egyik elképzelt alakváltozata, melyek nemegyszer egymásnak szükségképpen el-lentmondó tulajdonságokat tárgyasítanak, mögöttük így sohasem is állhat a teljes egyéniség fedezete, azért is kirívóan hangsúlyosak az elidegenítés önironikus felhangjai, a »hadonászó«, »furcsa« kézmozdulatok¹⁸.

Az *Óda a Fejedelemhez!* és az *O beata solitudo! O sole beatitudo!* szövegéhez hasonlóan, a „vallásos költészet” hagyományára utal Füst Milán korábbi keletkezésű *Zsoltár*: „*Ó, Uram, engem bántanak*” című költeménye is. Kis Pintér Imre szerint a vers a *XVII. Zsoltárt* idézi azzal a különbséggel, hogy a felelevenített élethelyzet itt annyira irreálisnak, a panaszáradat annyira hiteltelennek tűnik, hogy a lírai én magatartása korántsem vehető komolyan:

*Ó Uram, engem bántanak –
Csendes vagyok, félek kis helyre, sarokba meghuzódom
És utánam jönnek, üszkösbottal
szurkálnak szörnyű módon,
Fázékony testemmel jeges vízbe rántanak –*

---

¹⁸ Vö. Kis Pintér Imre *i.m.* 122–3.

„Nem nevezi meg konkrétan, hogy kik bántják és miért, s nem is nevezheti, mert a hagyományos lírai közléstől durván elidegenítő mozzanatok, túlzások, groteszk fordulatok (»üszkösbotl szurkálnak szörnyű módon«, »én a komplikációktól félek«, stb.) a vershelyzet erősen ironikus önértelmezését sugallják, azt, hogy a vers alanyával a költő maga is distanciában van”¹⁹.

A szövegtől való távolságtartás, valamint az ironikus szerepjátszás gesztusát tartja jellemzőnek Schein Gábor monográfiája is a *Zsoltár*: „*Ó, Uram, engem bántanak*” című Füst Milán versre. A lírai én – ebből a nézőpontból – az ószövegségi próféták beszédmódjának átvételével, egy olyan konvencionális poétikai maszkot ölt magára, amelyből nemcsak a bibliai hagyomány toposzai, de a szecesszió szubjektumábrázolására jellemző stíluselemek (betegmisztika, álmatlanság, bánatos lélek, stb.) is ironikus újraértelmezésre kerülnek. A szövegben megjelenő individuum így sohasem képes átlépni a személytelenség határát, a pátosz és a tragikum pedig egy parodisztikus diskurzus megalapozójává válik: „Az én azonosíthatatlan ironikus maszkszerűségének referencialitásában az allegorikus képzetek csakúgy, mint a szecessziós stíluszótár elemei, önmaguk igazságát esetlegességként látni engedő töredékeként nyilvánulnak meg, amelyek a történelmi önmegértés játékában az eredet képzeit lebontva a történelmi megelőzöttség, az emlékezet tragikomikus paródiájának hőségé avatják az ént”²⁰. Ebben a kontextusban a zsoltárok szövegének megidézése egy olyan archaikus nyelvezet retorikai, poétikai potenciálját hozza működésbe, amelynek allegorikus utalásai a felhasznált toposzok kiürültségének tudatában a lírai én számára iróniává válnak.

Így kerülhet ellentétbe Füst Milán költészete azzal a dichotómiákon alapuló és elsősorban a harc, a küzdelem mozzanatait felsorakoztató poétikai irányultsággal, amelyet a századelő lírai modernségében leginkább Ady versei képviseltek (*Harc a Nagyúrral*, *Az Ós Kaján* stb.) „Az allegóriának ez a destruktív használata az én ironikus maszkszerűségének játékában szüntelenül nyitott az új jelentésekre – jegyzi meg a szerző –, miközben a pátosz és az irónia oszcillációs térben e jelentések lebontása, eltolása által, az igazságindex kizárásával történő folytonos elmozgatásában értelmezi a személyességet. [...] Az én alapvetően nem képes más viszony kialakítani, mint amelyet a zsoltáros hagyomány előhív, sőt erre a hagyományra szüksége is van saját szituációjának megértéséhez, a hagyomány igazsága azonban már nem őrizhető meg, és így az én csak elmúltként, elveszítettként idézheti meg az istenit. A tulajdonképpeniség múltjellege, elveszített idézetszerűsége fontos része az ironikus allegoricitás Füst Milán-i problémájának”²¹. Persze, nemcsak a *Zsoltár*: „*Ó, Uram, engem bántanak*”

¹⁹ Kis Pintér Imre *i. m.* 134.

²⁰ Schein Gábor *i. m.* 65.

²¹ Schein Gábor *i. m.* 66, 85.

tartozik ebbe a csoportba, hanem a *Messzi fény, az Arménia!*; *A szőlőműves* vagy *A hold* című költemények is. Az ilyen alkotásokban az irónia egy archaikus-allegorikus beszédmód megidézésével és lebontásával hozható összefüggésbe.

A hold a Nyugat 1913-as számában jelenik meg először, majd jelentősen átdolgozva *Levél az ifjúságról* címmel kerül be a későbbi Füst Milán kötetekbe. „Az első változatban a vers határozottan két részre tagolódik – jegyzi meg Schein Gábor egy korábbi tanulmányában –, és a második rész ironikus hangütéssel mintegy allegóriaként olvassa az első három versszak éjszakai lovaglást idéző leírását.”²²

*Nagy csöndesség volt és sötétség eső után
S egyszerre, mint egy átkozott tünemény,
Úgy tünt fel az Alpesek mögül
S a békességet menten megzavarta:
Az óriási hold – mint egy nyugtalan paripa, gőzt lehelve
Rohant a völgyön át s a szíveket
Izgatott meleg futotta menten át meg át
S nem lelte senki helyét, kereste a párját
S a futkosás oly nagy lett végül és a zűrzavar:
Hogy négy erős lovat kellett befogni s egy nagy szekéren
Ülvén hajtottunk erre, arra, mint az éji bolondok, kilencen,
Köztünk sok ember sírt, sok halála napját emlegette
S némelyik már szívéhez tartá pisztolyát: –*

Az irodalmias retorizáltság, valamint az archaikus nyelvezet ebből a nézőpontból egy sajátos modalitást ad a szövegnek, amely által nemcsak az individuum elidegenedettsége és az ironikus önreflexió, de a stilisztikai-poétikai hagyomány különböző dimenziói is azonosíthatóvá válnak az olvasó számára. Így például a „Kicsinyek vagyunk mi” -kijelentés ismétlését követő verssor analógiákra épülő struktúrája – mutat rá az elemzés – a barokk kor beszédmódját ironikusan megidéző alakzatnak is tekinthető:

*Kicsinyek vagyunk mi, társaim – jobb lesz elaludni!
A réz hasonlít az aranyhoz, az álom a halálhoz,
a szerelem az üdvösséghez:
Jobb lesz elaludni*

---

²² Schein Gábor, *Egyik névben a másikat (az ironikus allegoricitás alakzata Füst Milán költészetében)*. Alföld 1999/9: 55.

Ebben a gesztusában viszont a költemény: „fiktívnek nyilvánítja azt a konvencionális igazságot, amelyet a hagyományban betöltött, és maga a szöveg ezzel az igazsággal szemben antifikcióként kínálja magát olvasásra”²³.

5. Az 1934-ben megjelenő *Válogatott versek*-kötetben Füst Milán külön fejezetbe rendezi a „régí” és a húszas-harmincas években keletkezett „új” költeményeit. A két verscsoport közötti különbség elsősorban talán abban írható le, hogy, míg a húszas évek előtt keletkezett alkotásokat nagyrészt a különböző, szerepek, maszkok változtatása jellemzi, a húszas-harmincas évek költészetében leginkább az öregség témaköre válik meghatározóvá (*Szellemek utcája; Szózat az aggastyánhoz; Cantus firmus; Önarckép; Öregség; Mózes számadása; A névtelen iszik*²⁴; *Az igaztevőkhöz*). „Füst Milán emberi jelenségéhez – állapítja meg Kis Pintér Imre – az öregség színjátéka már viszonylag fiatalon, s az évek múltán mind jobban hozzáidomulva, és kihasználva a felvett állapot kínálta lehetőségeket az életből már félig kiesett léthelyzetének nyomatékosítására: a betegségek és csapások alatt görnyedő, magatehetetlen fizikum hordozta roppant szellemi fölény, vagy a szűkebb praxison túlnéző, állandósult időtévesztés, néminemű társadalmi konvenciókon túlemelkedő szórakozottság stb. – mindez a több-kevesebb öniróniával, ám következetesen játszott alakítás a harmincas évektől már hathatós védelmet, mintegy valamely területen kívüliséget biztosított Füstnek a maga gondjaihoz”²⁵.

Az elidegenedettségek érzése, a gyötrelmek és szenvedések fájdalmas felpanaszolása, a „bizonytalanság bizonyosságának” tudata a későbbi költeményeknek is ugyanúgy jellemzőjévé válik, mint a korábbiaknak, azzal a különbséggel, hogy a húszas-harmincas években keletkezett lírai szövegek már eljutnak addig a felismerésig, hogy a lehetetlenre, az élet teljességére való törekvés az ember legfontosabb erkölcsi-szellemi feladata. Füst Milán öregség-verseit ezért az öntömjezés és irónia kettőssége határozza meg.

---

²³ Uo. 56.

²⁴ *A névtelen iszik* című költemény különböző szövegváltozatainak kiváló stilisztikai elemzését végzi el Boda István Károly és Porkoláb Judit tanulmánya. Vö. Porkoláb Judit–Boda István Károly, *Egy látomás jelentésrétegei* (Füst Milán: *A névtelen iszik*). In: Kis Tamás (szerk.): *A Nyugat stíláriis sokszínűsége*. A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen, 2008. 137–50.

²⁵ Kis Pintér Imre *i. m.* 163. Az öregség, fájdalom és betegség eme lírai nyelvben tükröződő létállapotát és stílusképző sajátosságait elemzi Füst Milán versei kapcsán Büky László több tanulmányában is. Csak a legutóbbiakat említve: Büky László, *Betegségállapotok Füst Milán költői nyelvében*. MNYj 2009/XLVII, 181–7; Büky László, *Stilusmagatartási formák Füst Milán és Weöres Sándor költői nyelvében*. SZTE. Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged, 2011.

Az *Öregség* című versben például ellentétbe kerül egymással az öngúny és a lírai én jogosnak tekintett méltatlankodása az élet elmúlása, a múlt értékeinek elvesztődése miatt:

*Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak
véltetek egy arcot?
S hol vagy ó csodálatos fülem is,
amely oly hegyes lett, mint a
szamáré valamely édes-bús nevetéstől?
S hol vagytok fogaim, ti vérengzők,
kiktől felserkent nemcsak a
szamóca, de az annál duzzadtabb és pirosabb ajak is?
S hol vagy te mellemnek oly irtózatossal dalolása?*

„A vers nem mondja ki (s ezért igazi nagy vers), csak minden rezdülésével érezteti, hogy az öregség ténye; az erkölcsi világrendet sérti (mert a hős nem érdemelte, mert a hős büntetlenül bűnhődik). S így aztán a széllel pörölő aggastyán valójában nem is az öregséget átkozza, hanem az erkölcs igazságát védi: maga a testet öltött erkölcs látomása: s minél céltalanabb a cselekedete, annál megrendítőbb is, mert annál teljesebb a hitele” – állapítja meg a monográfia szerzője²⁶.

Amiképpen viszont az *Öregség* idézett sorai nem csupán az elmúlás felé közelítő individuuum létállapotának a kifejezésére, hanem egy általános igazság megfogalmazására irányulnak, a húszas, harmincas években keletkezett Füst Milán szövegekben megjelenő lírai szubjektum sem azonosítható kizárólag egy életrajzi vonásokot tükröző költőarc figurális sajátosságaival. Angyalosi Gergely szerint: „Füstnél az Én mindig a hangsúlyozottan közös sorssal néz farkasszemet; ez a közvetlen egymásraveztetés mintegy kilúgozza az Én-ből a sebezhető egyediséget. Ezek után bármilyen szubjektívnek tűnik is a beszélő hangütése, egyéni panaszai csak az általánosság optikáján át vehetők szemügyre”²⁷. Egy későbbi tanulmányában pedig Angyalosi ugyanígy megkérdőjelezi a lírai én szubjektív azonosíthatóságát, amikor az első világháború után keletkezett versek beszélőjét „az Én és Mi közötti szférában” helyezi el²⁸. Ebből a nézőpontból legtöbb Füst Milán költemény egyfajta pastiche: „utánzata egy nemlétező versmodellnek, amely az igazságnak, a lét valóságának, a racionalitás

²⁶ Uo. 174.

²⁷ Angyalosi Gergely *i. m.* 111.

²⁸ Vö. Angyalosi Gergely, *Objektív kórus-árnyjáték. Füst Milán: Habok a köd alatt*. In: *A költő hét bordája*. Latin Betűk Kiadó. Debrecen, 1996. 181–92.

eszményének biblikus pátoszú magasztalása, s egyben elítélése mindannak, ami nem feleltethető meg ennek az eszménynek”²⁹.

Az objektivitás illúziója tehát, ezekben a szövegekben nem más, mint különböző indulatok, emberi hangok egymással való szembeállítás, diskurzusok harca, melyből csak közvetve deríthető ki, hogy üres idézetekként működnek. Az 1927-es keltezésű *Habok a köd alatt* sorai kiválóan illusztrálják ezt a stilisztikai-poétikai irányultságot:

*A folyón... uszályhajók süllyedtek el a héten,
Senki se tudja, merre, senki se tudja, mikép, –
Kiváltak a ködből, majd eltűntek benne nyomtalan!*

*Csak orruk látszott ki a köd alól, míg elhaladtak
– s ki vontatta őket?
Senki se tudja. – Az egyikén a kapitány reggelizett,
A másikon épp vödörrel mert vizet a matróz...
s hogy még koppant is a vödör
És megcsörrent a lánc is,
– így állítja ezt egynéhány jó tanú.*

„A Füst Milán-vers énje nem kér az elferdült világból, látszólag elutasítja az értelem határainak játékos kikezdését is. A teátrálisan komoly tartás mögött azonban csupa kétely, szorongás lapul. Az Én, a Mi, az Ők elvont meghatározatlansága, a bizonytalankodás egyfelől a soliloquia, másfelől a kórus hangja, illetve itt-ott a dialógus határmezsgyéjén – mind erről tanúskodik”³⁰.

Az abszurd képek és a groteszk-ironikus hanghordozás azonban, ugyanúgy jellemzik ezt a szöveget, mint a pátosz, a tragikum, vagy prófétai gesztusok. Hiszen a karvezető én elhangzott monológjának retorikai hatását itt már eleve kisiklatják az olyan komolytalan kifejezések, mint a „fityfiring”, az emelkedett beszédmód pedig végső soron csak a szubjektum hiányát és a szöveg ürességét képes megerősíteni:

*Oh igen, ők azok, kik szemébe
röhögnek a vénasszonynak is,
Ki köztük kosarával reggelente jár
s lepényt kínál nekik
S az édesanyjuk eszükbe se jut.*

---

²⁹ Uo. 190.

³⁰ Uo. 192.

*De mint a vérszomjas király,
 ki egyben zsugori,
 A kőbakon ülven, még a morzsákat
 is felcsippentik eldurvult kezökkel,
 Semhoggy veszni engednék e drága élet
 legkisebb parányát, porszemét,
 S magát a létet viszont, mint fityfiringet megvetik.*

„A groteszk ironia – jegyzi meg Angyalosi tanulmánya – a kiürült formák közötti hasztalan helytállás tragikumának szól. Mindez ebben a versben nem a scenírozás, hanem a nyelvkezelés szintjén jelenik meg. [...] Az Én, Mi, Ők, a mondandójukhoz kapcsolódó stílus- és hangulati vonások tisztán nyelvi szférában léteznek”³¹.

6. A *Habok a köd alatt* című költemény mellett azonban – a szakirodalom szerint – Füst Milán más verseire is jellemző az a nyelvi-retorikai modalitás, amelyben a lírai szubjektum idegensége nem csupán a közösség szolgálatának és a társadalmi értékek felvállalásának visszautasításában, hanem a műalkotás és valóság kapcsolatának feltárását célzó jelentéstulajdonítási kísérletekkel szembeni magatartásban, vagyis az olvasási folyamatnak való diszkurzív kiszolgáltatottság részlegessé tételében is határozottan megnyilvánul. Molnár Gábor Tamás ilyen gesztusnak tekinti a költő életrajzából ismert remeteszerű elzárkózást, a saját lírai alkotásainak újraírása során a szövegek fölött gyakorolt teljes kontroll igényét, valamint az individualitás és interszubjektivitás megkülönböztethetlenségét ezekben a versekben³². A *Copperfield Dávidhoz* című költemény esetében például egy olyan, az allegória alakzatára épülő retorikai szerveződés kibontakozására mutat rá, amelyet – paradox módon – elsősorban nem a valóságos költői arca utaló referenciális viszony, hanem a szövegek közötti párbeszéd és a nyelvi játék ural. Ennek a Füst Milán-versnek az olvasatában ugyanis: „a fiktív regényalak nevének etimológiájából az én jellé válásának folyamata bomlik ki az ószövetségi allúzió közkeletűsége, illetve a kártya és a pénzérme forgalmazásából származó megsokszorozódása révén, amely az ént is szembeállítja saját magáról alkotott képével”³³:

*Dávid: ama hegedűs az, ki most a holdban ül s pipál.
 Copperfield: rézföldeket jelent, tán gyöngyszin,*

³¹ Uo. 189–90.

³² Vö. Molnár Gábor Tamás, *Bensővé tétel és kifejezés Füst Milán költészetében*. In: Bednancs Gábor, Kékesi Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő (szerk.), *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 216–24.

³³ Uo. 218–9.

*szikes mezőt,
Amelynek mélyeiről a szerencsefiak hirtelennőtt,
nagy indulatával,
Emelked volna ki s mutattad volna fel a nagy Isten előtt
Gyapardásod biztos zálogát: a barackszín, sárga fémét.*

A költemény következő szakaszában egy inverzió folytán, a kártya lapjaiból kilépő király válik cselekvő személyyé, akinek arcképe a fémpenzen megsokszorozódva hirdeti jel és valóság, fikció és realitás felcserélhetőségét:

*S az én nevem is, lásd: apám egy víg királytól
lopta nékem.
Képzeld el a feslett kép-királyt, amint
a játékkártyából kilép...
Vihogni kezd előbb, majd borospalackokkal
vervén szamarát
A vásárba siet... hol is a kofanépet megcsipdesi rútul,
csak úgy bizsereg az újja...
Öregasszonyt kerget a sikátorokon,
– ám gyermek ha jó eléje: leguggol
És gurítja feléje önnön képével vert, királyi aranyát.*

A szövegben teremtett önarckép textuális meghatározottságát ugyanakkor, a „festett”-„feslett” szavak egymással való játékos behelyettesíthetősége is érzékelteti: „A kártyáról kilépő király – állapítja meg Molnár Gábor Tamás – minden bizonnyal nemcsak azért »feslett«, mert megcsipkedi a kofákat és »öregasszonyt kerget a sikátorokon«, hanem azért is, mert a kártyán »festett«, – ez a rejtett paranomázia tematikusan a kétdimenziósból a háromdimenziós világba (a kártyáról a piactérre) való átlépést jelzi, ám felismerése visszahelyezi a befogadót a nyomtatott lap kétdimenziós világába – a »t/l« csere sokkal könnyebben eltéveszthető írásban, mint szóban. Ezzel a szójáték (az újraolvasásban) már előrevetíti a király »visszaváltozását« a pénzérme arcképévé”³⁴. Egy ilyen nézőpontból viszont a lírai én elszigeteltségének kinyilvánítása a költemény utolsó részében ironikusnak tekinthető, hiszen az önarckép megtöbbszöröződése folytán (kártyalap, valóság, fémpenz) ez a viszony már távolról sem ilyen egyértelmű: „– S ha ki azt akarod még világnak / valaki rongya, hogy szeresselek, – / Bíz a szívemre magad, – az még él! – de szemtől-szembe velem / többé ne kerülj!” A

³⁴ Molnár Gábor Tamás *i. m.* 220.

szívbeli szeretet és a fizikai távolság állapotainak összevonása pedig Molnár Gábor Tamás szerint csak hangsúlyozza ezt az iróniát.

Hasonló kontextusban értelmezi Schein Gábor is az 1934-es *Levél Oidipusz haláláról* című Füst Milán költeményt, amelynek beszélője a felidézett szövegek játékában egy – a modern ember számára már elveszettnek tekinthető – kulturális hagyomány újratemtésére törekszik, sikertelenül. „A vers olvasata – jegyzi meg az elemző – görög és biblikus hagyományok ironikus dialógusában valósul meg, anélkül hogy a hagyományok töredékeiből, romjaiból áthelyezéssel egységes elbeszélést állíthatnánk elő. A költemény már első soraival egymás mellé helyezi az ércebe vésett törvények zsidó-keresztény utalását, majd az Oidipusz-mítosz mozzanataival mellett a bibliai apokalipszisirodalom képeit idézi, a kürtök harsogását, a tűzpaták omlását, a nap eltűnését, lovasokat, az elhagyottak sírását”³⁵:

*Oidipusz! – kiáltottuk s a keziünk felemelve
sirtunk hangosan.
Mert megtörte az ércebe s emberszívbe
vésett szent törvényeket.
Majd kürtök harsantak s utánuk mint a tűzpaták
Omlott alá a hegyoldalból Mithrasz évszázados átka.
ifju és komoly anyák
Aggódva nézték önnön keblükön az alvó kisededet.*

A görög hős halála a költői hivatásról, a próféta szerepről való lemondás gesztusához kapcsolódik, a versbeszéd viszont ebben a mozzanatában sem tekinthető személyesnek, hiszen a lírai én döntése itt is „a mitológiai hagyomány narratív mintáihoz kapcsolódva készen kapott nyelvi modellek ironikus átrendezésével történik”³⁶. A *Biblia* szövege és az antik irodalom Oidipusz-mítosza mellett az ércebe vésett törvényekre és a dajna-nőkre való hivatkozásában a költemény Heraklészre is utal, akivel ellentétben a lírai szubjektum nem képes az erény útján megmaradni és Oidipuszhoz hasonlóan a bűnös életet választja. Minél jobban elmerülünk azonban ezeknek a mitológiai hivatkozásoknak az útvesztőjében, annál kevésbé leszünk képesek arra, hogy egységes alkotásként értékeljük a szöveget: „Füst Milán verse felől nézve – állapítja meg Schein Gábor – a bibliai hagyomány a görögökhöz hasonlóan rommező, ahol az ironikus játék által összerakott építmények az irónia energiái által újra széthullanak”³⁷.

---

³⁵ Schein Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*. 161.

³⁶ Uo. 164–5.

³⁷ Uo. 166.

S hogy mindebből végső soron milyen következtetés vonható le a Füst Milán-költemények világszemléletét, az ironikusság és az idegenségtudat különböző aspektusait tekintve? Elsősorban talán az, hogy ami a vallásos meggyőződésben feloldható lenne, az tragikum a modern gondolkodás irányából, és a kettő ellentéte mindaddig fennáll a huszadik század embere számára, ameddig a kétely (mely a kartézianus világszemlélet alapvető meghatározója) és a félelem (éppen a racionálisan fölfoghatatlan elmúlás bekövetkeztének szükségszerűségét illetően), még a hit árnyékában is mindig újrateremtődik. „Súlyos teher e földi lét nekem. / Úgy mondják, mélyálomban meggyógyulhatok... / De nem lehet, aludni nem tudok. / S a lelkem gögjén nem változtatok” -állapítja meg a *Részeg éjszaka* című Füst Milán-vers beszélője, az Éden elvesztésének, a modern ember tragikus öntudatra-ébredésének és e létszemlélet visszafordíthatatlanságának tapasztalatában. Majd ironikusan hozzáteszi: „Oh némely ember alszik zsákokon, / Befal, ledől s horkolván sose lát / Bozontos mellű éjszakát. // Oh elhamvadni volna jó / És feltámadni megint részegen... / Részeg király volnék egy nagy hegyen”.

Egy effajta világlátás, a lírai identitás egzisztenciális magányának, a megvált(hat)atlanság gondolatának és a megszólalás hiábavalóságának élményével párosul, akárcsak az *Önarckép*, a *Panasz* vagy a *Cantus firmus* emblematis soraiban.

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD

IRONIE ȘI ÎNSTRĂINARE ÎN LIRICA LUI MILÁN FÜST

(Rezumat)

Conceptia modernității despre ironie, având în vedere modalitățile acesteia, reflectă întotdeauna o anumită criză a valorilor. Atitudinea ironică legată de categoria tragicului se naște, de cele mai multe ori, ca produs al tensiunii dintre așteptare, dezamăgire și frustrare, provenind dintr-o exasperare tragică, determinată de neantizarea unui început ideal finalizat într-o carență de ordin social sau existențial. În acest context, lirica maghiară din primele trei decenii al secolului XX. se remarcă printr-o abordare ironică-autoironică a legăturilor dintre individ și societate, precum și o reflectare asupra rolului limbii și al valorilor literare. Eseul propune analiza aspectelor ironice din lirica lui Milán Füst, legate de o înstrăinare profundă al individului, în răspăr cu propria-i existență.

IRONY AND ALIENATION IN THE POETRY OF MILÁN FÜST

(Abstract)

Modernity's view on irony, considering its modalities, always reflects some kind of crisis of values. The ironic attitude against tragic is usually generated by the tension between waiting, disappointment and frustration, risen from a tragical exasperation, determined by the nothingness of an ideal beginning finalized in a social or existential shortage. In this context, the Hungarian poetry of the first three decades of the 20th century stands out as an ironical-autoironical approach to the relation between individual and society, as well as a strong reflection on the role of the language (function) and of (on the) literary values. The essay is attempting to analyze the ironical aspects of the Milán Füst's poetry, connected by a profound alienation of the individual, in contradiction with its own existence.

ADATTÁR

A HARGITA MEGYEI VASLÁB MAGYAR HELYNEVEI

A címbeli település, *Vasláb* (r. *Voşlobeni*) a Gyergyói-medence délkeleti szélén, a *Kakashegy* nyugati és északi lábánál kerül el. A falut délen a Maros folyó, majd hosszan a *Nagy-Heveder pataka* és a *Tetves-patak* szeli át, északi szélét pedig a Nagy-Heveder patakába ömlő *Kis-Heveder* nevű patak határolja. A helység határa északon Tekerőpatak, északnyugaton Gyergyóújfalu és Kilyénfalva, délkeleten Marosfő, dényugaton Csíkjenőfalva határával szomszédos. A település belterülete több falurészre oszlik, ezek: *Vasláb* (a helység központi magja), *Heveder*, *Marosfalva*, *Pogyec*, *Boták* és *Tinkák*. A falu lakosainak többsége román, akik főként Moldvából – a szárhegyi Lázár-család zsellérjeiként – telepedtek e területre, többségük *Vasláb*, *Pogyec*, *Boták* falurészt lakják, a Nagy-Heveder pataka mentén, a Heveder falurészben tekerőpataki és kilyénfalvi eredetű magyar családok telepedtek meg. A tanyabokrokból összeálló, a 17–18. században teljes egészében jobbágyfalu lakosainak száma – az 1992-es népszámlálás adatai szerint – 1255 fő. Ebből románnak 894, magyarnak 337 személy vallotta magát. (Lásd Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* I. kötet. Pro-Print Könyvkiadó. Budapest – Csikszereda, 1998. 244 l.)

A település nevének történeti adatai: 1640 *Vaslábu* ~ *Uaslabu*, 1677: *Vaslabu*, 1713: *Vaslabu*, 1721–2: *Vasláb*, 1750: *Georgio Vaslab*, 1760–62: *Vasláb*, 1773: *Vaslabu in giergo*, 1785: *Vasláb*, 1839: *Waschlabu*, 1854: m. *Vasláb*, r. *Vaşlab*, 1864: m. *Waslab*, r. *Waslábu*, 1927: m. *Vasláb*, r. *Oşlab*, a hivatali r. névadás szerint *Voşlobeni*. (Lásd Szabó T. Attila, *Gyergyói helynevek a XVII–XVIII. századból*. Bp., 1940. 161. lap.) A helyi magyarázat szerint alapítója egy „sánta, vaslábú” ember volt, s róla vehette nevét a helység (Kiss Lajos, FNESz. *Vasláb* a.). Ennek a magyarázatnak nincs valóságalapja. A helységtől nem messze magasodik az 1019 m magas *Vaskő* nevű hegy. A hegy lábai az említett helységig nyúlnak le. Így a *Vasláb* tulajdonképpen ’vasércet tartalmazó hegyláb’ jelentésű. Eredetileg térszínformánév, amiből az itt kialakuló település neve szintén *Vasláb* lett. A román *Voşlobeni* a hivatalos helynévadás eredménye, a magyarból átvett *Voşlab* név *-eni* képzős származéka (Murádin, *Utak és nevek*. Bp., 2003. 146). A gyergyói és a karácsonkői (Neamţi megyei) *Oşlab* szintén a magyarból való, a m. bilabiális β vált a románban o-ra (lásd m. *város* > r. *oraş*).

A település helyneveit 1995-ben gyűjtöttem. Az adatok betűrendben való felsorakoztatásakor használt rövidítések: e = erdő, fr = falurész, l = legelő, p = patak, sz = szántó, u = utca, út. A helynevek történeti adataira lásd Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtését: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék* (Szerk. Hajdú Mihály és munkatársai), Bp., 2006. 134–6. l.

1. *Ágoston Máté* (házcsoport kertekkel a Tinkák végén). 2. *Agyagos* (régebben téglavető hely volt). 3. *Antal Mihálynál* (ház, kert, l). 4. *Állomás utca* (az állomásra vezető u). 5. *Antalok vápája* (l). 6. *Árnyék-bükk* (e, l). 7. *Assó-Maros mejjéke* (k, itt-ott házak kertekkel). 8. *Asszeg* (fr., a település alsó része). 9. *Asszeg utca* (u, a Nagy-Heveder mentén húzódik). 10. *Bálintok* (k, domboldal gyér fenyővel, néhány házzal). 11. *Balog ~ Balog dombja* (a dombon l). 12. *Balog erdeje* (e). 13. *Balog ódala* (fenyves oldal a Balog erdejében). 14. *Balog pataka* (a Balog erdejében eredő, a Szenétébe ömlő p). 15. *Balog sorka* (e). 16. *Balog-sorka pataka* (csermely). 17. *Bara* (fenyőerdő a Sztojka dombján). 18. *Barta vesze* (e). 19. *Barta-vesze eleje* (a Kakashegy hátának fenyves, bokros része). 20. *Barta-vesze háta* (fenyves). 21. *Benes kertje* (k). 22. *Bernád-kert* (k). 23. *Bernád sorka* (k). 24. *Berec~Berec tanya* (épületsorozat, k, l, e). 25. *Bérszoka* (< r. *bírzoacă* 'nyír'; hegyoldal a Hegyeskő felé, fenyőerdő, régebb nyíres volt). 26. *Bíró szénafüve* (bekerített kis k a Farkasvészből). 27. *Blágák utcája* (u a Nagy-Heveder pataka mellett). 28. *Bobejka* (< r. *bobeică* 'völgyfenék'; völgyfenék a Kakashegy háta mögött). 29. *Bojzás* (e, k). 30. *Bojzás bütüje* (e, k; a terület vége). 31. *Bojzás teteje* (e, l), 32. *Boták* (fr. a r. *Bota* csn. magyar többes számú alakja). 33. *Boták utcája* (u). 34. *Botáki román temető*. 35. *Brődécél* (< r. nyj. *brădețel* 'kis fenyőerdő', juhlegelőként használt domboldal a Disznóhegy mellett). 36. *Brődécél teteje* (l). 37. *Bükk* (régén bükkös, ma fenyőerdő irtásos részekkel, kaszálók-kal). 38. *Bükk alja* (sz, k). 39. *Bükk eleje* (sz). 40. *Bükkfő* (a Bükk csúcsa, e). 41. *Bükk gödre* (mélyedés, sz). 42. *Bükk háta* (a bükk északi része, sz, k). 43. *Bükkös* (tölgy- és fenyőerdő Marosfő felé). 44. *Bükkös háta* (e). 45. *Bükk-tető* (sz, k). 46. *Cépelus kertje* (*Cepelus* < r. *Țepeluș* szn.). 47. *Cépelus malma* (malom). 48. *Cépelusok dombja* (sz). 49. *Cépelusok pataka* (időszakos vízfolyás Bredecél és Marosnyíre között). 50. *Cépelusok utcája* (u). 51. *Cigánkút* (forrás). 52. *Cinterem~Temető* (a templom körüli temető a Lunka oldalában). 53. *Cséngettyű* (harangláb a Boták falurészben). 54. *Csik magossa* (e, l, hegy, amely elválasztja Gyergyót Csíktól). 55. *Csik-mmagossa észka* (e, k). 56. *Csik-magossa háta* (fenyves). 57. *Csik-magossa ódala* (fenyves). 58. *Csik sorka* (e, l). 59. *Csik-sorka pataka* (p). 60. *Csik-sorka útja* (u). 61. *Csik útja ~ Csiki út* (a Gyergyói medencéből a Csíki medencébe vezető régi u). 62. *Csokánél kútja* (forrás, tehénitató a Nyírfűben; r. személynév alapja a *ciocănel* 'kis kalapács' jelentésű közszó). 63. *Csorgó* (források a Kakashegy határában, a Kása-bükkben és Marosnyíren). 64. *Csutakos* (l, e; a Nyírfű egy részének része, nagyrésztben irtás). 65. *Csűr-patak* (a Kakashegy háta nevű határrészben egy nagyobb csűr hátsó felében eredő p). 66. *Dandu malmánál* (k a parlagon; valamikor itt, a Nagy-Heveder pataka melletti malom, tulajdonosa egy *Dandu* nevű személy volt). 67. *Demehégy* (Tekerőpatakkal határos fenyves; a név előtagja a *Deme* < *Demeter* szn. becézője). 68. *Demehégy útja* (u). 69. *Dénésék útja* (u a Demehegy mellett a Nagy-Heveder felé vezet). 70. *Dénésék vápája* (k). 71. *Disznyóhégy* (sz, k; kerek domb a Kakashegyen, állítólag sok vaddisznó található itt). 72. *Disznyóknál* (fenyves, csutakos hely Marosnyírében, a Nyírfű közelében). 73. *Disznyópatak* (a kevés vizű p, homokos mederrel a Kisbükk oldalából ered, és a Marosba ömlik; kevés fenyő, sok bokor és rekettye övezi). 74. *Disznyópatak mejjéke* (k, bokros, fenyő- és bükkerdő). 75. *Dombok* (dombok a Kakashegy déli lábánál, fenyves). 76. *Dombok alatt* (sz, k). 77. *Dombok alatti út* (u, az Alszeg utcából a Dombok felé vezet). 78. *Dorobon ~ Darabon* (keskeny sáv, gyér fenyővel és bokrokkal, köves, csutakos részekkel, l). 79. *Égött hídnál* (dombrész a Kövespatak oldalán, valamikor itt leégett a fahíd). 80. *Fábián-hégy* (e, l). 81. *Fábián pataka* (p). 82. *Farkas vesze* (sz, k, régebben fenyves). 83. *Fekete rez* (e). 84. *Fekete-Szenéte* (e, csak egy kis

része tartozik Vaslábhoz). 85. *Fenék* (k, ahol a disznószőr nevű fű nő). 86. *Fésülő* (hajdan itt gyapjúfésülő volt, ma sz, k). 87. *Fésső-Maros mejjéke* (k, házak kertekkel, a Tinkák része). 88. *Fésső-Tinkák* (fr). 89. *Foréstiér út* (erdészeti, fakitermelés felé vezető u). 90. *Fórika Péter vápája* (k). 91. *Fő út* (u). 92. *Füle dombja* (k). 93. *Gáborné dombja* (k, kevés fenyővel, sok bokorral). 94. *Gruca* (sz, k, a Heveder dombjának része). 95. *Gyenge Gergely forrása*. 96. *Gyergyaji út* (Gyergyószentmiklóstra vezető u). 97. *Hágó* (k, sz). 98. *Hágók között* (sz, k). 99. *Halom ~ Halmok* (a faluhatárt jelző kőrakás, olykor tetején egy faoszlop). 100. *Hégy* (k). 101. *Hégy alja* (k, domboldal a román templomnál). 102. *Hégy farka* (sz). 103. *Heveder* (fr. a Nagy-Heveder pataka mellett). 104. *Heveder dombja* (sz, k a Kis-Heveder pataka mellett). 105. *Heveder dombja Grucánál* (hosszú kiterjedésű k az újfalu út mellett). 106. *Heveder dombja kantonnál* (hosszan elnyúló sz a vasút Gyergyóújfalu határa között). 107. *Heveder kapuja* (sz). 108. *Heveder töve* (sz a Maros és Nagy-Heveder pataka között). 109. *Heveder útja* (u). 110. *Heveder vesze* (dombos k; régebben erdő volt). 111. *Horgas-híd ~ Hargas-híd* (kőhíd a Maros fölött a Ritkásbükki dombja alatt). 112. *Hosszú Sándor* (k). 113. *Hurloj* (< r. *hurlui* 'omlás'; e). 114. *Huszár vesze* (k a Kakashegy határában). 115. *Hona* (házcsoport a Tinkák Maroson túli részében). 116. *Juharfa kútja* (forrás). 117. *Juharfa pataka* (p). 118. *Kakashégy* (a falu felől a hegyet fenyves borítja). 119. *Kakashégy éle* (a hegy orma; fenyves). 120. *Kakashégy eleje* (a hegy déli, napos oldala; fenyves). 121. *Kakashégy észka* (fenyves). 122. *Kakashégy alatt* (k és kertés házak). 123. *Kakashégy ódala* (k, l, fenyves). 124. *Kakashégy teteje* (fenyves). 125. *Kalap* (bokros domb). 126. *Káposztás* (sík földsáv; sz). 127. *Kása-bükk* (bükös erdő fenyőcsortokkal, benne irtás; juhlegelő). 128. *Kása-bükk eleje* (k, l). 129. *Kása-bükk pataka* (p). 130. *Kása-bükk teteje* (l). 131. *Katolikus templom* (épület). 132. *Katorzsa* (k, sz a Heveder dombján). 133. *Kecskék útja* (ösvény). 134. *Kérészt domba* (a dombon kereszt áll; sz). 135. *Két-Heveder köze* (k, sz). 136. *Kicsi Ferenc sorka* (k). 137. *Kicsi Jóska malma* (épület, *Kicsi* a hajdani tulajdonos csn. volt). 138. *Kicsi Jóska malma* (épület, *Kicsi* a hajdani tulajdonos csn. volt). 139. *Kicsik utcája* (u). 140. *Kicsi-patak* (p). 141. *Kilyénfalva felé* (sz). 142. *Kindék* (házcsoport, *Chindea* nevű román családok lakják). 143. *Kindék keresztjénél* (Tekerőpatak felé eső szántók). 144. *Kindék utcája* (u Heveder nevű falurész alsó felében). 145. *Kisbükk* (ritka bükk- és fenyveserdő, l). 146. *Kisbükk köve* (juhlegelő). 147. *Kishágó* (sz). 148. *Kis-Heveder* (p, a Nagy-Heveder patakának elágazása, a falun túl visszafolyik a Nagy-Heveder patakába). 149. *Kis-híd ~ Kicsi-híd* (a híd körüli szántók). 150. *Kis-Kásabükk* (e, k, l). 151. *Kis-Kásabükk pataka* (p). 152. *Kislág kútja* (ítató; *Csişleag* r. csn.). 153. *Kismező* (sz). 154. *Kocsorba* (sz, k a Sztojka dombja lábánál, lankás oldal). 155. *Kalócsél helye* (fenyves, bokros terület irtásokkal; *Colăcel* r. ragadványnév). 156. *Kolcsér Péter kertje* (bekerített kaszáló a Nagy-Heveder pataka mellett). 157. *Komló* (k). 158. *Kónya* (e, k, l). 159. *Kónya sorka* (e, l, k). 160. *Kónya-sorka pataka* (p). 161. *Kőbánya*. 162. *Kőbőkút* (forrás). 163. *Kőbőkút* (forrás). 164. *Kőröskút* (forrás). 165. *Köves* (sz, k). 166. *Kövesódal* (k). 167. *Kövespatak* (p). 168. *Kövespatak kapuja* (k). 169. *Kövespatak ódala* (l, k). 170. *Kukuricás* (kert, sz a Lunkák oldalában). 171. *Kumának erdeje* (sűrű fenyveserdő a Balog oldalán; *Cumănac* r. csn.). 172. *Kurta* (e). 173. *Küpiškút* (forrás). 174. *Küpiškútnál* (k, l). 175. *Lok* (k, l, e; keskeny völgy a Nagy-Heveder pataka felső folyása mellett). 176. *Lok feje* (e, innen ered a Heveder pataka). 177. *Lok-ódal* (k, l). 178. *Lok vize* (a Heveder patakának felső folyása). 179. *Lucs* (minden megkülönböztető jelző nélkül a Lucs három terület neve. 1. 'fenyőerdő, a Demehegy része'; 2. 'fenyőerdő a

Págyinában'; 3. 'sz, k a Tetves-kútnál'). 180. *Lucs alatt* (sz, k a Págyinában). 181. *Lucs farka* (e, k a Págyinában). 182. *Lucs-ódal* (sz, k). 183. *Lucs ódala* (sz a Tetves kúton felül). 184. *Lucs pataka* (p). 184. *Lungánok vesze* (az Ostoros erdőnek Csíkszenttamás felé eső része). 185. *Lungánok kertje* (k). 186. *Lunka* (k). 187. *Lunkák* (kaszálók a Maros mellett). 188. *Lunka mögött* (k, a Fenék része). 189. *Magas-tető* (erdős hegy). 190. *Magyar temető* (katolikus temetőkert a Botákban a román temető mellett). 191. *Malom háta ~ Malom mège* (sz, k). 192. *Malom völgye* (sz, időszakos vízfolyás). 193. *Maros* (a folyó felső folyása). 194. *Maros dombja* (nyíres, k). 195. *Marosfálva* (fr. az országút mellett, a Maros közelében). 196. *Maros hídja* (a híd a Maros fölött). 197. *Maros-kanyar* (az itt lévő k). 198. *Maros mejjéke* (k). 199. *Maros nyíre* (dombgerinc a Rakottyás alatt, irtás kevés fenyővel). 200. *Maros réve* (sz, domboldal a Ritka-bükk alatt, hajdan átjáró hely volt a Maroson). 201. *Mélypatak* (p). 202. *Mélypatak mejjéke* (k, bokros, fás terület). 203. *Melegforrás ~ Tetveskút* (forrás a falu közepén a Kakashegy lábánál). 204. *Mélypatak útja* (u). 205. *Melegforrásnál* (a Meleg-forrás mellett, „ahol mindig zöld a fű”). 206. *Melegforrás utcája* (u). 207. *Mërza* (k). 208. *Meszes* (e, l). 209. *Meszes pataka* (p). 209. *Mihály dombja* (k). 210. *Mónár kútja* (forrás). 211. *Mónár mezeje* (k). 212. *Muszkák kertje* (k). 213. *Mazsikások dombja* (k, l; *Mujicaş* r. ragadványnév). 214. *Nagy-Heveder pataka ~ Nagypatak ~ Falu pataka* (p, a Marosba ömlik). 215. *Némét* (l, fátlan oldal Kilyénfálva felé a darabon erdőnél). 216. *Némét útja* (u). 217. *Nikoláj kertje* (gyümölcsös, kert a Nagy-Heveder pataka mellett). 218. *Nyáras* (fenyőerdő tisztásokkal). 219. *Nyáras pataka* (p). 220. *Nyárló* (ritka fenyőerdő a Köves-patak oldalán, nyári legelő). 221. *Nyelv-nél* (k). 222. *Nyica kertje* (< *Niță* r. csn., k). 223. *Nyilak* (sz, k a Sáros pataka mellett). 224. *Nyilvápa* (k). 225. *Nyír* (k). 226. *Nyíres* (e, k a Sikaszó pataka felé). 227. *Nyíres sorka* (e, k). 228. *Nyíres-sorka pataka* (p). 229. *Nyírfű* (fenyő- és nyírfaerdő, a tisztásokon l). 230. *Nyírfű dombja* (k). 231. *Obrác* (sz a Farkasvészen; < r. *obraţ* 'öl mint mértékegység'). 232. *Oltjánál* (kertes házak, k; < *Oltean* r. csn.). 233. *Orotás* (k). 234. *Országút* (Marosvásárhely és Brassó közötti műút). 235. *Ostoros* (erdősített terület). 236. *Ostoros erdeje* (sűrű fenyves). 237. *Ölves ~ Ölves erdeje* (e). 238. *Ötves mejjéke* (k, e). 239. *Ölves pataka* (e). 240. *Ölves torka* (az Ölves patakának a Marosba ömlő torkolata). 241. *Págyina* (fennsík a Sztojka dombja lábánál; < r. *pagină* 'fensík'). 242. *Págyina bükke* (k, sz). 243. *Págyina feje* (sz). 244. *Págyina gödre* (l). 245. *Págyina lába* (sz, k). 246. *Págyina ódala* (e, k, sz). 247. *Págyina ösvenye* (ösvény). 248. *Págyina pataka* (p). 249. *Págyina sorka* (l). 250. *Págyina-tető* (k). 251. *Pap helye* (a mindenkori román pap tulajdona volt). 252. *Pap sorka* (l). 253. *Pap utca* (itt van a román papilak). 254. *Parlag* (kiirtott e, ma l). 255. *Pátina kertje* (k; < *Paştină* r. m.). 256. *Patakok köze* (k, e a Sáros-patak két ága között). 257. *Paştakon túl* (k, sz). 258. *Pogyecény* (tanya; < r. *Podetjen*, lakói *Podetj* nevű r. családok). 259. *Pogyeci híd* (a vasút vashídja az Őrszágút fölött). 260. *Pombikk ~ Pombükk* (e, k, l). 261. *Pombik eleje* (l, k, e). 262. *Pombik észka* (l, e). 263. *Pombik háta* (e, k). 264. *Pop Vaszi kertje* (bekerített k). 265. *Pörlitura* (fenyves, része a Lucsnak a templom mögött; < *pärlitură* 'felperzselt hely'). 266. *Rakottyás* (sűrű fenyves). 267. *Rakottyás eleje* (e). 268. *Rakottyás feje* (e). 269. *Rakottyás háta* (e). 270. *Rakottyás ódala* (e). 271. *Rakottyás-tető* (e). 272. *Rigó pataka* (p, egy darabon határos Tekarópatakkal). 273. *Ritka bükk* (sz). 274. *Román templom* (az épület a falu központjában). 275. *Sándor* (e, k). 276. *Sánc ~ Malomárok* (mellette kertes házak). 277. *Saramás ~ Salamás mejjéke* (k). 278. *Sáros-patak* (p, a Balog patakába ömlik). 279. *Sikaszó* (1. régi út Gyergyószékből Csík felé; 2. ér, csermely). 280. *Sík* (sík terület a Maros mellett a Sztojka dombjánál, sz, k).

281. *Sókő sorka* (e, k, l). 282. *Surlós* (e, benne a zsúrló növénynevet kell keresnünk). 283. *Száraz-patak* (e, k). *Szénafüvek* (k, sík mező a Sztojka dombja lábánál). 284. *Szenéte* (sz, k). 285. *Szenéte pataka* (p). 286. *Szenéte útja* (u). 287. *Szócs Ęstán kútja* (forrás). 288. *Sztojka dombja* (a terület egy része márványbánya). 289. *Sztojka-dombja ódala* (kopasz, jórészt szakadékos oldal). 290. *Sztojka gödre* (mélyebb gödör a Sztojka dombján). 291. *Tárnica* (k; < r. *tarnița* 'a hegy nyerge'). 192. *Tatár kertje* (k). 293. *Templom utca* (u, a templomhoz vezet). 294. *Tetvös-erdő* (k, e). 295. *Tetvös-kert* (sz, k). 296. *Tetvös-kút ~ Meleg-kút* (forrás). 297. *Tetvös-patak* (p). 298. *Tinkák* (fr, a Botákon túl, egészen Marosfő határáig a Maros mentén húzódó tanyacsoport, Vasláb része). 299. *Tinkák dombja* (kertes házak, k, sz). 300. *Tinkák temetője* (sírkert). 301. *Todoroju gödre* (köves juhlegelő a Rakottyás fejénel; < *Tudoroiu* r. csn.). 302. *Újfalvi út* (Gyergyóújfaluba vezető út). 303. *Urak bükke* (k). 304. *Urak-bükke alatt* (k, sz). 305. *Vágás* (irtás a Kakashegy északi oldalán). 306. *Vajdosék dombja* (k; < *Vaidoș* r. csn.). 307. *Vajdos Gábor malma* (vízimalom). 308. *Vajdos Gergely kertje* (bekerített szántó a Nagy-Heveder pataka mellett). 308. *Vályuknál* (csorgó, itatóvályuk és ezek környéke Marosnyíre nevű területen). 309. *Vápa* (sz). 310. *Vargák dombja* (k, e). 311. *Vasút mellett* (a vasúti pálya mellett húzódó földrész, k, sz). 312. *Vaszi bányája* (mély és széles gödör a Kakashegy oldalában, hajdan kőbánya volt). 313. *Vörös-fűzes* (ültetett e). 314. *Vörös kertje* (k). 315. *Vicéknél* (fr. < *Vița* r. csn.). 316. *Vízi vályuja* (forrás itató vályúkkal; < *Vízi* csn.).

JANITSEK JENŐ

SZEMLE

KRISTÓF GYÖRGY, **Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben.** Tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta GAAL GYÖRGY. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2013. 480 l.

Nemrég (2008–2010) látott napvilágot Pomogáts Béla három vaskos kötetet kitevő korszakos jelentőségű munkája: *Magyar irodalom Erdélyben*. Ebben olvashatjuk: „Az erdélyi magyar irodalomtörténet-írás egyik legtermékenyebb képviselője volt”. Egyetérthetünk további megállapításaival is: tényfeltáró munkáját Kristóf a szellem-történelmi irányzat eljárásaival egészítette ki; felismerte a „transzilvanista felfogás” értékeit, elsők között értelmezte az „erdélyiség” fogalmát, eszméltető szerepet vállalt a két háború közötti korszak erdélyi magyar szellemi életében.

A Kristóf-életművet évtizedek óta kutató irodalom- és helytörténész, Gaal György most megjelentetett válogatása Kristóf György írásainak javát kínálja az erdélyi magyar irodalom és kultúra közelmúltja iránt érdeklődő számára – a kötet írásait tágabb összefüggésekben értékelő bevezető tanulmánnyal, filológiai pontosságú jegyzetekkel.

Kristóf György, a kolozsvári egyetem egykori (1922–1944) magyar professzora jórészt a 19. századi népnemzeti iskola örökségének alapján alakította ki esztétikai értékrendjét, irodalom-felfogását. Általában az új törekvések iránt kevésbé fogékony pozitívizmus képviselőjeként szokták megidézni, és ahogyan az irányzati besorolások alkalmával gyakran lenni szokott: árnyalatokat mellőző leegyszerűsítéssel. Jeles tanítványai (Jancsó Elemér, Nagy Géza, Vita Zsigmond, Kacsó Sándor, Szabó T. Attila, Márton Gyula) általában elismerően emlékeztek Kristóf szabadelőadásaira, az ő irodalmi felfogásával nem mindig egyező élénk szemináriumaira. Gaal György még 1981-ben megjelent tanulmányában Szabó T. Attila visszaemlékezését osztja meg velünk: „Tanári, nevelői munkájának másik vetületében meglepő, hogy Ő, a »régí vágású« és elsősorban a régi irodalom kérdéseivel foglalkozó tudós milyen maga-felejtő, milyen a maga lelki alkatát félretevő, irodalmi eszményeit könnyedén felfüggesztő tudott lenni szemináriumi óráin. Ő, aki előadásaiiban és alkotó tudományos munkásságában az Arany- és Petőfi-epigonokon túl a modern költészet értékelésében legfeljebb Reményik Sándorig jutott el, egyáltalán nem állott értetlenül azokkal a szenvedélyes vitákkal szemben, amelyeket hallgatói nemegyszer a legmaibb irodalmi és legmaibb nyelvi kérdésekben heti kétórás szemináriumain nekiforrósodó hévvel, sokszor egymás iránti féktelen kíméletlenséggel folytattak. Hallgatagon, de feszülten figyelve, talán-talán élvezte is a kirobbanó meggyőző-dés őszinteségétől heves, sziporkázó vitatkozást.”

A hatvanadik születésnapjára megjelentetett *Kristóf György Emlékkönyv* (1939) akár a korabeli erdélyi irodalom- és nyelvtudomány egyfajta seregszemléjének is tekinthető. Kristóf utódja, Jancsó Elemér *A Magyar irodalomtörténet-írás ötven esztendeje a kolozsvári tudomány egyetemen* (1969) címmel megjelent összefoglalójában

ilyenképpen idézte meg: „Kristóf György nevelői és tudományos munkássága állandóságot biztosított negyedszázadon át a magyar szakos tanárok képzésének, s egyúttal elősegítette egy új, fiatal irodalomtörténész nemzedék kibontakozását is. [...] Kristóf György a pozitivistá irodalomtörténeti iskola híve volt, a modern magyar irodalom nagy értékeit csak részben ismerte el, a két világháború között kibontakozó erdélyi irodalom konzervatív szárnyához tartozott. Ez jellemezte kritikáit és előadásai egy részét is. Szakmunkásságán kívül sokat tett népszerűsítő cikkeivel és előadásaival a nagy magyar klasszikus írók megismerése érdekében. Magyar szerkesztője volt a négy nyelvű (román, magyar, német és francia) *Cultura* c. folyóiratnak.”

A most napvilágot látott, csaknem félezer oldalas kivevő válogatás gondozója, Gaal György több mint három évtizeddel ezelőtt Kristóf két háború közötti irodalomtörténeti és tanári munkájáról írta doktori (PhD) értekezését. Íme az 1980-ban elkészült értekezéséről írott akkori véleményezésem néhány sora: „Gaal György doktori értekezésének mindenekelőtt filológiai megalapozottságát emelném ki. A szerző sokrétű dokumentáció alapján, azok gondos értékelésével alakítja ki véleményét: a publikált szövegek mellett bőven támaszkodik kéziratok anyagra, a hagyatékban fellelhető igen tekintélyes levelezésre, nem közölt forrásokra. Az életpálya utólag nehezen megragadható momentumait főleg az egykori tanítványok vallomásaiból ismerjük meg.

Milyen az így kialakított értékítélete?

A dolgozat szerzője nagyon jól látja: Kristóf György elsősorban *adatfeltáró, összegező*; a pozitivizmus (és részben a szellemtörténet) módszereit alkalmazó irodalomtörténész. Pontos megfigyelésekkel, elemzésekkel követi nyomon az irodalomtörténeti pozitivizmus és a szellemtörténet kialakulását, szerepét a magyar irodalomtudományban, valamint együttes jelenlétüket Kristóf szemléletében [...] A XIX. századi nemzeti klasszicizmus (ezt ismerte leginkább) igényével, mércéjével mérte a modern irodalmat ...”

Mindezt ma is érvényesnek érzem, hisz a szerző azóta számos jól kidolgozott tanulmányában gondolta tovább dédelgetett témáját. És ennek eredményeként született meg az életmű fontos szövegeit tartalmazó kötet is.

Valóban, Kristóf pályája nemcsak az erdélyi magyar konzervatív törekvések vizsgálatára alkalmas, egyúttal azt is tanúsíthatja, hogy a 19. századi nemzeti klasszicizmus miként egészül ki a szellemtörténeti iskola bizonyos elemeivel. A bevezető tanulmány egyik fejezete okkal viseli ezt a címet: A szellemtörténet vonzásában. Gaal György filológiai alaposággal követi nyomon Kristóf irodalmi-oktatói működésének főbb területeit, helyét a rendszerint Borbély István, György Lajos és Kristóf György nevével fémjelzett irodalomszemléletben.

Egy helyen így: „Egyetemi irodalomtanárai (Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Széchy Károly) [...] még mind az adatgyűjtő pozitivistá szemlélet hívei voltak. Nem csoda, hogy Kristóf első dolgozatai is e szellemben születtek. [...] 1909-ben azonban hangot és módszert változtat. [...] Miután érdeklődéssel olvassa a német szellemtörténeti iskola néhány jelentős egyéniségének kötetét, néhányat ismertet is, [...] olyan rendszert dolgoz ki, amelyet alkalmazni tud a magyar költészet szellemtörténeti szempontú elemzésénél. A rendszer valójában kompiláció, filozófusokra vár az érdemi elemzése. A kidolgozott rendszert Petőfi és Madách világképének elemzésénél alkalmazta, mert – szerinte – ők emelkednek »a filozófiai szemlélődés legmagasabb fokára« a magyar költészetben.”

Persze vitatni lehet, hogy mindez mennyire hatott a két magyar költő világnézetére, s hogy világnézetük mennyire rokon, az viszont kétségtelen, hogy Gaal György jól érzé-

kelteti Kristóf esztétikai felfogásának alakulását. „E szellemtörténeti alapra épülő tanulmánynak éppen az ad súlyt, hogy a pozitivizmus eszköztárát is felhasználja a kutató egyes tételei igazolására” – állapítja meg egy helyen.

S ha már Kristóf két állandó kutatási témáját (Petőfit és Madáchot) említtem, azt hiszem érdemes lett volna röviden elhelyezni ezeket a tanulmányokat a kivételesen gazdag, akkor is vitát gerjesztő erdélyi Petőfi-kultusz történetében, illetve az ugyancsak a századik évfordulón felerősödő Madách-vitákban. Mint ahogy nagyobb nyomatékot érdemelt volna Madách művészetének nemzeti beágyazottsága is.

Természetesen, minden válogatás vitatható, ritkán közreadott szövegek esetében különösképpen. Megítélésem szerint Gaal György Kristóf irodalmi és művelődési örökségének javát tárja elénk: mégpedig jórészt csak a kutató számára elérhető tanulmányokat, elemzéseket, kritikákat, portrékat, forrásértékű írásokat kínál. Csoportosításukkal válogatási szempontjain túlmenően, fogózt nyújt az örökség értékeléséhez. (*Párhuzamok klasszikus irodalmunkban; Az erdélyi magyarság múltjából, Magyar szellemi élet Romániában.*)

Szakmabeliek számára nem titok, a Petőfiről és Madáchról készült elemzéseit Kristóf 1923-ban Kolozsváron külön kiadványként is megjelenteti, Eötvös József és Kazinczy Ferenc művészetére ugyancsak vissza-visszatér, Barcsay Ábrahám költészetéről, az Erdélyi Múzeum-Egyesületről és a kolozsvári egyetem történetéről írott tanulmányai és az erdélyi magyar időszaki sajtó feltérképezése forrásértékűnek mondható. Ugyanakkor ízelítőt kapunk a gyűjteményben a magyar-román irodalmi kapcsolatokat szorgalmazó elképzelésekről is.

És mindezt kiegészíthetjük azzal a „többlettel”, amit Gaal György a könyv bevezető soraiban szükségesnek vél elmondani:

„Kétségtelenül Kristóf György pályafutása mintaszerűen példázza a protestáns iskolarendszer évszázadokon át működő tehetségpártoló és -kifejlesztő jellegét. Ő maga is tudatában volt ennek, sok írásában, beszédében jelét adta hálájának.”

KOZMA DEZSŐ

Keresztyéni felelet. Hitviták a 16–17. századból. Válogatta, a szövegeket gondozta, a jegyzeteket írta GÁBOR CSILLA. Remekírók Diákkönyvtára sorozat. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 213. lap

A kiadónak és a kötet összeállítójának szerencsés választása a borítón szereplő, a borítótervező (Unipan Helga) által színezett kép, amely, kézbe véve a könyvet, talán még a cím elolvasása előtt, a legelső benyomást teszi az olvasóra. Egy olyan 17. századi metszet, amely a jezsuita Káldi György és Bethlen Gábor fejedelem vitáját ábrázolja. Az előszót és a jegyzeteket a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézet tanára, Gábor Csilla írta, ugyanő válogatta és gondozta a szövegeket. A kötetben szereplő szövegrészletek mai helyesírásra való átírása Deák Zsuzsanna és Köllő Zsófia doktoranduszok munkája.

A bevezetőben legelőször a hitvitákról korábban megjelent tanulmányok, monográfiák rövid kategorizálását találjuk. Gábor Csilla felsorakoztatja a vitelemzésekre jellemző különböző, ma már tarthatatlan szempontokat, melyek egyaránt eredhettek felekezeti elfogultságból (valamely táborral való azonosulásból) vagy vallás- és egyházellenes nézőpontból. Ugyanakkor az utóbbi évtizedek hasonló témájú kutatásaiban örömmel fedez fel egy új megközelítési módot, amely „az igazságkeresés módszereire, a polémia retorikájára” összpontosít. Ebben a szemléletben a hitvita már „kulturális és kommunikációs jelenségként” vizsgált, mivel a kutatás tekintettel van ennek történelmi és társadalmi hátterére.

A bevezetőben Gábor Csilla többek között a szövegrészek válogatásának és a vitaanyag elrendezésének szempontjairól értekezik. A kötet a hitviták időszakának egyfajta keresztmetszetét kívánja nyújtani, mindezt oly módon, hogy a szövegrészek egymáshoz helyezése, a kötet szerkezete mintegy láthatóvá tegye, „miként feleselnek egymással az egymásnak feszülő partnerek”. Szerencsés szerkesztési elvnek mondhatjuk ezt, hiszen csak ha a tartalomjegyzéket lapozza fel az olvasó, láthatja, milyen fő vitatémák köré csoportosul a hét fejezet, és mely szerzőktől, mely írásokat találja itt. Tematikailag is változatos szövegekkel van dolgunk: a Bibliafordításról és -magyarázatról, az igaz egyházról, a szentek kultuszáról szóló, a katolikus–protestáns viták mellett a hetedik fejezetben a protestantizmuson belüli (antitrinitárius vs. református) hitvitákba is betekinthetünk.

Milyen más célokat határoz meg az előszó szerzője? Egyrészt problémaként veti fel, hogy a polémia terminusa jóformán nem is létezik a klasszikus retorikákban. Ebből következően a kötetben kísérletet tesz a válogatott szövegrészek alapján a polémia elméletének megfogalmazására. Hangsúlyozott célja egyébként a közölt írások által átláthatóvá tenni a hitvita működését, kiemelni leggyakrabban előforduló témáit és a szövegekben fellelhető törvényszerűségeket. A kötet érdeme, hogy jól illusztrálja az egyik ilyen törvényszerűséget: azt, hogy a polemikus hangú érvelő értekezések hogyan csapnak át személyeskedésbe, verbális sértegetésbe, gyalázkodásba. Többször megtörténik, hogy a vitapartnerek egy idő után már nem egyenrangú vitapartnerként, hanem ellenségként kezelik egymást. Erre példa a Pázmány Péter *Kalauz*ának megjelenését követő vitasorozat, ahol az észérvek helyett gúnynevekkel, szitkozódásokkal dobálóznak. „Látszik, hogy tenálad is kevesen laknak ez felső várban” – írja Pázmány a Kalauz védelmében, amely írást a címzettek (Zvonarits Imre és Nagy Benedek) így summáznak: a „prédikátorokat szájátátottaknak, láncra vert ugató kuvaszoknak, az csepregi prédikátort hodjának, szemfényvesztőnek, harangozónak, kiáltónak; az küszögi mestert pedig nyalka sóczénak, csácsogó harisznak nevezi”. A folytatásban pedig ugyanezen vádakat kiabálják vissza rá.

A fentiek ellentétére azonban szintén találunk példát. Zilahy János református esperes *Az igaz vallásnak világos tüköre* (1672) című műve a jezsuita Sámbar Mátyás korábban megjelent könyvére írt felelet. Ennek előszavában elítéli a hitvitákra gyakran jellemző gyalázkodást. Hangsúlyozza, hogy ő a krisztusi tanításnak megfelelően felebaráti szeretettel van más felekezeti embertársa iránt is, ennek jele, hogy: „ebben az én írásomban, bár szorgalmasan felvizsgálják is, egy haragra ingerlő és gyalázó szócskát nem találhatnak”.

A szövegválogatáshoz visszatérve: dicséretesnek mondhatjuk a kötet végén található, a szövegeket kísérő pontos és aprólékos jegyzetanyagot. A 42 oldalas jegyzet-apparátus információkkal szolgál az egyes vitairatok szerzőiről, a szöveg keletkezési körülményeiről, megjelenéséről, fogadtatásáról. Ezek mellett pedig oldalhivatkozásokkal

feltüntetett „szótárt” találunk, amely egyrészt a szövegben található idegen (főként latin) terminusokat egyértelműsíti, fordítja, másrészt a régies szófordulatokat magyarázza, érthetővé és élvezhetővé téve így a válogatást egy szélesebb olvasóközönség számára is. A kötetet a Bibliai könyvek jegyzéke zárja: az Ó- és Újszövetségi részből álló jegyzék három-három oszlopból felépülő táblázata párhuzamosan közli a katolikus, a protestáns és a Vulgata szerinti kánont és rövidítéseket.

A fent röviden bemutatott *Keresztyéni felelet*-et bátran ajánljuk tudományos munkához forrás- és segédkönyvként, de szórakoztató olvasmányként is mindazok számára, akik nem idegenkednek egy kis időutazástól a 16–17. századba.

KÓNYA FRANCISKA

KRIZA JÁNOS, **Vadrózsák**. II. kötet. Erdélyi néphagyományok. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal ellátta OLOSZ KATALIN. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2013. 770 l.

Bár a 19. század második felében szinte közügy volt a Vadrózsák kiadása – lapok sürgették megjelenését –, s támogatásáról a Magyar Tudományos Akadémia is határozatot hozott, második kötete sem Kriza János életében, sem váratlan halála után nem jelent meg. Másfél századdal az első után, 2013-ban látott napvilágot az 1863-as első kötetre emlékeztető megjelenéssel: Olosz Katalin gondozásában és szerkesztésében. A 21. században meglep bennünket e tekintélyes, hetedfélszáz oldalas kiadvány, és persze az is, hogy a megmaradt, még kiadatlan Kriza-hagyaték „nagysága múlhatatlanul szükségessé teszi” egy harmadik kötet elkészítését is.

Mit tudunk ma Kriza Jánosról, és miért épp azt tudjuk róla, amit? Neve közismert, helye ki van jelölve a társadalomtudományok történetében. Kriza János a polihisztorok századának egyénisége, nehezen skatulyázható be. Élete „korszakaiban” más-más szakterületre koncentrált ugyan, de a kultúrát egységben érezte, és már-már hitvallásos buzgalommal igyekezett azt gyarapítani: a nemzet sorsa letéteményesének, egyszerre magán- és közösségi ügynek érezte. Úgy tűnik azonban, mára a folklorisztika lett elsősorban Kriza János szellemi örököse, bár az unitárius hittan, az irodalom, a nyelv-járáskutatás, helynévgyűjtés is a jelentős, úttörő alkotók között tartja őt számon. Szakszerűsége a 19. század óta kialakult tudományágak követelményeinek gyakran nem felelhet ugyan meg, de a gigantikus gyűjtői, gyűjtésszervezői és szerkesztői munka, amit elvégzett, ma is példaszerű, ránk maradt hagyatéka pedig felbecsülhetetlen értékű.

Véletlenek hosszú sora játszott közre abban, hogy a *Vadrózsák* első kötete, minden nehézség dacára, megjelenhetett. Kriza János 1842–43 táján tette közzé első támogatói és gyűjtői felhívását. A sorozatnak szánt, ponyvakiadvány méretű énekes füzet terve két évtized alatt hatalmas könyvvé duzzadt, tartalmában is gyarapodott. Ebbe, a *Népdalok*, *balladák s rokonneműek* után – igaz, helyszüke miatt rövidebb fejezetekbe – *Táncszók*, *Találós mesék*, *Népsajátóságok*, *Népmesék*, *Tájszók* is kerültek.

A kötet igen meleg fogadtatásban részesült. Megjelenése után a Magyar Tudományos Akadémia Krizának ítélte oda azévi Sámuel-díját. Arany János titkári jelen-

tése szerint „az 1863-ban nyomtatva megjelent értekezések közül *Kriza János* tagnak a „*Vadrózsák*” I. kötetéhez csatolt »Néhány szó a Székely Nyelvjárásokról« című dolgozata nyerte el, mint a mely ama nyelvjárásokat igénytelen modorban bár, de alaposan és világosan tünteti elő, s ezáltal a székely szólás ismeretét nem kis mértékben előbbre viszi”.

A *Vadrózsák* – a szó legszorosabb értelmében – közösségi alkotás: nemcsak a szájhagyomány útján terjedő műfajok jellegéből következően, de azért is, mert csapatmunka eredménye. Kriza kiváló gyűjtésszervező, szerkesztő volt, aki jó érzékkel válogatta meg és irányította munkatársait. Biztatta gyűjtőit, hogy kutassanak fel minden „rejtőzködő ritka madarat”, arra kérte őket, hogy „másokat is, a kik alkalmasak volnának ily közlésekre, s kedvöket találják benne, vegyen rá a részvételre [...], minden elbeszélőnek, hogy a szegény embereknek annál több kedvök legyen beszédmondani, küldeni fogok honoráriumot, csak tudjam, hogy azon vidékből is lehet valamit eként összeböngészni”.

Az első kötet megjelenése után újabb gyűjtők is jelentkeztek. Nemcsak Kriza, de gyűjtőtársai is aktívan toboroztak. Ki tudná ma már kideríteni, hányan lehettek azok a „névtelenek”, akik Kriza gyűjtőinek kérésére jegyeztettek le, amit tudtak, mint Tiboldi István „ifjú csizmadiája”, vagy a „több írni tudó ifjú”, akiket „felszólított” a gyűjtésre.

A népi szövegek „piaci” értéke – az egyre gyakoribb publikációknak köszönhetően – megnőtt, s beindult a kereslet, sőt a konkurrencia a gyűjtések iránt: „ha kap Csíkból is valamit, azt leginkább az én ismeretségemnek s igazi izgatásomnak köszönheti s így egykét szebb darabot szívesen átengedhet” (Arany lapjának) – írta gyűjtőkörének egyik tagja Gyulainak.

Kriza folyamatosan gyűjtötte az anyagot a második kötet számára, sőt publikálta is azt mutatóban, még mielőtt az első kötet megjelent volna. „Nagy tarkasága lesz gyűjteményemben a székelységeknek [...] a mennyiben lehet mindent a nép nyelvén s mindenik széknek sajátos hangejtése szerint igyekszem adni” – ígérte.

A *Vadrózsák* 2013-as, második kötete több szempontból is meglepő. Már azért is, mert Olosz Katalin bevezető tanulmányában rávilágít az előző kiadások súlyos pontatlanságaira. Másrészt pedig a kötet nem azt tartalmazza, amit Kriza annak idején közölni szándékozott: nem a mese- és mondaanyag került bele. Ennek kiadása tehát még hátra van. Olosz Katalin egyébként a Kriza-hagyaték nyelvészeti vonatkozású kéziratos anyagával sem foglalkozott: egyelőre még ez is kiadatlan marad.

Véletlenül hosszú sora játszott közre abban is, hogy a *Vadrózsák* második kötete megjelenhetett. A Kriza-hagyaték számtalanszor menekült meg a teljes enyészettől. A most publikált anyag szétszóródva hever különböző irattárakban; Olosz Katalin ennek több darabjával csak véletlenül találkozott előzetes kutatásai során.

A kötet nem kritikai kiadás. A kiadók célja főként a szétszóródott Kriza-hagyaték összegyűjtése és közzététele volt, de, Olosz Katalin szavaival élve, „a források feltárása, azonosítása, névtelen gyűjtők, gyűjtemény-töredékek Krizához-rendelésének útvesztői és a Kriza-kutatás tévedései nemegyszer követelték meg az olyan filológiai aprólékosságot, mely a kritikai kiadások jellemzője.”

Betűhű másolatban, nyolc fejezetbe sorolva azok a folklórműfajok kerültek a második kötetbe, melyek terjedelmi okok miatt kiszorultak az elsőből. Struktúrája nagyjából követi az 1863-belit, de új műfajokat is közöl: *Balladák, dalok* (I), *Táncszók, mondókák, rigmusok* (II); *Találós mesék* (III), *Közmondások, szólások* (IV), *Ünnepek, szokások* (V) *Hiedelmek, babonák* (VI), *Népsajátóságok* (VII) és a *Magyar népcsoportok*

erdélyben (VIII). A kötetet a *Jegyzetek* (IX), *Források, irodalom* (X), *Mutatók* (XI) és *Melléletek* fejezetei zárják.

Az első fejezet túlnyomó többségében újonnan gyűjtött balladákat és dalokat tartalmaz, olyan szövegeket, melyeket Kriza a beérkezés sorrendjében rendre-rendre közölt a korabeli lapokban. Az 1863 után gyűjtött balladák nagy száma arról tanúskodik, hogy Kriza János kései gyűjtéseinek is a ballada volt az erős oldala. A kéziratos hagyatékban csupán félnépi eredetű epikus énekek maradtak, melyeket Kriza valószínűleg nem publikált volna.

A folklórisztika a *Vadrózsák* első kötetéből a szokásköltészetet, népszokás-leírást hiányolta. A második kötet pótolja ezt az *Ünnepek, szokások* fejezetben.

„Táncszó erősen sok maradt a második kötetre” – írta annakidején Kriza János. A leglátványosabb valóban a táncszó-, és közmondás- és szólásgyűjtemény (több ezernyi adatot tartalmaz), mely – Olosz Katalin kifejezésével élve – a székelység 19. századi etikai kódexeként olvasható. A kötet *Hiedelmek* fejezete szintén újdonság, egy olyan terjedelmes babonagyűjteményt közöl, melynek meglétéről senki sem tudott ezidáig.

Krizát élete utolsó szakaszában a nyelvészeti, nyelvjáráskutatási kérdések érdekelték inkább, s a Magyar Nyelvőrben állandóan publikált. A második kötet *Népszajátások* fejezete csaknem kizárólag ezeket a nyelvészeti–névtani cikkeket közli. A kötet utolsó fejezete pedig (a *Magyar népcsoportok Erdélyben*, mely inkább demográfiai adatgyűjtés) valószínűleg nem került volna Kriza kötetébe.

Míthogy a hagyaték szövegei már nehezen lokalizálhatóak, Olosz Katalin nem követhette Kriza korát meghaladó újítását, a folklórszövegek földrajzilag differenciált bemutatását. De a gyűjtők nevét, ha az ismeretes, mindig közli, s a forrásokat mindig nagyon precízen megjelöli.

Kovács János, Kriza unokája a századforduló táján azért sürgette a *Vadrózsák* második kiadását, mert nagyapja, úgymond, úgy vált klasszikussá, hogy a kis példányszámban megjelent első kiadást jobbra senki nem ismerte. S mi mindent nem ismertünk még Kriza munkásságából ezidáig! A második kötet, a 2012-ben kiadott Kriza-levelezéssel együtt (Szakál Anna, „*Így nőtt fejemre a sok vadrózsá...*” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szakál Anna. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai, 6. Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2012) már nemcsak a Kriza-portrét árnyalja, de megeleveníti előttünk a kort illetve azt az értelmiségi hálózatot, mely a nagy munka elvégzésében együttesen közreműködött.

TASNÁDY ERIKA

„... hogy legyen a víznek lefolyása ...” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére.
 BENŐ ATTILA, FAZAKAS EMESE, KÁDÁR EDIT (szerk.), Erdélyi Múzeum Egyesület
 kiadványa. Kolozsvár, 2013. 584 l.

Szilágyi N. Sándor tiszteletére készült tanulmánykötet látott napvilágot a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke tagjainak szerkesztésében. Az ünnepelt kolléga: volt tanszékvezető professzor, de ami ennél fontosabb: szellemi vezetője, tanácsadója, vitapartnere nemcsak a szerkesztőknek, de a magyar nyelvészeknek általában.

Ez a könyv immár a negyedik a kolozsvári nyelvészek tiszteletére készült kötetek sorában. Ezek: *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. (Szerk. Péntek János. Presa Universitară Clujeană Kiadó. Kolozsvár, 1997.); *Nyelvek és nyelvváltozatok*. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére (Szerk.: Benő Attila, Fazakas Emese, Szilágyi N. Sándor. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár, 2007.); „*Ezernyi fűszál zeng tücsökzenét...*”. *Köszöntő kötet P. Dombi Erzsébet tiszteletére*. (Szerk.: Fazakas Emese, Fóris-Ferenczi Rita. Egyetemi Műhelyi Kiadó. Kolozsvár, 2012.). Ezekhez csatlakozik a címben feltüntetett *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Az utóbbi három kötetet tekintve, úgy tűnik, a hajdan, többnyire ma is *emlékkönyv*-nek nevezett kötetek újszerű szerkesztési, szerkesztői szempontváltásának is tanúi lehetünk. E kötetek címe a szerkezet tekintetében is hasonló. Itt meg is állhatunk egy pillanatra: vitatható, hogy szerencsés-e a „köszöntő kötet” szókapcsolat a címben, nem volna-e jobb a későbbiekben más formát találni? Lehet, hogy a klasszikus „Emlékkönyv” elavult, porosnak tűnik, de talán helyettesíteni lehetne például a Szabó Zoltán esetében alkalmazott „... köszöntése”, vagy „Tanulmányok ... tiszteletére” formákkal. Már csak azért is, mert a „köszöntő kötet” formula sokakban rossz emlékeket idéz*.

Egyébként a kötet nemcsak külsőleg igényes kiállítású, hanem tartalmában is igencsak gazdag, sokrétű. A címlap után mindjárt egy színes fénykép következik az

---

* Tény, hogy az erdélyi történészek jobban ragaszkodnak a hagyományhoz. „Emlékkönyve” van nemcsak Kelemen Lajosnak, hanem Jakó Zsigmondnak, Imreh Istvánnak, Csetri Eleknek, Benkő Samunak is. A magyarországi nyelvészek körében már változatosabb a kép. Melich Jánoshoz, Pais Dezsőhöz, Benkő Lorándhoz hasonlóan „Emlékkönyve” van pl. Kiss Lajosnak, Mező Andrásnak, Abaffy Erzsébetnek, Korompay Klárának. A „Köszöntő könyv” megjelölés is felbukkan; ezen a címen köszöntik pl. Varga Józsefet, Kiss Jenőt. A „Köszöntő kötet”-re is találtam magyarországi példát. Köszöntő kötet jelent meg pl. a 70. éves Vörös Ottó tiszteletére és Révai Valéria 60. születésnapjára. Általában a szerkesztők jelölik, hogy a tanulmánykötet az ünnepelt hányadik (60., 65., 70.) születésnapja alkalmából látott napvilágot. A kolozsvári szerkesztők ezt – mint egy táncosnő esetében – szemérmesen elhallgatják. Nem éppen nosztalgia, hogy én az „Emlékkönyv” változatot vélem követendőnek, márcsak azért is, mert az újabb változatok megnehezítik a hivatkozást. Pl. egyik szerző így volt kénytelen Farkas Tamás cikkének helyére hivatkozni (In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok I.* Kolozsvár, 2007. 275–84.) Nem egyszerűbb lenne így: *Péntek-Eml. I/275–84.* ? (A szerk.)

ünnepeltről, amely szintén eltér a megszokottól: nem egy statikus, szigorú, komoly hangulatú fotó ez, hanem az ünnepelt egyéniségéhez talán közelebb álló: séta közben morfondírozó személyt ábrázol, a világhoz és a tudományhoz való viszonyára oly jellemző életszerűbb megközelítésben.

A fényképet a Tabula gratulatoria követi, igencsak szép számú névsorral, de tegyük hozzá, számosan kimaradtak – még a hajdani, nyugállományban lévő tanszéktagok is, nem szólva a Tanszékhez nem kötődő nyelvészekről –, akik, tanulmány hiányában is, bizonyára szívesen jegyezték volna nevüket a köszöntők sorában. A tartalomjegyzéket előszó követi, amely, mint címe is jelzi, rendhagyó, személyes, igencsak lírai fogantatású írás Fazakas Emese tollából. Ezt követően máris a tanulmányok sora következik. Ezen a ponton a kötetet forgató olvasónak hiányzérzete támadhat: egyetlen sor sincs pályaképről, Szilágyi N. Sándor gazdag tudományos pályájáról, jelentős közéleti tevékenységéről. Itt lett volna az alkalom megírni, közzétenni azt a biografikus írást, amelyből kirajzolódna minden érdeklődő számára az ünnepelt Szilágyi N. Sándor életműve.

A kötet negyvenhét tanulmányt tartalmaz, amelyeknek sokszínűsége kapcsolódik az ünnepelt szerzteágazó munkásságához, vagy legalábbis érinti azt. Az ilyenkor bevett szerkesztési elveknek megfelelően a tanulmányok sorrendjét a szerzők betűrendbe állított neve szabja meg. Az egyes tanulmányok bemutatása és értékelése szétfeszítené e recenzió kereteit, ezért tematika szerint kíséreltem meg csoportosítani őket, és esetenként röviden szólani róluk.

Szilágyi N. Sándor szemiotikát ad elő a 2010/2011-es tanévtől, előadásait közzétette az interneten is *Jelek és szimbólumok* címmel. Máthé Dénes *Szilágyi N. Sándor: a szimpatikus embertudományról* című tanulmányában próbál „képet alkotni” az előadások soráról, melyekben a „szimpatikus embertudomány” szemléleti keretével, alapelveivel és kategóriáival ismerkedhetett meg a hallgató. A külső, fizikai valósággal szembeállítva az ember belső világát, a racionális-fogalmi megismerést az intuitív tudással, Szilágyi N. a racionális megismerést az elme, az intuitív megismerést a lélek tevékenységének tekinti. Elhatárolja a humántudományokat a szimbolikus embertudománytól, az általában vett nyelvi jelet a szimbólumtól. Máthé Dénes a sorozat minden előadására külön kitér, megállapítja, hogy az összehasonlító módszernek megfelelően a fenti kategóriákat szembeállítja egymással az előadó, de ez kiegészül pl. a racionális embertudomány és a szimpatikus embertudomány, a bal és a jobb agyfélteke strukturális-funkcionális, az ősi és az új agykéreg összehasonlításával. A szimpatikus embertudományról szóló előadás-sorozattal olyan kérdésekre irányul a figyelem, amelyet a racionális embertudomány elhanyagolt. Ugyanez az előadás-sorozat sarkallja vitára Berszán Istvánt (*Szün-bolon és gyakorlat, avagy hogyan talál a tudomány szelleme a lélek palackjába?*), Voigt Vilmost és Tóth Szergejt, akik *A város szemiotikája felé. Városi tünettan* című, képekben bővelkedő tanulmánnyal szintén a szemiotikai tárgyú előadásokhoz kívánnak hozzájárulni. Szimbolikus kapcsolatnak köszönhető a szinesztézia létrejötté is Szántó Biborka értelmezésében (*A szinesztézia mint szimbolikus kapcsolat*). Szerinte a szinesztézia nem a fogalmi, hanem a hangulati reprezentációk eredménye.

Az emberi beszéd kialakulásáról több elmélet is létezik, ezekből foglal össze néhányat Bencze M. Ildikó (*Miért nem tudjuk még mindig, hogy keletkezett a beszéd?*), összevetve a Szilágyi N. Sándor-féle hangulatrepresentációkat Donald mimetikus elméletével. Alberti Gábor és Farkas Judit (*Vonzóak-e a magyar főnevek?*) a generatív

grammatika eszközeit felhasználva arról értekeznek, hogy létezi-e az N fej mögött egy komplementumzóna, vagy a szemantikailag az N fejjel megjelenő összetevők a fölöttes ige komplementumzónájához tartoznak? A kérdés nyitott, a szerzők szerint további kutatást igényel. Németh Boglárka két kvantifikációs kategória (a habitualitás és a generikusság) magyar aspektusrendszer-beli vizsgálatát tüzi ki célul a *Minden vízbe mártott test ...* című tanulmányában.

Fordításbeli problémákat, fordításelméleti kérdéseket vet fel Benő Attila, *Igei jelentés és fordítás. A magyar-angol versfordítás néhány lexikai kérdése*, Hegedűs Béla, *János evangéliumának eleje hat bibliafordításunkban*, Lanstyák István, *Nyelvi problémák a bibliafordításban*, Szentgyörgyi Rudolf, *Higany hullott Szodomára? Avagy: a bibliafordító esete az alkímiával*, Sárosi-Márdírosz Krisztina-Mária, *Kétnyelvű hivatalos úrlapok elemzése a fordítási jelenségek szempontjából* című tanulmánya. Papp Andrea írása (*Arcképvázlatok. Műfordítónők a magyar irodalomban*) hét műfordító pályáját mutatja be, felvetve egy fordítói ki kicsoda megírásának szükségességét.

Szilágyi N. Sándor 1972–90 között a Kriterion Könyvkiadó bukaresti szerkesztőségének belső munkatársa volt, ebben az időszakban a kiadó nyelvészeti kiadványainak, közöttük az *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–IV.* kötetének kiadói szerkesztője. A Molnár Ferenc (*Etimológiai, szótörténeti megjegyzések az Erdélyi magyar szótörténeti tár három szavához*) a bertüs, a délceg és a köngili címszavak értelmezését egészíti ki, illetve nyújt fogódzókat újabb adatokkal a jelentések tisztázásához. Csomortáni Magdolna névtani értekezést ír (*A szép melléknév Erdélyi magyar szótörténeti tárbeli helynévadálékairól*), kifejti, hogy a SzT. szerint a szép lexéma két melléknévi jelentésével is részt vesz a helynévadásban, amelyek névfajtákhoz kötöttek: a „kies, vonzó”, illetve a „tisza, jó (vízű)”. Az onomasztika és nyelvöldrajz határterületéről való Vörös Ferenc írása, amely stílusosan *A Szilágyi családnév nyelvöldrajzáról* értekezik. A nyelvöldrajz alkalmas az egyes családnévek elterjedési módjának modellezésére, különösen ha több szinkrón metszet összehasonlítására van lehetőség.

Az ünnepelt 1999-ben nyerte el a doktori címet, dolgozata meg is jelent *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára* címmel (Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár, 2004.), az egyetemen a magyar fonológia előadója. Fonetikai és fonológiai tárgyú írások is szép számmal akadnak a kötetben: Siptár Péter a palatális mássalhangzók néhány vitás kérdéséről értekezik, Rebrus Péter (*Miért nincs j?*) a *j*-kezdetű toldalékok viselkedését vizsgálja. Kimutatja, hogy a *j* megjelenésére számtalan fonológiai, morfológiai, morfoszintaktikai és szemantikai tényező hat, amelyek toldalékonként különböznek. Kas Bence *A fonológia a nyelvészeti elméletekben és a beszélők mentális valóságában* című írásának tárgya a fonológiai elméletek alapfelvetéseinek pszicholingvisztikai megalapozottsága. Kálmán László érdekes kísérletet tesz: Két elméletcsaládról értekezik: a mögöttes- és a felszínelapú elméleteket állítja szembe egymással, majd ezeket alkalmazza a gyakorlatban is egy-egy jelenségkör (négy főbb toldalékolási típus) elemzésekor.

Nyelvtörténeti problémát tárgyal Kis Tamás: a palatális dzs kérdéskörét feszegeti (*A „palatális” dzs a magyarban*). Az igencsak módszeres tanulmányában megállapítja, hogy pusztán a magyar nyelvtörténetírásban fellelhető szempontokat figyelembe véve nem lehet eldönteni, hogy az ómagyar korban egyáltalán létezett-e palatális dzs a magyarban, vagy sem.

Szilágyi N. Sándor újszerű szempontokat vezetett be a nyelvi elemzésbe is. Az egyetemi hallgatók számára kognitív nyelvészetet, valamint a nyelvi emberi jogok kérdéskörét is előadta.

A nyelvi jogokról, nyelvhasználati kérdések problematikájáról több tanulmány is értekezik. M. Bodrogi Enikő írása (*Megmentem magamnak ezt a nyelvet?*) némileg egzotikus világba kalauzol: a meänkieli nyelv megmentésére tett próbálkozásokról, eredményekről számol be. A romániai magyarok önnön nyelvi jogainak ismeretét mérte fel Katona Hajnal Tünde (*Nyelvi jogi ismeret a romániai falusi magyarság körében*), nyelvhasználati kérdésekről számol be Zsemlyei Borbála (*A romániai magyar elektronikus média nyelvhasználatában mutatkozó toldalékhasználati bizonytalanságok*. A 2011-ben végzett médiamonitorizálás tanulságai), a nyelvi revitalizáció szakirodalmát elemzi Fazakas Noémi (*A nyelvi revitalizáció szakirodalmának néhány ideológiai vonatkozása*). A magyar nyelv „határtalanításáról”, kutatói törekvésekről, lehetőségekről és akadályokról, az elmúlt húsz év tanulságairól ír Péntek János *A határtalanítás határai* című tanulmányában. Szociolingvisztikai, pragmatikai kérdéskört feszeget elméleti vagy gyakorlati megközelítésben több tanulmány is F. Dornbach Mária és Kontra Miklós *Falusi történet*, Gasparics Judit *Nyelvek és nyelvváltozatok a goricskói Szerdahelyen*, Szalai Andrea *A kínálás pragmatikája gábor roma közösségekben*.

Tolcsvai Nagy Gábor *Szabadság, avagy tapasztalat, testben létezés (embodiment) és jelentés* című tanulmányában a kognitív nyelvészlelet lényegéről értekezik: az emberi elme az információkat analóg módon dolgozza fel, ezt pedig az emberi test fizikai és biológiai jellege befolyásolja alapvetően. A megismerés a kulturális, szociális környezettel való folyamatos interakcióval együtt funkcionál a nyelvben is.

Kognitív szemléletű Fazakas Emese *Egybe, egyben vagy együvé, netán össze?* című tanulmánya, melyben a felsorolt szavak használati körét hasonlítja össze történeti adatok alapján. Elméleti megalapozottságát tekintve hasonló fogantatású Imre Attila írása, mely az egyetlen angol nyelvű a kötetben, a végig igező jelentésvilágát taglalja (*A cognitive approach to the Hungarian preverb* végig). Kugler Nóra a nyelvi polaritást vizsgálja a módosítószók esetében (*A módosítószók és a nyelvi polaritás*), Kiefer Ferenc a majd adverbiális partikula pragmatikai funkcióit veszi számba (*Néhány észrevétel a majd adverbiális partikuláról*).

Fehér Krisztina tanulmányában (*A morfoszintaktikai elméletek és a pszicholingvisztika*) a pszicholingvisztika felől közelítve a klasszikus grammatikák által felállított morfoszintaktikai szabályokat problematikusnak ítéli. Az alaktani és mondattani folyamatok szabályalapú koncepciója helyett ezen műveletek analógiás jellege mellett érvel.

Nyelvjárástani kutatásokról, a nyelvjárásgyűjtés eredményeiről, az eddigi kutatások közzétételének újszerű lehetőségéről számol be Vargha Fruzsina Sára *Nyelvatlaszok a székrényben*, valamint Cs. Nagy Lajos *A vargyasi gyűjtés lexikai tanulságai* című írása. A moldvai magyar nyelv felfedezéséről készített tudománytörténeti áttekintést Bodó Csanád.

Tudománytörténeti jellegű T. Szabó Levente tanulmánya, mely a komparatiztika létrejöttéről értekezik (*Az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai feltalálása és beágyazottsága az 1870-es években: az Acta Comparationis Litterarum Universarum*), hasonlóan tudománytörténeti és művelődéstörténeti jellegű Varga P. Ildikó írása a Kalevala kiadásairól: Vikár Béla és az illusztrált Kalevala-kiadás(ok). Németh László és

Jacques Derrida felfogását elemzi az értelmiség hivatásáról Orbán Gyöngyi *Isten a tanú* című tanulmányában.

Egyetlen retorikai tárgyú írás a Nagy L. Jánosé: *A sorrendi jelentés kérdéséhez* című.

Sándor Katalin és Csörsz Rumen István írásának tárgyát a szépirodalomból meríti: előbbi Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeumában* című regény egyik fejezetét (*Az én és a másik idegensége*), utóbbi Wathay Ferenc *Ázsiának földje* című versét elemzi. Keszeg Vilmos, a populáris írásszokások kutatójaként a könyvekben rejlő dedikációkat elemzi, csoportosítja, melyek nemcsak az egyes személyek közötti kapcsolatokról árulkodnak, hanem felfedik a könyvgyűjtési és -ajándékozási szokásokat, egy-egy kor művelődési, ideológiai irányultságát is (Könyvdedikálás a kommunizmus éveiben). Józsa István (*Kalandok egy gondolati tér megragadásához*) a Közép-Európa fogalom jelentéséről, mibenlétéről értekezik, bizonyos műalkotások értelmezése felől közelítve a kérdés megoldásához, a magyar szellemiséget meghatározó tényezőket számlálja elő. Simoncsics Péter a valóság teljes egészét átható törvényekről ír („*A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd*” A törvényekről – a társadalomban, a természetben és a nyelvben).

A kötetet Szilágy N. Sándor megjelent műveinek sora zárja, mely felöleli az ünnepelt munkásságát 1974-től 2013-ig. S bár a könyvből nem derül ki, a tanulmánykötet az ünnepelt 65. születésnapjára készült, ezért joggal kívánhatjuk, hogy Isten éltesse még számos évig, erőben, egészségben, hogy a tudományos élet résztvevője lehessen mindnyájunk épülésére.

T. SZABÓ CSILLA

Dicționar cultural maghiar–român. Ghid de orientare în cultura maghiară cotidiană.

Red. BENŐ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS. Editura Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége. Sfântu Gheorghe, 2013. 212 lap.

„Acest tip de dicționar prezintă elementele specifice ale unei culturi naționale, care, în general, lipsesc din dicționarele bilingve. În el apar, de exemplu, și nume proprii: numele unor personalități istorice sau culturale, al unor instituții culturale, precum și al unor concepte culturale specifice.” (Ezen szótár típusa egy nemzeti kultúra specifikus elemeit mutatja be, amelyek általában hiányoznak a kétnyelvű szótárakból. Többek között megjelennek benne tulajdonnevek: történelmi és kulturális személyiségek, kulturális intézmények, valamint sajátos kulturális jelenségek nevei.) Ez a szándék vezérelte a magyar–román kulturális szótár kolozsvári szerzőit és szerkesztőit. Már az előszóban megfogalmazódik a kötet elsődleges rendeltetése, miszerint a népi és az elit, valamint a tárgyi és szellemi kultúrából olyan reprezentatív fogalmakat, neveket sorakoztat fel a román olvasók számára, amelyek egy etnikai közösség kultúrájának szimbólumai.

E szótár szerves előzménye a 2009-ben megjelent Román–magyar kulturális szótár; együttesen igen bátor és figyelemreméltó kezdeményezés mérföldkövei. Bátor, mert eltérő lehet az elképzelés arról, hogy kulturális szimbólumként mi kerüljön bele a szótárba, valamint honnan lehet azt tudni, hogy mi lehet érdekes egy román olvasó számára.

A szerzők számára inspirációs forrásként szolgált a Bart István által szerkesztett *Hungary & the Hungarians – Magyar–angol kulturális szótár* (2007) és a Magyar–német kulturális szótár – *Ungarn land Und Leute* (2008), amelyek a kultúrát tág értelmezési keretbe helyezik. Ezek a munkák az elit, a népi és a populáris kultúra legfontosabb területeit érintik, ezek a területek a tudomány, a művészet, az irodalom, a népköltészet, a hiedelem, a vallásosság, a (történelmi jelentőségű) földrajzi nevek, valamint a különböző kommunikációs helyzetekben gyakran elhangzó kifejezések.

A szótár a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben készült, Benő Attila és Péntek János szerkesztette, a szerkesztésben közreműködtek a következő szerzők: Bartha Katalin Ágnes, Karácsonyi Zsolt, Kötő József, Máthé Dénes, Sárosi-Márdírosz Krisztina, Weisz Attila. A román fordítást Rigán Loránd végezte, Petre Străchinaru ellenőrzésével, tudományos referens Keszeg Vilmos. A szótár nyomdai előkészítését Erdély Judit, Ludvig Zsuzsanna és Ördög-Gyárfás Lajos végezte.

A kötet élén szereplő fejezet tájékoztató jellegű, ez a magyar szavak olvasását hivatott segíteni, majd az ezt követő szócikkek megválasztását indokolja. A szócikkek tartalma változatos. Pl. az A, Á betűnél a következő fogalmak értelmezését találjuk: Ady Endre, Ady Endre Elméleti Líceum Nagyvárad, Alföld, Anonymus, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Apáczai Csere János, Arad, Aradi vértanúk, Aranka György, Aranycsapat, Arany János, Aranyosszék, árvalányhaj, attila, Az ember tragédiája.

A román–magyar kulturális szótár összesen 362 szócikket tartalmaz, különböző témakörök köré csoportosulva. A szerkesztők szerint a magyar kultúra reprezentatív területei az építészet, a képzőművészet, a film- és színházművészet, az egyházak és a vallásos élet, az oktatási intézmények, a kulturális és a gazdasági intézmények, a történelem, a nyelv, az irodalom, a néprajzi és történelmi örökség, a zene, a magyar nyelvterület kulturális régiói, a vallás, a sport, a tudomány, a mindennapi élet (gasztronómia, ital, vallás, állattenyésztés, tánc stb.). A történelmi személyiségek alfejezetben helyet kapott Anonymus, a Báthory-család, Bethlen Gábor, Deák Ferenc, Dózsa György, Horthy Miklós, Kossuth Lajos, Mátyás király, Nagy Imre, II. Rákóczi Ferenc, I. Szent István, Rózsa Sándor, Toldi Miklós, Wesselényi Miklós neve. A színház és mozgófilm fejezet Gábor Zsazsa, Gobbi Hilda, Jászai Mari, Karády Katalin, Ecsedi Kovács Gyula, Kótsi Patkó János, Szentgyörgy István, Harag György, Janovics Jenő, Szabó István, Felvinczi György, a Kolozsvári Magyar Színház és a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem tevékenységét említi. A felsőoktatási intézmények közül olyanok kaptak helyet a szótárban, mint a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Bolyai Egyetem, a Ferenc József Tudományegyetem, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

Az irodalom, az irodalmi élet negyven szócikkben jelenik meg, a következő altémákra bontva: irodalmi folyóiratok és kiadók, irodalmi alkotások és irányzatok, írók és költők. Szócikket kap az Erdélyi Helikon, a Helikon, a Kriterion Könyvkiadó, a Látó, a Székelyföld, Az ember tragédiája, a János vitéz, a Psalmus Hungaricus, Ady Endre, Arany János, Bánffy Miklós, Benedek Elek, Csokonai Vitéz Mihály, Dsida Jenő, Eötvös József, Jókai Mór, József Attila, Heltai Gáspár, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Katona József, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Kertész Imre, Kós Károly, Kovács András Ferenc,

Madách Imre, Mikes Kelemen, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Nyíró József, Pázmány Péter, Petőfi Sándor, Sütő András, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Tamási Áron, Vörösmarty Mihály, Wass Albert.

A szótár megszövegezése általában véve explicit és olvasmányos, szélesebb tájékozottság nélkül is könnyen és hasznosan lapozható. A szócikkek terjedelme változó; annyi információt tartalmaznak, amennyi elegendő ahhoz, hogy az olvasójuk általános ismeretet szerezzen. A mohácsi vész szócikk esetében az első mondat megnevezi a csata időpontját, az ellenfeleket. Ezután a csata fontosságát, tragikus kimenetelét és következményeit ismerteti. A történelmi tényeket a helyszín (Erdély), az évszám (1526) és a fontosabb történelmi szereplő (II. Lajos király) megnevezése támasztja alá, amelyek segítségével az olvasó további összefüggéseket állapíthat meg.

A szótár tudományszerűsítő céllal íródott. Ezért nincs feltüntetve az egyes szócikkekhez kapcsolódó szakirodalom, mivel ez a szótárnem a szakemberekhez, hanem a széles közönséghez szól.

Bár a szótár mindössze 200 lap terjedelmű, információban gazdag. Mondhatni azon első román nyelvű kiadványok egyike, amely átfogóan mutatja be a magyar kultúrát a román anyanyelvű érdeklődőknek. A román és a magyar nemzet évszázados együttélése után is igen fontos helye van az olyan kiadványoknak, amelyek a romániai magyar kultúra legrepresentatívabb értékeit és elemeit mutatja be. A sajnálatosan egyoldalú kommunikáció következtében (pl. Az oktatásban) a román nemzetnek alig van bepillantási lehetősége a magyar kultúrába, alig rendelkezik alapszintű információkkal a romániai magyarok életére és mindennapjaira vonatkozóan. Az interkulturális térségben alapvető fontosságú a nemzetiségek egymással való kommunikációja, az egymás kultúrája iránti nyitottság és tolerancia.

A szótár olyan úttörő, hosszabb-rövidebb életű kezdeményezések sorába illeszkedik, amelyek az együttélő nemzetiségek párbeszédét indították el. Ilyen (volt) a román–magyar szellemi, ezen belül az irodalmi kapcsolatok többszöri összefoglalása (Gáldi László, Avram P. Todor, Dávid Gyula, Köllő Károly, Nicolae Balota, Enikő Olcar), a műfordítás, több irodalmi antológia, több kapcsolatépítő folyóirat (Familia), több baráti egyesület (a budapesti és a bukaresti Román-Magyar Baráti Társaság), a Transindex internetes portál kétnyelvű online romániai magyar lexikonja, a kolozsvári színház előadásainak, a tévéadók műsorainak román feliratozása.

MAKKAI JÚLIA ANNA